

KORUNK

POLITIKAI FELELŐSSÉGTUDAT •
TALÁLKOZÁS A MÚLTAL • TÖR-
TÉNETTUDOMÁNY, SZOCIOLÓ-
GIA, VILÁGPOLITIKAI PUBLICISZ-
TIKA • AZ ARADI VÉRTANÚK •
INFORMATIKA AZ ORVOSI GYA-
KORLATBAN • A VENUS-KUTA-
TÁSRÓL • AZ APOLLO-KÍSÉRLET
VISSZHANGJA • MONTGOMERY
MARSALL NAPÓLEONRÓL ÉS
WELLINGTONRÓL • KIÉ A MŰ-
VÉSZET? • A GROTESZK INCZE
JÁNOS FESTÉSZETÉBEN • • •

1969|10

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Voiculescu, Marin

Arad

**Gilck Jenő
Kovách Géza**

Brassó

**Bakó Géza
Szabó Sámuel**

Hodgya

Geréb Attila

Iasi

László Attila

Kolozsvár

**Bálint Tibor
Balogh Edgár
Bán Elek
Bodor András
Crişan, Ion Horaţiu
Horváth István
Jordáky Lajos
Kallós Miklós
Lászlóffy Aladár
Nagy Miklós
Szilágyi Júlia**

Kovászna

Gazda József

Marosvásárhely

**Czégeni József
Steinmetz József
Szócs Kálmán
Tökés Béla**

Nagybánya

Pusztai János

Nagyenyed

Vita Zsigmond

Nagyvárad

**Gy. Szabó Gyula
Váróné Tomori Viola**

Szatmár

Czibalmos László

Külföldi szerzők

**Bradbury, Ray
Giroud, Françoise
Klein, Gérard
Sir Lovell, Bernard
Mauriac, François**

*Ince János: Bódé a Sörház
utca sarkán*

KORUNK

havi szemle

KALLOS MIKLÓS	Politikai felelősségtudat	1447
HORVÁTH ISTVÁN	Magyarózd mélye	1452
ION HORĂȚIU CRIȘAN	Dák tároló és kultikus edények	1460
BAKO GÉZA	Erdély és az avarok	1462
LÁSZLÓ ATTILA	Rovásfelirat Moldvából	1467
CSIMBALMOS LÁSZLÓ	A Venus-kutatás eredményei	1468
TÓKÉS BÉLA	Az elemek periódusos rendszere és az atomelmélet	1478
CZÉGENI JÓZSEF	Informatika az orvosi gyakorlatban	1485
SZÓCS KÁLMÁN	Beszélgetéseim klasszikusokkal (versek)	1490
GAZDA JÓZSEF	A groteszk szerepe Incze János művészetében	1493
MONTGOMERY MARSALL	Napóleonról és Wellingtonról (Fordította és a bevezetőt írta Bodor András)	1500

HAZAI TÜKÖR

GERÉB ATTILA	Be- és kiköltözések Hodgyában	1512

JEGYZETEK

LÁSZLÓFFY ALADÁR	Üdvözet Horváth Istvánnak	1515
BÁLINT TIBOR	Mit ér a vers, ha szabad?	1516
GY. SZABÓ GYULA	Kügy avagy a 700 éves „Üjfalu“...	1518

NEMZETKÖZI ÉLET

F. L.	Az Apollo-kísérlet visszhangja	1521
FRANÇOISE GIROUD	Kéjutazás	1521
FRANÇOIS MAURIAC	A sors megkísértése	1523
SIR BERNARD LOVELL	A Hold nem csatátér	1523
RAY BRADBURY	Új reneszánsz	1525

GÉRARD KLEIN	A Hold ára	1526
JORDÁKY LAJOS	Történettudomány, szociológia, világpolitikai publicisztika	1529
NAGY MIKLÓS	Dialogus a harmadik világról	1536

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

GLÜCK JENŐ KOVÁCH GÉZA	Az aradi vértanúk és az utókor	1543

IFJÚSÁG — NEVEELÉS

BÁN ELEK	Az idegen nyelvek korszerű tanítása	1549

SZEMLE

SZILÁGYI JÚLIA	Kastélyról kastélyra avagy kié a művészet? (Mű és világ)	1555
MARIN VOICULESCU	Politológia és szociológia a román tudományban	1559
BALOGH EDGÁR	Figyelemre méltó örökrész	1563
VITA ZSIGMOND	A Bethlen Könyvtár helyismereti katalógusa	1567
VÁRÓNÉ TOMORI VIOLA	Lélektani iskoláktól a lélektan felé...	1572
PUSZTAI JÁNOS	Sóhajt a fenyves	1578

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

SZABÓ SÁMUEL	Emlékezés Halász Gyulára	1587

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten Incze János képei

*Benjamin Robert Haydon és Gros festményei, Konk karikatúrája
Árkossy István, Szentkirályi Miklós rajzai, Balázs Péter festménye
Kósa-Huba Ferenc és Márkos András szobrai*

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)
Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Tel.: 1 14 68, 1 38 05
SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtájtár), Lázár József, Szabó Sándor, Weismann Endre, Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.
Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

POLITIKAI FELELŐSSÉGTUDAT

A Román Kommunista Párt X. kongresszusa a IX. kongresszus folytatása volt új, magasabb szinten. Mert kétségtelen, hogy a X. kongresszus munkálatainak központjában annak a politikai vonalnak az elemzése és további kidolgozása állott, amelynek alapjait az előző kongresszus vetette meg. A kongresszus napjaiban megnyílt nagyszabású gazdasági kiállítás csaknem ötvenezer bemutatott termékének mintegy felét olyan ipari egységekben gyártották, amelyeket a két kongresszus között hoztunk létre vagy korszerűsítettünk. Én azt hiszem, hogy ezek az arányok nemcsak gazdasági területen érvényesek; tetemes része annak, ami társadalmi-politikai életünkben becses, ígéretes, korszerű, ebben az elmúlt fél évtizedben született nagy erőfeszítések és gyakran, vajúdások árán.

Anélkül, hogy cezúrárt jelentett volna szocialista társadalmunk fejlődésében, a IX. kongresszus megújítólag hatott a gazdasági, politikai és szellemi élet minden területén. És mivel — ahogyan azt a X. kongresszuson elhangzott jelentés oly találóan kifejezte — a párt az a mag, amely gravitációs körébe vonja az ország társadalmát, amelyből az egész szocialista rendszert éltető és dinamizáló energia sugárzik, ennek a megújulásnak a forrása a kommunista párt politikai stílusának a megújítása, kezdeményező és lelkesítő szerepének megnövekedése.

Mélyértelmű fejtegetésekkel és sziporkázó aforizmákkal kísérelték meg számtalanszor az idők folyamán megragadni a politika lényegét, legjellegzetesebb vonását. A politika a lehetőségek tudománya, mondták egyesek, a politika a kedvező pillanat megragadásának a művészete, mondták mások, a kormányzás tudománya, a kombinatív készség megnyilvánulása, mondták ismét mások és mások. Nos, nem politológiai eszmefuttatásnak szánjuk e sorokat, de a X. kongresszus munkálatainak, pártunk politikai vonalának, politikai munkastílusának a fényében mi úgy határoznók meg a politikát — az elvhű és alkotó marxista—leninista politikát —, mint a felelősségtudat legmagasabbrendű megnyilatkozását.

A párt politikája a nép iránt tanúsított felelősségérzetből fakad. Románia egész huszadik századbeli története tanúskodik arról, hogy a Román Kommunista Párt létrejötte történelmi szükségszerűség volt, hogy ez a párt sokévtizedes harcával, de különösen a fasiszta diktatúra megdöntésének megszervezésével és a felszabadulás utáni tevékenységével szükségszerűen vált az új, szocialista Románia hivatott vezetőerejévé. Az elmúlt közel ötven esztendő és különösen az elmúlt negyedszázad története a kommunista párt és az egész dolgozó nép szerves és megbonthatatlan egysége kialakulásának, erősödésének és beteljesedésé-

nek a története is. A nép szolgálata, a nép anyagi és szellemi felemelkedésének az előmozdítása — ez a kommunista párt létértelme, hivatása. A párt a nép előtt felel politikájáért, a párt önnön létalapját ásná alá, ha nem saját népének alapvető érdekeit helyezné mindenek elé.

Ezeket a gondolatokat pártunk vezetősége ismételtlen megfogalmazta és kifejezte, többek között Nicolae Ceaușescu elvtárs is kongresszusi záróbeszédében. De túl minden tételes megfogalmazáson, ezek az eszmék eleven valósággá válnak pártunk politikai gyakorlatában. A politika lenini koncepciójának egyik alapvető eleme az a követelmény, hogy az uralomra kerülő kommunista párt vessen véget mindenfajta kulisszapolitikának, hogy a politikának milliók és tízmilliók ügyévé kell válnia, hogy a pártnak a néppel együtt kell politizálnia. A IX. kongresszus óta a párt következetesen meghonosította azt a gyakorlatot, hogy minden országos jelentőségű, az egész nép sorsára kiható ügyet a nép elé tár és megvitat. A X. kongresszus előkészítése, megszervezésének módja ennek a gyakorlatnak minden eddigit felülmúló példája volt. A X. kongresszus küldöttei a szó szoros értelmében küldöttek voltak, különböző munkaközösségek, ipari, mezőgazdasági, tudományos és művészeti egységek, különböző megyék és városok dolgozóinak küldöttei, akik számos előzetes megbeszélésen, gyűlésen, találkozón szívták magukba a nép véleményét, javaslatait, óhaját, törekvéseit a kongresszuson megvitatásra kerülő dokumentumokkal kapcsolatosan, és a kongresszus teljes és tagozati ülésein ezt a kollektív véleményt fejezték ki és tolmácsolták. A kommunista párt politikai művészetének egyik sajátos megnyilvánulása az a dialektikus tény, hogy a párt politikáját valóra váltva a dolgozó nép saját — tudatosított és programszerűen megfogalmazott — akaratát váltja valóra.

A nép akaratának az elemzése és konkretizálása szintén a politikai felelősségtudat szerepét állítja előtérbe. Marxisták számára a nép akarata nem szubjektív óhajok összességével, hanem a nép alapvető, tartós és távlati érdekeivel egyértelmű. Ezeket az érdekeket fel- és megismerni, majd magával a néppel elismertetni — ez a politika tudománya; megszervezni és irányítani ezeknek az érdekeknek a valóra váltását — ez a politika művészete. Amikor a marxizmus klasszikusainak tanítása szellemében azt szoktuk mondani, hogy a kommunista párt feladata saját tudatosságának szintjére emelni az egész dolgozó népet, lényegében a nép objektív érdekei és szubjektív óhajai egybeesésére gondolunk, arra, hogy a népnek a párt érettségével és tisztánlátásával kell felismernie és megvalósítania saját érdekeit. A kommunista párt felelősségtudata megköveteli, hogy mindent ezeknek az akarattá lényegült érdekeknek rendeljen alá. A X. kongresszuson is, más alkalmakkor is jogosan emlékeztettek arra pártunk felelős vezetői, hogy valahányszor — a múltban — a párt és az ország politikájában eltekintettek ettől a követelménytől, és bizonyos kérdésekben idegen érdekeknek vagy akaratnak engedtek, ez súlyos károkat okozott nemcsak az országnak, a népnek, hanem a szocializmus, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom ügyének általában.

Az, aki jelen volt a kongresszuson — és a televízió, valamint a rádió segítségével sokmillión lehettünk jelen —, a kommunista veteránok üdvözlétére a tanácskozás egyik legfelelőbb mozzanataként emlékezik. Az Októberi Forradalomban, annak védelmében, a magyar kommünért, a spanyol polgárháború frontjain, a kínai forradalom oldalán harcoló romániai kommunisták kongresszusi jelenlétének szimbolikus jelentősége volt, kifejezte azt, hogy pártunk felelősségtudatában, annak szerves összetevőjeként, elevenen és kiolthatatlanul él a nemzetközi kommunista mozgalom, a világ forradalmi erői és mozgalmi, a szocializmus nemzetközi ügye iránt tanácsított felelősségérzet. A X. kongresszuson a Román Kommunista

Párt ismételten és az egész világ színe előtt erőteljesen hitet tett arról, hogy a szocializmus nemzeti és nemzetközi érdekei, a saját haza, a saját nép felvirágzásáért és az osztársadalmi haladásért kifejtett erőfeszítések maradéktalanul fedik egymást, elválaszthatatlanul egybefonódnak.

A szocializmus, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom iránti hűség és felelősségtudat nem elméleti viták és nyilatkozatok, hanem a valóságos politikai gyakorlat során igazolódik. A szocialista Románia és a Román Kommunista Párt testvéri kapcsolataival valamennyi szocialista országgal, az antiimperialista és haladó mozgalmak összes erőivel, az egész világközvélemény előtt ismert és tudott erőfeszítései a jelenlegi nehézségek leküzdésére — az élő és hatékony internacionalizmus semmiféle szofisztikával sem tagadható megnyilvánulásai. Nicolae Ceaușescu elvtárs jelentése átfogóan szintetizálta pártunk nemzetközi tevékenységének féltvezetes tapasztalatát, és ennek fényében magas elméleti szinten, az alkotó marxizmus követelményeinek megfelelően foglalta össze e tevékenység általános érvényű alapelveit. A jelentés e részének a megvitatása fontos helyet foglalt el a kongresszus munkálataiban, és a határokon túli visszhangok ismeretében mondhatjuk, hogy a X. kongresszus nemzetközi jelentőségre emelkedett, hatásai továbbgyűrűződnak majd a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban.

De ha már ennél a megállapításnál tartunk, hozzá kell tennünk, hogy a X. kongresszus nemcsak a nemzetközi kérdésekkel és kapcsolatokkal foglalkozó elemzése és állásfoglalásai következtében tartott és tarthat igényt országhatárainkon is túlmenő érdeklődésre. Az európai és az egész nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban fontos szerepet játszó és nagytekintélyű Olasz Kommunista Párt képviselője is világosan és meggyőzően fejtette ki a X. kongresszust üdvözlő beszédében, hogy bármely kommunista párt tevékenysége, tapasztalata annyiban érdeklí a testvérpártokat, amennyiben képes saját körülményei között alkotóan alkalmazni a marxista—leninista tanításokat, amennyiben nem régtől fogva ismert tételek ismételtetésével és általános nyilatkozatokkal tanúsítja elvhűségét, hanem a saját országának és népének felemelkedéséhez való hozzájárulásával. Egyetlen kommunista párt sem léphet fel azzal az igénnyel, hogy tapasztalatait, politikai módszereit általános érvényű és kötelező erejű modellként ismerjék el, de mindegyik éppen azáltal és annyiban járul hozzá a szocializmus, az egész nemzetközi forradalmi mozgalom, a marxizmus—leninizmus általános ügyének előbbreviteléhez, amennyiben politikai vonala saját országában, saját népe életének alakításában hatékony és eredményes.

Nos, a X. kongresszus munkálatainak, gazdasági, társadalmi, szellemi fejlődésünk elért eredményeinek és távlati terveinek a megvilágításában elmondhatjuk, hogy a Román Kommunista Párt sikeresen oldotta és oldja meg a társadalmunk vezetőerejeként reáharuló nagy és bonyolult feladatokat, és éppen ez legfontosabb hozzájárulása a nemzetközi kommunista mozgalom általános ügyéhez.

Pártunk a X. kongresszuson alkotókészségének teljében mutatkozott meg. Ez az alkotókészség is végső fokon a felelősségtudathoz kapcsolódik, abból fakad, hiszen a felelősségtudat — egyebek között — lankadatlan helytállást jelent, feltételezi azt, hogy idejében felismerjük a fejlődés irányait, követelményeit, kidolgozzuk a legmegfelelőbb megoldásokat, és előkészítsük a további fejlődés alapjait és feltételeit. A felelősségtudat megköveteli, hogy minden olyan kérdésre, amely szocialista társadalmunk gyors ütemű és rendkívül sokrétű fejlődése során felmerül, optimális megoldást találjunk. Amikor pártunk feltárja, kidolgozza és megvalósítja ezeket a megoldásokat, egyszersmind a marxizmus—leninizmus alkotó továbbfejlesztéséhez is hozzájárul.

Korunkban a szocializmus kilépett az elméleti munkákból, a politikai publicisztikából, eleven valósággá vált. Azok, akik világszerte vonzalommal viseltetnek vagy elkötelezettek a szocializmus ügye iránt, nemcsak és elsősorban nem elméleti sémák, hanem a valóságos szocialista társadalmak alakulása, fejlődése, eredményei és nehézségei alapján ítélik azt meg. Innen adódik, hogy a szocialista rendszer minden mégoly sajátos problémája is bármikor nemzetközi jelentőségre tehet szert. Úgy vélem, hogy a X. kongresszus munkálatainak ebből a szempontból is messzeható jelentőségük van.

Gondolok itt — többek között — arra, ahogyan a X. kongresszus társadalmi és államrendünk időszerű kérdéseit és fejlődési irányait tárgyalta. Már a kongresszus előtt közölt Tézisekben is, de még sokkal inkább a kongresszusi jelentésben társadalmi-politikai rendünk fejlődésének, tökéletesítésének központi problémájaként a szocialista demokrácia kiszélesítése és elmélyítése szerepelt. (Márpedig köztudomású, hogy a szocializmus hívei világszerte elsősorban a demokrácia, a szabadságjogok, a társadalmi igazságosság és méltányosság szempontjából követik figyelemmel a szocialista országok életét, tapasztalatait.) Pártunk egyaránt visszautasította a szocialista állam szerepének csökkenésére, valamint a funkcióinak, tevékenységének, hivatásának változatlanóságára vonatkozó álláspontokat, és olyan programot dolgozott ki ezen a téren, amely a megnövekedett feladatok mértékében fokozza a szocialista állam szerepét, és ugyanakkor a jelenlegi és elkövetkező fejlődési szakaszoknak megfelelően tökéletesíti funkcióit, működését. Ennek a programnak alfája és omegája a demokrácia kiszélesítése a dolgozók legszélesebb tömegeinek az államügyek intézésébe való bevonásával.

Rendkívüli jelentőségűnek vélem, hogy kongresszusi jelentésében Nicolae Ceaușescu elvtárs erőteljesen figyelmeztetett arra a veszélyre, amelyet a bürokratikus törekvések jelenthetnek, és kimutatta, hogy e törekvések a néptömegektől való elszakadáshoz, a szocialista építés érdekeire mélységesen káros társadalmi ellentmondások felbukkanásához vezethetnek. „Örködnünk kell afölött — mondotta pártunk főtitkára —, hogy az állam ne váljék az osztályok fölött, a társadalom fölött álló intézménnyé, hanem — ha szabad így mondanunk — épüljön bele szervesen a szocialista társadalomba.“ És mivel az államgépezetet hús-vér emberek igazgatják, a kongresszus nemcsak abban látta a demokrácia kiszélesítésének a biztosítékát, hogy az állam összes vezetőszerveit a nép akarata hozza létre, hanem abban is, hogy minden aktivista, állami funkcionárius azzal és csakis azzal igazolja tiszttségét és helyét a társadalomban, hogy biztosítani tudja a közügyek legjobb intézését, a dolgozók felvetette kérdések megoldását. Egyébként nem mellékes körülmény, hogy a kongresszus szervezési módjában, lefolyásában is példát mutatott a közügyek ilyen intézésére; az egész világsajtóban a demokrácia kiszélesítésének fontos megnyilatkozásaként ítélték meg a tagozatok nagyszámú hozzászólásra és véleményki-fejtésre módot nyújtó munkálatait.

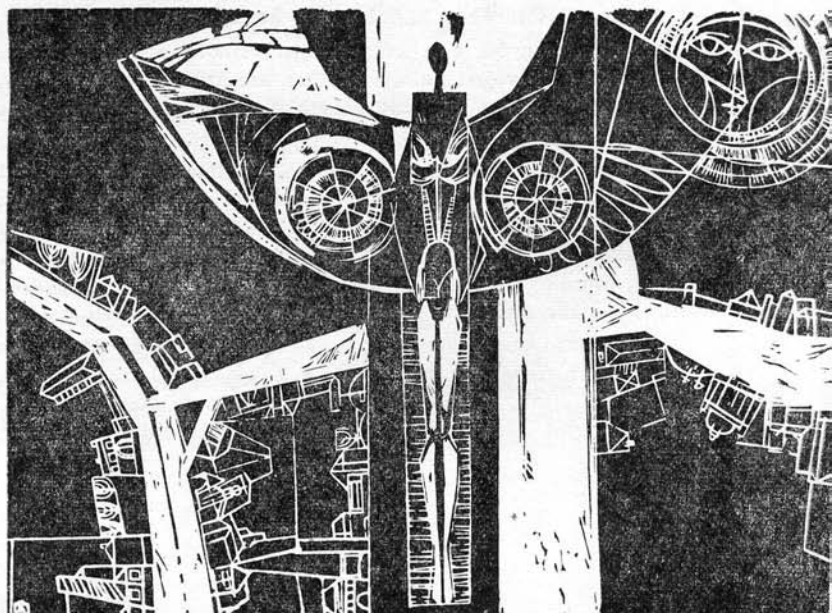
A szocialista társadalmi rend erősítésének és tökéletesítésének a kérdései sorában a kongresszus méltóképpen foglalkozott a nemzeti kérdés marxista—leninista megoldásával, amelyet a Nicolae Ceaușescu elvtárs előterjesztette jelentős szocialista rendszerünk egyik nagy vívmányának nevezett. A román nemzetet belülről végbenem szocialista átalakulásokkal elválaszthatatlan egységben zajlottak le a szocialista átalakulások a nemzeti kisebbségek soraiban is; mindezek az átalakulások konvergensen — és a haladó történelmi hagyományoknak megfelelően — a szocialista Románia egységes és összeforrott nagy családjának a kialakulásához vezettek. A kongresszuson többen is hozzászóltak ehhez a kérdéshez, és közöttük Fazekas János

elvtárs kiemelte, hogy pártunknak e téren elért tapasztalatai nemzetközi jelentőségűek.

A felelősségtudat és alkotókészség szellemében foglalkozott a X. kongresszus az ideológiai-nevelő tevékenységgel, a tömegek szocialista tudatának erősítésével és műveltségi színvonalának emelésével is. Fontos megállapítások és elvi jelentőségű útmutatások hangzottak el a szellemi élet, a tudományos, művészeti és művelődési tevékenység valamennyi területével és ágával kapcsolatban. Noha mind a kongresszusi jelentés, mind a kérdéshez hozzászólók messzemenően tekintettel voltak e tevékenységi terület sajátosságaira, rendkívüli érzékenységre és finomságaira, szükségképpen ugyanazokhoz az általános érvényű koordinátákhoz mérték, mint társadalmi életünk és tevékenységünk bármelyik más szegmentumát: milyen hatékonysággal, eredményességgel működik közre a szocialista építés kiteljesítésében, az ország, a nép felemelkedésében, milyen szerepet játszik a társadalmi haladásban, az emberi személyiség sokoldalú kibontakoztatásában, hogyan illeszkedik a párt általános politikai vonalába. A X. kongresszus megkülönböztető jegyeként említhető ebben a vonatkozásban, hogy a társadalomtudományok művelőitől nemcsak és elsősorban nem propagandisztikus tevékenységet vár el, hanem mindenekelőtt a társadalmi valóság megismerését, feltárását, a tényleges problémák megragadását és a megoldási módozatokra vonatkozó javaslatok kidolgozását. Az elmúlt fél évtized szellemi életének rendkívül pozitív fejlődési tendenciáit támogatva és bátorítva, a minden szellemi pezsgést kísérő kinövéseket bírálva a kongresszus erőteljesen elítélte a szellemi restséget, a rutinos felületességet, a begyepesedettséget, és az alkotókészség, az elvi szilárdsággal párosult kezdeményezés és bátorság, a nyílt és egészséges vitaszellem mellett foglalt állást.

A X. kongresszus előtt és alatt, felszabadulásunk huszonötödik évfordulóján hazánk egész dolgozó népe lelkes tanúbizonyságát adta a szocializmus és a kommunizmus ügyével, a párt politikájával való azonosulásának. A X. kongresszus beszédes és megcáfolhatatlan tanújele volt annak, hogy Románia dolgozó népe nem akar és már nem is tud másként élni, gondolkodni, cselekedni és tervezni, mint a szocializmus talaján és jegyében, hogy nincs olyan erő, amely eltántoríthatná a pártunk a IX. kongresszuson megalapozott és a X. kongresszuson továbbfejlesztett politikai vonalától.

Árkossy
István
rajza

TALÁLKOZÁS A MŰLTTEL

Ahová lépünk, ahol körültekintünk, ameddig leásunk: elődeink életének és munkájának jeleivel és bizonyítékaival találkozunk. A táj megműveltsége, falvak és városok sora, utak hálózata s a mélyben történelmi és történelem előtti századok és évezredek településnymoi, ősi sírok, szerszámok, fegyverek figyelmeztetnek a múltra, s műveltségünk fokmérője, mennyiben olvassuk ki mindebből a régiek társadalmi viszonyait, a szülőföld, a haza történetét.

A föld alatt eltűnt korok megfejthető titkai rejlenek, s míg egy modern tudományos-fantasztikus irodalom a jövő lehetőségeit kápráztatja elénk, a világszerte fellendült régészet a múlt igazát nyomozza ki. Mindkettő jelentős, de ami a valóságot illeti, a jövőről csak álmodni lehet, arról azonban, ami volt, tényeket tudunk megállapítani. S e tények különössége az, hogy — ha áttételesen is — hatásaikban, következményeikben bennünk és környezetünkben élnek tovább, s így jövődönk megalkotásához, álmaink kibontásához és realizálásához is hozzájárulhatnak.

Ankétunk a hazai múlt egy-egy régészeti kérdésébe enged röpke bepillantást, abban a reményben, hogy az őstörténet modern szükségét és értékeit érzékeltetve kinek-kinek a maga helyi érdeklődését keltjük fel, s elősegítjük a haza bensőbb megismerésének konkrét módját.

KORUNK

Magyarózd mélye

A szélén éles kovakő-pengét nagy, bütykös, vastag, feketekörmű ujjak szorították hozzáértéssel a szapulóban puhított taplóhoz, s gyakorlatban tanult lendülettel keccentették hozzá a csiholó acélt.

Csillagos szikrákat káprázott a kova, s tüzet fogott jószagú füsttel a tapló.

A kova fogyott s a bütykösujjú csiholó emberek álmukban sem gondolták, hogy azokat a kovákat valaha értékes szerszámoknak, vágó, kaparó késeknek, nyíl-hegynék pattintották kitanult ütésekkkel, évezredekkel előbb, ugyancsak ügyes emberi kezek.

Szikrázott a békasó is, de igazi szikrákat a ritkán található kovakövek szórtak.

El-elgondolkoztak a kovakő eredetén, s mivel semmi hasonló kövel a környék tájékán sehhol se találkoztak, hullócsillag-daraboknak gondolták, de voltak némelyek, akik az egyes kovák opáloskékszínű erzeze miatt azt állították, hogy patából, csülökből kövesedett darabok, és olyan okos is akad, aki megjelölt helyre ázott el csülköt, patarészt, s várta, hogy kova legyen belőle.

Az sohase gondolkoztatott meg senkit, hogy kovát csak a Telek, az Erdőalatt kenderpataki részén, a Kőkútnál, a Dégicsúp alatti lapályon, a legelőn s a falu területén találtak, ha jól figyeltek szántás, de főleg kapálás közben. Az se tűnt fel, hogy egyes kovák egy oldalon lapos, más oldalon ormos, éles szélű, hosszúkás

pengék voltak, mások meg jól két ujj közé fogható, félkörrelű pengék, ahogy a csiholáshoz leginkább megfeleltek.

Az elemi iskolában már tanultak „történelmet“, de történelmi tudatuk a földdel, a tájjal, a faluval kapcsolatban egy emberöltőn túli s a távoli időket is idéző „régebben“ fogalmában testesült meg. Ebben a régebbenben a „törökvilág“ és a „rosszvilág“ (1848) néha már összekeveredett. A megismert történelmi életből annyi volt meggyőzően elfogadható — való —, amennyit a még élő dédnagypapa megélt életéből elmesélt. Ez azonban nem zárta ki a régebbi események ismeretét, de azok már legendák, mesék patinájának színes rétegébe öltözve a tudat képzeleti síkjára tevődtek át, s nem egy ma is értékes kincs lehet a tudományos kutató számára.

Az említett helyeken, ahol a kovákat találták, edénycserepeket, néha kis kézimalmot, átiyukasztott kalapács formájú követ, zöldszínű vaskos sarlót, furcsa tokosüregű, fülesbaltaszerű fémeket fordított ki az eke, s a szántó, hacsak nem egész csuporka volt, aminek hasznát vehette, fel se vette a „törökcserepet“, de a fémekeket felvette, megkarcolta, s mivel nem fénylett eléggé aranyszínűben, dísz tárgy sem volt, feltette otthon a hiuba a többi vas közé: „sohase tudja az ember, mire veheti hasznát még“. Mert a parasztember minden fémét megőrzött, s az ócskavasgyűjtésig nem egy meglepetést rejtegetett a régész számára is a falusi hiu vashalma, amely a vasbegyűjtéssel a pusztulásba tűnt.

Csak a mi hiunkból egy vaskori nagyon rozsdamarta bárd és egy magyar népvándorláskori formát mutató zabla került a vasgyűjtőbe, ezekre jól emlékszem még.

A „törökcserepek“ azért mindig izgatták a képzeletünket. Vágytuk és vártuk a földbe elásott kincs felbukkanását.

Hogy Magyarózd őskori története mára ismertté vált a kutatók előtt, ahhoz némileg ez az ilyen irányba ígülő képzelet is hozzájárult.

*

Ez pedig így kezdődött.

Törökbúza-földünk volt közvetlen a Dégicsúp alatt a dégi oldalon. A föld sarkán betérő volt Szélkút falu felé s a betérő szekerek letaposták a törökbúzát. Hozzákezdtem, hogy kerékvető árkot ássak a föld sarkába. Ásóm a második ásónyomnál hatalmas fazékba recsent. Nagy izgalommal borultam az árok fölé és a kincs reményében piszkáltam körül a fazakat. Peremének kerülete után ítélve vékányi kincsnél is több férhetett belé. Kezembe vettem a kiemelt fazékcserpeket, Durván, nem korongon megmunkált fazék volt, külső felén ujjbeggyel összecsapított díszítésű ormók futottak be színesen.

A sóvárgott kincset a fazékban nem találtam, de a fazék anyaga, különösen kezdetleges megmunkálása, felcsigázta képzeletemet, a szokásos „régebben“ ezután kezdett benépesedni a tudatomban. Figyeltem a földet, vallattam szántás közben. De csak telített, s alig valamit tudatosított.

A Dégicsúp alatti lapályon, a legelőn, a bővizű Legelőkút felé eső részen idővel nem egy pattintott kőkésecskét vagy töredékét találtam, amelyek közül egyet látott csak az ötvenes években hivatásos régész, megállapítva, hogy a mezolitikumból, időszámításunk előtt a nyolcadik-nyegyedik évezredeből való.

A harmincas évek elején Teleki Ilona grófnő férje, egy német báró került az addig intéző útján igazgatott uradalomba. A bárónak értékesítési szándéka mellett szenvedélye lett Ózdon a régészkedés. A birtokán részesművelőként is dolgoztam, de ez nem volt akadály a számára, hogy hamar társuljak a régészkedésben vele, s ő

az esetleges pénzbeli haszonra is számítva, én égető tudásszomjtól úzve jártuk, főként ősszel és tavasszal, azokat a határrészeket, ahol kovát leltek az ózdiak s ahol „törökcserpek“ voltak. A báró megvásárolt nem egy, az ekék kiforgatta „régiséget“. Így került hozzá az erdőalatti somosbérci részből két bronz sarló és egy tokos bronzbalta, továbbá számos kőbalta, néhány nagy kőkés, csiszoló marokkő a többi határrészből.

Sajátságos kutatótechnikánk alakult ki. Figyeltük a letarolt vagy még be nem vetett földet, s ahol az egér vagy vakond égett földet túrt ki, lázasan ásni kezdtünk azon a helyen. Csiszoltkőkori, bronzkori, kora vaskori és másodvaskori, római kultúrák tűzhelyét dúltuk fel avatatlan kézzel, és boldogok voltunk, ha egy-egy összeállítható edényt, dísztárgyat, szerszámot találtunk.

A báró német nyelvű szakkönyvet is szerzett, amelyből az ábrákat és az egyes korok évszámait én is megértettem. Már magam előtt láttam és csodáltam a kőkorszak emberét, amint földön kuporogva tenyere között serített fával fűr hetekig, hónapokig a nyél részére lyukat a kemény kőbaltára. Elképzeltem szerszámaihoz mért életét, kalibáját, de arra gondolni se mertem, hogy — mint később megtudtam — a „péterfalvi kultúra“-ban már cölöpökre rakott hasított rönkökre simították házuk földpadlóját, s kutyát, juhot, kecskét, disznót tartottak, függőleges osztovátájuk is volt, s a bronzkorban boronaházakban laktak, tartották a mai háziállatokat, s nemcsak lovagoltak, de lóhátról harcoltak is már. Életüket a magunk élete, szerszámaink után ítélve a valóságosnál kezdetlegesebbnek tartottam, hiszen mi is csak döngölt földű házban laktunk, gyermekkoromban még láttam faekét és a kőkorszak maradványa még élt a faluban. A vékonypalacsintát sokan még olyan lapos köveken sütötték, mint amilyeneket a kőkori tűzhelyről ástunk ki.

1933-tól 1939-ig gazdag régészeti anyag gyűlt össze a négy sarokbástyás, emeletes kastély egyik földszinti fogadótermében. Kőbalták mellett jókora kőkések (a báró a pattintott szerszámokat nem gyűjtötte), díszek is, a csiszoltkőkori vad-disznóagyar-nyakéjtől és bronzkori fibulától a római gyöngyig, s kerámia; sokféle formájú, ékes díszítésű, egészen vagy részben összeállított edények, lyukak, égetett orsónéhezékek. A „régebben“ messzi évezredekre vetődött vissza tudatomban, benépesülve emberekkel, akik mind elődeim voltak szülőhelyemen az élet folyamában, akik ebből a földből éltek, szaporodtak, ebbe enyésztek vissza, amiből eleim és én vétettem, s ahol ők váltak és válok itt én is eggyé az anyafölddel, egyként az emberek közül.

1936-ban szántás közben koravaskori tűzhelyre bukkantam, amely bolygatatlansága miatt is különös értéket jelenthetett volna a tudományos kutatónak. A tűzhelyről magastetejű kis kézimalom került elő, a két rész egymáson, természetes állásban, s egy homorú kőmozsár, mellette kb. húsz centiméter hosszú kőbunkó, zúzó, a mozsáron lapos, a jobbkézbe jól fekvő dörzsölőkő, továbbá egy tokos vasbalta, vas.ánczsa, kb. huszonöt centiméter átmérőjű, palaszürke, párkányos rátétes fél edényfedő, egy nagyon lapos, inkább füleskanálnak tűnő csuporka, égetett sárga agyag, sarlóív-forma, nagyon oxidált vas, ma már nem tudom, hány égetett agyag orsónéhezék

A kőmozsár a hozzávaló dörzsölőkővel s más egyebek mellett a mezolitikumból származó — a Dégicsúp alatt talált — opál késdarabbal a magyarórdi iskolánál kallódott el, mivel az ötvenes években az iskolának adományoztam. A kézimalom a marosvásárhelyi múzeumba került. Az iskolának adományozott anyagot sorban említve, leírja Nicolae Vlassa kolozsvári régész az *Acta Musei Napocensis*-ben. Amikor az ötvenes években Magyarórdon járt, még megvoltak az iskolának adományozott tárgyak.

1937-ben közvetlen a falu mellett levő Kendereskertben ástam kicsiny földünkben, és méternyi széles, lapos kőből lerakott járdára találtam. A járda földünk szélességéig, kb. hat méter hosszan tartott, s földünk szélénél tovább folytatódott. Apró kerámiadarabokat és egy kb. öt centiméter hosszú, egyik felén sima, közepén hosszán késélnyi nagyságú nyílás, másik felén domború, két végén palmettás kiképzésű bronzot találtam. A járdát ma már a beépített földtől a harmadik szomszéd, Magyarai András is megtalálta a hatvanas években.

A harmincas évek második felében Seres András agyagásás közben, a Dégicsűptől kétszáz-kétszázötven lépésre, délkeleti irányban egy csuporra és csontokra akadt a legelőn. A báró két sírt ásott ki azon a helyen, amelyeket a talált karpercek alapján rézkoriaknak gondolt. Mire én kiértem a hely színére, már csak a kelet—nyugati irányban fekvő két csontvázat találtam. Ezek voltak az első kiásott, de inkább feldúlt szkítasírok Magyarózdton. 1938—39-ben lecsökkent, majd megszűnt „régészkedésünk“.

*

1940-ben Kolozsvárra költöztem. Négy nagyon szép, közülük két egész pattintott kovakés maradt otthon a sütőházunk eresze alatt. Mind a Dégicsűp környékéről, az említett opálszilánkkal egy korból valók.

1945 tavaszán az EMKE, kérésemre és saját költségemen hivatalosan kiküldött haza Magyarózdra, ahova azzal a szándékkal mentem, hogy az esetleges levéltárát és a régészeti gyűjteményt, melyet a magaménak is éreztem, megmentsem. Levéltár, szerencsére nem volt előzőleg sem. A kastélyt teljesen feldúlva találtam. A régészeti anyagnak nemcsak a fém, de még megmunkált kőszerszámaikat is széthordták, főként a szomszédfalusi gambuciak, akik abban az évben a báró munkásai voltak. A kerámia, amelynek nagy része előbb restaurált állapotban volt, széttiporva hevert a földön. Napokig válogattam az együvé tartozó anyagot, s végül ládába rakva hazavittem házunkhoz.

Kerestem sütőházunk eresze alatt a késecskéimet. Kérdeztem édesapámtól. Elmosolyodott.

Háború volt, néha nehéz volt gyufához jutni.

— Elcsiholta? — kérdeztem nekiszomorodva.

— Olyan szikrákat adtak, hogy féltem, meggyúl a szalmakalapom tőlük — próbálta tréfával eloszlatni látható elszomorodásom.

Ami apróságot a kerámia között megtaláltam s az Ózd—Ludas húszkilométeres úton gyalog, zsebemben elvihettem, Roska Márton neves régészprofesszornak adtam át, akitől „szíves emlékül“ megkaptam *Erdély régészeti repertórium*a I. Őskor című könyvét. Így került a kolozsvári Régészeti Intézethez a két szkíta karkötő is, amely leltározva van. De a magyarózdai régészeti anyag beszállítására sem az EMKE, sem a Régészeti Intézet nem talált lehetőséget. 1965-ben került a marosvásárhelyi múzeumba, nagyon hiányosan, szétzüllesztve.

Erdély régészeti repertóriumában meglepett, hogy Magyarózdról az őskorból mindössze ennyi található: „Az NBKM-ban 3367. sz. rézkori csupor. Az EMR-ban barbarus ezüst érem található *Dessewffy* 1252.“

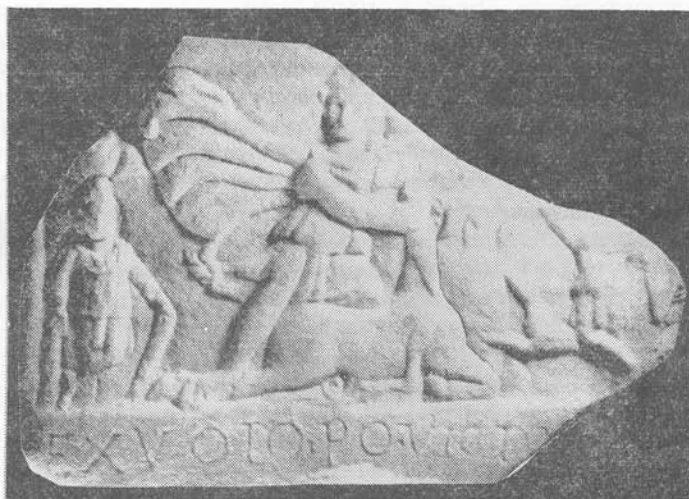
Elhatároztam, hogy felhívom a gazdag magyarózdai, régészeti szempontból érdekes kultúrnyomokra az illetékesek figyelmét. De a közéleti, politikai, írói, újságírói lekötöttség a nagy változás időszakában elfeledtette egy időre a régészkedést, a közeljövőnek kellett az alapját megteremteni

Az ötvenes években megjelent az első szántó-tractor az ózdi határban, sajnos, megelőzve a régészeket. Nyomában a Telekben hét lakóhely körvonalait fedeztem

fel, léptem meg, és az egyik földszínén megégett agyagmaradványaiból több mint másfél méter hosszan visszaállítottam a köralakú kunyhó faltövét. A kunyhó átmérete kb. három lépésnyi volt. Fala karvastagságú, egymás mellé vert karó, legálábbis a tövénél, kívül-belül sárral bevakolva, mindegyikben lapos kőtűzhely, amelyek közül akkor még nem mindegyiket hozta felszínre a traktor. A kalibák szabálytalanul helyezkedtek el nyolc-tíz lépésre egymástól. Később tízesével lehetett volna számolni a kunyhónyomokat, de körvonalait már boronák keverték el.

Tudtam már régebb, hogy a mai falutól több mint egy kilométer hosszan, a nagy patakot követve ötventől kétszáz méter szélességben összefüggő őskori település van, és úgy lekopva, hogy a traktorok barbár módon kavarnak mindent a felszínre. Szóltam hát magának Constantin Daicoviciu akadémikusnak, s jó néhány jellegzetes kerámiát is megmutattam. Ígéretet kaptam, hogy kiszáll valaki régész Magyarózdra. De akkor senki se szállt ki, s szorongva hallottam a traktorosoktól, hogy „néhol úgy rapag a cserép a földbe, hogy inkább hallik, mint a traktor zúgása“.

1965 tavaszán újra kértem szakember kiküldését, hogy bár regisztrálják a különböző kultúrák nyomait, s mikor határozott ígéretet kaptam, már egy kicsit vizsgálóztam is, vajon a túl sok kérdéshez mértén nem lesz-e kevés a találni való.

A magyarózdai Mithras-dombormű (a marosvásárhelyi múzeumban)

Unokahúgom férje, Pataki Jóska mezei traktoros volt. Már első este Ózdra érkezésemkor megkérdeztem a húgomat:

- Mondd Erzsi, Jóskaék nem találtak valamit szántás-vetés közben?
- De biza, Pista bácsi, találtak valami kisasszant.
- Miből var. a kisasszony? — kapott el az izgalom.

— Én nem tudam, hogy kő vaj vas. Att a Kasárhejt kapták, amint vetettek. Ballai Gyuri Vitéz ügyelt hátul a vetőgépnél s látta, hogy valamit húz maga előtt a földön a vetőgép csöve. Gyuri hazavitte aztán.

Másnap reggel már korán Ballai György Vitéznél voltam.

— Milyen az a kisasszony, amit találtatok? — kérdeztem Gyuritól, aki meglepődött látogatásomon.

— Há valami kő. Tuggya a fene — mondta és indult a sütőház oldala felé. A sütőház eresze csepegője alatt más kövekkel együtt egy írópapír ívnl valamivel nagyobb lapos kő feküdt, az előző meszeléstől mészpettyezetten.

— Ez a — hajolt felé Gyuri, de én megelőztem, és kíváncsian fordítottam meg a mészpettyes márványkövet.

A lélegzetem is elállott.

A kövön művészi dombormű a Mithras-kultusz jelével: a nap jelképe, az áldozati bika, fölötte redős tógában, kezében rövid karddal az áldozópap (a „kisasszan“), a bika nyakánál a föld jelképe, a kígyó, amint várja a szétsugárzó, csorgó, tápláló vért, a nap vérét.

Néhány percig szótlánul bámultam, s meggondolatlanul szólaltam meg.

— Te Gyuri, ez egy különösen értékes lelet — s nem figyeltem fel, de Gyuri ettől kezdve másként nézte, figyelte a követ. Más ózdi se tett volna másképpen. Az „érték“ anyagi érték. Ki gondolt volna rá, hogy tudományos és művészi érték is van a világon.

— Na, én ezt elviszem — fogtam hónom alá a követ, amikor indulni akartam.

— Há hagyne, má én ejsze adam — kezdte megmakacsolni magát Gyuri.

— Hát miért nem adod?

— Há hagyne, hogy még valaki keressen rajta.

Próbáltam rábeszélni, de már csak a pénz hatott volna, ha pedig én ajánlom fel, aki parasztként szakadtam ki közülük, s tán éppen azzal lett neves „pénzes ember“, hogy ilyenekkel kereskedik, a Gyuri adott logikája szerint, furcsa színben tűntetett volna fel a pénzadás. Nem volt mit tennem, Árus Lajos református papot kértem meg, hogy beszélje rá Gyurit a kultikus relief átadására.

Délután még a papnál, de már birtokomban volt a kultikus dombormű, s értesítesemre és egyben Daicovicium akadémiájának utasítására másodnap reggel megérkezett Marosvásárhelyről a múzeum küldötte, Zrinyi Endre, hivatásos és a szakmájáért rajongó régész. Kimentünk a határba, ahol aprólékosan megmutogattam az őskori települési helyeket, amelyek összefüggőek s a mai falu alatti résszel együtt nagyobb a területük a mai falunál. Zrinyi gyalog jött át a hegyen Radnótról, s miután visszafelé elkísértem a hegy tetejéig, s felhívtam a figyelmét arra, hogy véleményem szerint a Legelőkút és Dégicsúp közötti lapos a legősibb települési hely (ezt a feltevésemet később Vlassa igazolta), Zrinyi elindult az erdőn át, én meg felmentem a Dégicsúpra.

Még mindig élénken foglalkoztatott a kultikus relief.

Magyarózdón római település!

Márpedig a tetemes római kori kerámia mellett, mely főleg a Telekben található, most a relief is bizonyítja.

Lenéztem Ózdra. Az egész falut magam előtt láttam a csúpról a völgyben. Körben az északnyugati rész mögé kanyarodó völgy után délről behajló dombvonulat együtt természetes földvárát alkot. A falutól délre, délkeletre, megszakítással délnyugatra is fel az élig, gazdag s eléggé nagy kiterjedésű lomberdők, az északi oldalon a tető mögött, az északra hajló részen ugyancsak erdők, keletre régebb ritkás, erdei fákkal pettyezett legelők, lennebb csermelyek, patakok mellett termőföldek együtt kitérő rejtekhelyet és megélhetési területet jelenthettek a kő-, bronz-, koravaskori embernek. Az erdők vaddal, vadgyümölcssel, az alji földek már gabonával is ellátták, de mit kereshetett itt, ezen a minden felvonulási úttól, folyómentétől távoleső rejteken a már viszonylag nagyigényű, civilizált, kulturált római?

Ozd körülbelül Küküllővár—Radnót átlójában van közepén, a bogáti Maros-kanyartól rejtetten nyíló, kanyargó völgy felső vége csücskében. A Küküllővárt Radnóttal s így a Kisküküllő völgyét a Maros völgyével összekötő római útnak, amely az ózdi római települést talán igazolhatná, semmi nyoma.

A Dégicsúp?

Nemcsak a környék legkiemelkedőbb pontja, de helyzeténél fogva megfelelő látási viszonyok mellett látszanak a Fogarasi-havasok, nyugaton a hegyek a Vlegyászáig, északon a Radnai-havasokig, keleten Marosvásárhelyig a Marosvölgye. Csakhogy itt római nyomok sincsenek.

De a Telekben római település volt. A relief kézzelfogható, nyomós bizonyíték.

Hogy miért voltak itt?

Törjék rajta a fejüket a régészek, történészek.

*

1965 őszén kolozsvári és marosvásárhelyi régészek megkezdték Magyarózdona tudományos feltárását, köztük Zrinyi Endre, Valentin Vasiliev és Liviu Moraru. A római falusi ház, a *vila rusticana* vagy a katonai őrtorony, a *burgus* nyomait kutatták. Ilyen irányban eredménytelenül kerestek, de még meg nem bolygatott helyen a „péterfalvi kultúra“ biztos nyomára akadtak, és a megbolygatott részeken időrendi sorrendben a következőkre:

Mezolitikum (Nicolae Vlassa adata). Időszámításunk előtt 8000—4000. A paleolitikából a neolitikba való áttérés ideje. Lelet: opálkéshegy és más patintott kések a Dégicsúp alatt.

Körösmenti kultúra. I.e. 4000 után. Kutját, juhot, kecskét, disznót már háziállatként tartották. Lelet: kerámia a Telekből.

Péterfalvi kultúra. I.e. 3500—2200. Háziállataik a kutya, juh, kecske, disznó, ló, de még nem igázzák, szarvasmarha, amelyet már igáznak is. Házuk szögletes, padlója cölöpökre, hasított rönkökből rakott, a rönkökön újra agyag. Szövészékük függőleges. Lelet: padlólenyomat, kerámia a Külsőtelekben.

Cofofeni-i kultúra. I. e. 1900—1700. Lelet: kerámia. (A késői kőkor vége i.e. 3000—2000.)

Bronzkori kultúra. I.e. 1700—1150. Lelet: sarlók, tokos fűlesbalta és bőséges kerámia a somosbérci részen. A későbbi bronzkorból, a „wittenbergi kultúra“-ból kerámia a cserealatti határrészen, a Zállogos felé behajló ormon.

Hallstatti kultúra (kora vaskor). I.e. 1150—700. Lelet: vasbalta, lándzsa, kerámia, a Kert megett, a mai faluban, s kerámia többfelé is.

Szkíták. I.e. 500. Lelet: temető, tudományosan feltárva tizenhárom sír, bronznyílhegyek, vasékek, bronz díszek, karikák, a Kaspi-tengerből gyűjtött kaurikagyó-gyöngyök, kaolingyöngy-füzérek, üveggyöngyök, fazakak, tálak, csuprok, a Dégicsúptól 150 lépésre délkeleti irányban a legelőn.

Latène-kultúra (másodkori vaskor). I.e. 400—i.sz. 106. Lelet: kerámia, többek között kevés dák kerámia is.

Római kultúra. I.sz. 200-ig. Lelet: gazdag kerámia a Telekben, Somosbérc alatt, kultikus relief a Kosárhelyről.

Népvándorláskori. I.sz. 400. Lelet: nehezen meghatározható, többféle, összemosódó jellegű, részben szláv hatású kerámia a Telekben, Kőkútnál, Kissasszonylábban, Kendereskertben, a falu mai helyén.

Prefeudális. Lelet: kevés népvándorláskori magyar kerámia a Telekben és itt-ott szétszórtan.

A szkíta temető feltárása 1968 tavaszán fejeződött be gazdag leltárral, és megkezdtük a Dégicsúp szondázását, de félbemaradt, és befejezésére csak 1968 ok-

tóberében került sor. Hordott halomnak néztük, és szkíta vezéri sírhalomra is gyanakodtunk. A közel négy méter mély kutató árkok igazolták a feltevést, hogy hordott halom. Amint a mélyben előtűnt szétszórt szénnyomok és még inkább a vörösokker, amely nyomokban, meghatározott mélységű réteg fölött horizontálisan a szénnyomok táján, más rétegben egy síkban volt szétszórva, igazolta, hogy temetkezési halom.

Állati csontok nyomára is akadtunk, de már annyira szétmállott állapotban, hogy természetes krétarétegecskének véltük. Az egyik kutatóárok fenekén ösbivaly fogai kerültek elő, másiból jókora pattintott kés kb. egy és fél centiméter hosszú töve, a harmadik árokból kis darab kerámia, amely nem sokat árult el a titokzatos, talán rézkori halomsírról.

Az első ásatásnál a „péterfalvi kultúra“ feltárásánál nem voltam jelen. A többi kultúrák felfedezésénél, megállapításánál, a szkíta sírok feltárásánál személy szerint munkámmal is részt vettem.

Hányféle ember, mennyiféle nép annyi évezreden át, s elsősorban mind azt a nyelvet beszélte, amelyet szülőédessanyja ajkáról hallott legelőbb. Ha apróbb szokásaikban volt is különbség, egyformán szerettek, szerelmeskedtek, nemzettek, szültek, nevettek, sírtak, rettegtek vagy gyönyörködtek, csak emberként, csak emberül, s döbbenetes volt nyomukban vallomásuk ezer, tízezer évek távolságából.

Isteneik is voltak, képzeletük alkotta saját isteneik. Ezekről — kettőről — vallottak kézzelfogható tárgyak. Az egyik egy természetes nagyságú kő-phallus, amelyet a Somosbérc alatt, azon a tájon találtam, a harmincas években, ahol a bronzsarlók kiszántódtak a földből, s másik a napisten reliefje, a Mithras-kultusz köve, amely a Kosárhelyt, eléggé távol minden ősi települési helytől került elő, megfektetésre váró talányt hagyva maga után. A köralakú kunyhók egyik kiszántott tűzhelyén emberi koponyadarabot találtam, ami talán utalhat az ősök kultuszára is, de ennyi nyom még feltevésnek is elenyésző alapot jelent. A szkítákról köz tudomású, hogy világképük a sámánisztikus világkép volt, mint utánuk a többi keleti lovasnomád népeké, köztük a magyaroké is.

A különböző kultúrák szelíd vagy viharos mozgással egymást követték, az előző tapasztalatait az utánuk következő vette át, s az előző nép sohase tűnt úgy el, hogy biológiailag is nyoma ne maradt volna ezen a helyen, ha itt tíz-hatezer év óta állandóan éltek emberek. Márpedig éltek.

Nyelvem az itt megtelepedett magyarok nyelve, de embernek az egyetemes emberiben érzem teljesnek magam, éppen annak a közvetlen úton szerzett tudatnak alapján is, amelyet Magyarózd őskori nyomainak felfedezése alkalmával annyi éven át szereztem.

A magyarózdiak közül, akik az ásatásokon részt vettek, voltak, akik túljutottak a régi képletű történelmi szemléleten, de nagy részük a szkíta sírokról se tudta elhinni, hogy kétezeröttszáz évesek, s egymás közt azt vitatták, hogy a törökvilágban vagy a negyvennyolcas háborúban elesettek vannak oda a hegytetőre eltemetve.

A kovaköveket ma meg se látják, de ha más, egyéb kőszerszám, érdekes darab kerámia a szemük elé kerül, legtöbbször félreteszik és felhívják rá a figyelmet is, ha hazamegyek a faluba. A feldúlt tűzhelyeken szerszám ritkán kerül elő, állati csont, kerámia, kézimalom-részek sűrűn borítják a földet, de a tudomány számára érdekes és értékes mondanivalója az ősi településeknek már csak összefüggéstelen szavakban szól, amit azonban még így is szeretek meghallgatni.

Horváth István

Dák tároló és kultikus edények

A Szászvárosi-havasokban található dák várakban feltárt festett agyagműveségi termékek között vannak fedők, amelyek közül az egyik teljesen épen fennmaradt, de többségükben mint festett cseréptöredékek kerültek napfényre. E töredékekből is megállapítható, hogy az ilyenfajta edényekre szintén bonyolult virágmotívumokat alkalmaztak.

Szép számban fordulnak elő a nagyméretű, „monumentális“ élelmiszertároló, fazekaskoronгонon készített edények, melyek neve a régészeti irodalomban anyag-hombár (*pithos*). Eredetük a hasonló alakú görög agyagművességre vezethető vissza. Talán az olvasó túlzónak és természetellenesnek fogja tartani, hogy agyagedényeket „monumentális“ jelzővel illetünk, de ha elmondjuk, hogy a Sarmizegetusa felé vezető utat elzáró blidári várban (Szászvárosi-havasok) 2,2 méter magasságot meghaladó agyaghombárokat tártak fel, akkor talán ő is azon a véleményen lesz, hogy az ilyen nagy űrtartalmú edényeket méltán megilleti a „monumentális“ jelző.

Úgy véljük, senki előtt sem lehet kétséges, hogy ezeket a hombárokat élelmiszertároló edényekként használták. Gabona- és víztartalékokat tároltak bennük, amint ezt a fenekükön levő nyílás is bizonyítja. A nyílást gyakran ugyanabból az agyagpasztából készült dugóval zárták el. A Szászvárosi-havasokban talált agyaghombárok nagy száma azzal magyarázható, hogy különösen ostrom idején, még ha a vízvezetékek meg is voltak, a víztartalékok jelentősége óriási volt. Traianus oszlopának egyik domborművén drámai jelenet látható. Ez a rómaiaktól ostromolt Sarmizegetusa falai között játszódik le, és az utolsó víztartalékok szétosztását ábrázolja. Egyesek e jelenetet úgy magyarázták, mint a mérgepohár közös kiürítését, ami azonban — amint erre Constantin Daicoviciu rámutatott — nem felel meg a valóságnak.

A nyílt településeken kevés agyaghombár fordul elő, összehasonlíthatatlanul kevesebb, mint a Szászvárosi-havasokban. Ez könnyen érthető, hiszen a nyílt települések, minthogy sok közülük termelési és értékesítési központ volt, fontos és nagymennyiségű gabonataralékokkal rendelkeztek. A tartalékokat, főként sík területeken, különlegesen kiképzett élelmiszergödörökben, vermekben tárolták. Bizonyítja ezt a dák-geta világban mindenütt fellelhető nagyszámú tapasztott vagy égetett falú gödör. Egyesekben mind a mai napig elszenesedett gabona fordul elő. A gabonataralékok ilyen tárolásáról a trákoknál az ókori írásos források is beszélnek. Ez az oka annak, hogy síkvidéken és azokon a településeken, amelyeknek nem volt erődítmény-jellegük, az égetett agyagtárolók hiányoznak, vagy csak ritkán fordulnak elő. A dák-geták élelmiszertárolására különben agyaghombárok mellett számos más, nagy űrtartalmú edényt is használtak.

A klasszikus dák-geta agyagművességből még egy típust kell bemutatnunk, melyet szándékosan hagyunk utoljára. A dák-geta világban eddig felfedezett egyik legjelentősebb dokumentumról van szó: az első dák nyelvű feliratot szolgáltató agyagedényről. Ez tette lehetővé a Burebiszta tragikus halála után uralkodó dák királyok eddig teljesen bizonytalan sorrendjének megállapítását. A valószínűen kultikus célokat szolgáló edény minden vonatkozásban teljesen egyedülálló. 1954-ben az egyik sarmizegetusai magánépület alól került napfényre. Nehezen tudnám leírni

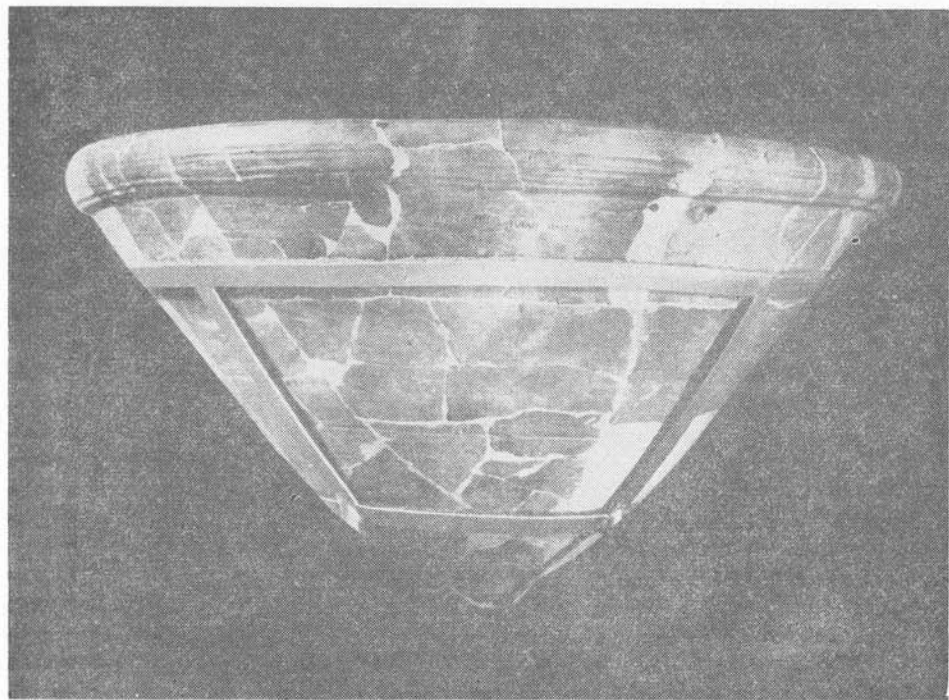
azt a meghatódást, amelyet feltárása pillanatában éreztem. Formailag e fontos dokumentum tölcserhez hasonlít, átmérője 1,25 méter, magassága 1 méter. Oldalain négyszer vagy ötször ismétlődik (az edény nem maradt meg épen) a két egymás mellé nyomott pecsét, amelyen szép latin betűkkel a következő felirat olvasható:

DECEBALVS PER SCORILLO

A feliratot Daicoviciu akadémikus így fordította: *Decebalus Scorilo fia*. Az edény a kolozsvári történeti múzeum kiállításán látható. Többek között arról is bizonyosságot tesz, hogy az i.e. I. század végén — ugyanis ebből az időből származik — a dák-geták a latin ábécét használták, míg egy századdal korábban náluk a görög írásmód volt elterjedve. A görög írás használatáról tesznek tanúságot a Grădiştea Muncelului-i szentélyben felfedezett, kőbe vésett görög betűk.

A sarmizegetusai edény feliratát, mely Decebált Scorilo fiának tünteti föl, összevetve a ránkmaradt kevés számú írásos forrással, a dák királyok következő uralkodási rendjét lehetett megállapítani: Burebiszta, Deceneus, Comosicus, Scorilo, Duras-Diurpaneus — és végül Decebál. Ami uralkodási idejük tartamát illeti, annak pontos meghatározásával kapcsolatosan pillanatnyilag még sok nehézség merül fel, és a megállapított időtartam egyelőre csak hipotetikusnak tekinthető.

Dácia egyesítése egyetlen fennhatóság alatt sok dák-geta nemes nemtetszését váltotta ki, mivel engedelmessé válni kellett Burebiszta hatalmának. Az elégedetlen arisztokraták összeesküvést szőnek, és i.e. 44-ben Burebiszta ennek esik áldozatául. A nagy központosított dák állam, melyet gazdasági egység nem támasztott alá,

A sarmizegetusai agyagedény

Az agyagedény felirata

alapítójának halálával egyidejűleg feldarabolódott. Sztrabón szerint Burebiszta országa halálakor négy részre oszlik, valamivel később a források már öt részből beszélnek. A valóságban minden bizonnyal a részek száma ennél is több volt. A feldaraboltság ellenére az új, a Decebál megvalósította szerényebb központosításig, a Szászvárosi-havasokban lévő dák várakban mégis megmaradt az a központi mag, amelynek történeti alakulása legalább nagy vonalakban ismert. Itt Burebisztát a trónon Deceneus, a főpap, a halott király egykori munkatársa követte. Ennek utóda Comosicus, aki főpap és király volt egyszemélyben. Utána a trónra Scorilo került, róla tudjuk, hogy negyven évig uralkodott. Őt nem fia, Decebál, hanem testvére, Duras-Diurpaneus követte, aki, amikor megöregedett, a trónt unokaöccsére, Decebálra hagyta örökül. Ez ugyanis apja halálakor még nem érte el a megkívánt kort, most azonban már nagykorúvá vált.

A Grădiștea Muncelului-i edény felirata lehetővé tette ennek az uralmi sorrendnek a megállapítását, és ezzel hozzájárult a dák-geták viharos története egyik fontos kérdésének felderítéséhez.

Ion Horațiu Crișan

Részlet a szerző Ceramica daco-getică című, a bukaresti Meridiane könyvkiadónál megjelent munkájából.

Erdély és az avarok

Az avarok szállásterületének kérdése már régen foglalkoztatta a kutatókat, az utóbbi években pedig élénk vitát váltott ki a szakirodalomban. E vitát Csallány Dezső 1953-ban az *Archaeológiai Értesítő* hasábjain megjelent tanulmánya indította el, amelyben megkísérelte különválasztani az avarokkal Délkelet-Európából jött kuturgurok régészeti hagyatékát, s meghatározni ezek szállásterületeit. Véleményét azután Kovrig Ilona igyekezett cáfolni. Csallány

Dezső e cáfolatra 1963-ban válaszolt. Végül e sorok szerzője szöveget bele a vitába bővebben kifejtve korábbi munkáiban elfoglalt álláspontját. Mivel az olvasók széles köre is hallhatott egyet-mást e vitáról, úgy véljük, nem szükséges bővebben tájékoztatnunk a kérdésről.

Amint ismeretes, az utóbbi évtizedekben végzett kutatások lényegesen előbbre vitték az avarkori lovasnépek régészeti hagyatékának a megvilágítását. Már a régebbi szakemberek is felfigyeltek arra, hogy a kora avarok (567—679) és a késő avarok (679—800) anyagi kultúrája között lényeges különbségek mutatkoznak. Újabbban az is kiderült, hogy a késő avarkori lovasnépek java része más keleti embertani jelleget mutat, mint a kora avaroké, a társadalmi fejlődést illetően pedig azok mögött áll. Mindennek alapján jelenleg sokan azon a véleményen vannak, hogy az avar uralom tulajdonképpen csak a 670-es évekig tartott, mivel ekkor Délkelet-Európából, a kazár foglalatás elől jött újabb lovasnépek ragadták ki a hatalmat az avarok kezéből, s azokat rövidesen magukba olvasztották. Az elmondottakat azért tartottuk szükségesnek előrebocsátani, mivel az avar uralom kérdéséről beszélve ma csupán az 567—679 közötti időszakot vehetjük figyelembe ezzel kapcsolatban. Ez a *tulajdonképpen* avarok, habár a szakirodalomban a Közép-Duna-medence következő, 679—800 közötti történeti szakaszát egyelőre, a megszokás alapján, továbbra is *késő* avaroknak nevezik. Ismereteink gyarapodása után talán megváltoztatják majd e korszak elnevezését is.

A Közép-Duna-medence területére 567-ben benyomuló avarok itteni szállásterületének és uralmi központjának lokalizálásával kapcsolatban az említett vita során két feltevés hangzott el. Kovrig Ilona úgy vélte, hogy Baján avarjainak a központi szállásterülete a Közép-Duna vidékén, Pannoniában volt, mivel itt tömörül az ázsiai eredetű almaidomú, különtagolt magasfülű kengyelvasak, rovátkolt köpűjű kopjahegyek és csont- vagy S-alakú vas-oldaltagos zablák túlnyomó része. Ezzel szemben Csallány Dezső szerint az avarok a Körös—Tisza—Maros között, a Maros—Tisza—Aranka szöveget, Erdélyt, valamint a bécsi medencét szállták meg, míg a Bánát többi részén, a Hajdúságban, a Nyírségben (a Szolnok megyei Tisza-vidéket kivéve), a Duna—Tisza között és Pannoniában a kuturgurok kaptak területet. A szerző feltevésének megfogalmazásánál a kabaji lovassírt (Debrecen környéke), a bajorföldi és itáliai leleteket vette figyelembe. Véleménye szerint ezek a linz-zizlaueri temető kései sírjaiban, a reichenhalli és Castel Trosino-i temetőben talált leletek, amelyek a fenti tárgycsoporthoz tartoznak, a kuturgurokkal jutottak nyugatra, s így azt bizonyítják, hogy a szóban forgó kengyelek, kopják, és zablák nem az avar, hanem a kuturgur hagyatékhöz tartoznak.

Látható tehát, hogy a két vélemény egymásnak homlokegyenest ellentmond. Eppen ezért jogos a kérdés, melyik felel meg a valóságnak.

A vitatott tárgyak eredetkérdésével kezdve a vizsgálatot, a szakirodalomban közölt tanulmányokból meggyőződhetünk, hogy ezek valóban ázsiai eredetű tárgytípusok, amelyeket az avarok hoztak Délkelet-Európába és a Duna-Kárpát-medence területére. Mindemellett a bajorföldi és itáliai példányok esetében elfogadható az a vélemény, hogy ezek a kuturgurokkal kerültek nyugatra. Az egykorú írásos források ugyanis arról értesítenek, hogy az avarok legyőzték az ellenük felkelt kuturgurokat, s azok egy részét elűzték a Közép-Duna-medence területéről. E menekülő kuturgurok egyik csoportja előbb bajorföldön telepedett meg, majd a karinthiai szlávoknál időzött, s végül Itáliába költözött. Ne feledjük azonban, hogy ennek a kuturgur rajnak

a 631—632-i felkelés leverése után kellett elmenekülnie, s a linz-zizlauri temető kései sírjai is, amelyekben a tőle származó tárgyakat találták, 630—640 közöttiek. Ekkor a kuturgurok már háromnegyed százada éltek együtt az avarokkal, ami fölösen elégséges idő volt ahhoz, hogy átvegyék azok anyagi kultúrájának egyes jellegzetes tárgyait. Következésképpen a bajorföldi és itáliai leletek semmi esetre sem bizonyítják azt, hogy a kérdéses kengyelekkel, kopjákkal és zablákkal jelölt egész leletcsoport kuturgur eredetű.

Csallány Dezső elméletének ellentmond az írásos források és az antropológiai anyag tanúsága is.

Már Kovrig Ilona felhívta a figyelmet arra, hogy a munténiai szlávok ellen segítséget kérő bizánci követtség Pannoniába érkezett meg Baján kagánhoz, s innen indult el a küldött avar had. Ugyancsak az idézett szerző utalt arra is, hogy egy másik esetben a bizánci területre törő avar sereg a Száván vert hídon kelt át, ami szintén a Pannóniából való kiindulás mellett szól.

Hasonlóképp beszédes a 601. évi bizánci—avar háború idejéből való tudósítás. Ez arról értesít, hogy a mai Bánát területére nyomuló bizánci had több ütközetben megverte Baján seregét. Végül a kagán visszavonult, hogy legalább a Tiszán való átkelést megakadályozza, azonban itt is vereséget szenvedett, s alig bírt a Tiszán átmenekülni (Lukinich Imre: *Az avar—görög háborúk történetéhez. Századok*, 1914). Természetesen a hadjárat során Bajánnak szem előtt kellett tartania a stratégia követelményeit. Ezek pedig azt diktálták, hogy a vereségek után központi szállásterülete, vagyis stratégiai alapja felé vonuljon vissza, s azt védje meg mindenáron, mivel az ellenfél kezére jutása végleges csapás lett volna. De lámcsak, Baján nem a Maros vonalát védte, hanem a Tiszáét és nem a Marostól északra vagy Erdélybe vonult vissza, hanem nyugat felé, Pannónia irányába.

Az avarkori lovasnépek antropológiájával foglalkozó Nemeskéri János 1955-ben közölt adatait és térképtanulmányát vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy e népek Közép-Tisza vidéki és alsó dunántúli csoportjainak nagy részénél az europoid jelleg volt túlsúlyban, míg a Közép-Duna völgyében, Bajától északra, valamint a felső Dunántúlon tartózkodó rajok többségénél a mongoloid jelleg uralkodott. Nem kétes az, hogy a szinte tiszta mongoloid jellegű csoportok csakis az Ázsiából nemrégén érkezett avarok lehettek; az europoid jellegűek pedig a velük jött délkelet-európai lovasnépek voltak, amelyeknek etnikumában nagy részarányt képviseltek az europoid származata-
alán elemek.

Nem feledhetjük azt sem, hogy a Maros—Tisza—Aranka szögben tanúzó, Csallány Dezső által a legpregnansabb avarnak tartott fülkesíros lovas népcsoport antropológiai szempontból elemzett legfontosabb temetői közül többször majdnem teljesen hiányzik a mongoloid jelleg. Különbösen a kutatók többsége a fülkesírokat és az ezekkel gyakran előforduló részleges lótemetést délkelet-európai sajátosságnak tartja, s e rajt nem avarnak, hanem délkelet-európai eredetű népek véli.

Miután megismerkedtünk mindezekkel, lássuk, hogyan viszonyul ezekhez az ázsiai származású tárgycsoport elterjedése. Ezt figyelve pontosan meg tudjuk állapítani, hogy ezen ázsiai jellegű tárgyak koncentrációs köre teljesen fedi a mongoloid jelleg tömörülési zónáját, a Közép-Tisza vidéki és alsó dunántúli europoid tömbterületen pedig csupán elszórtan találjuk fel az ide

tartozó leleteket. Érdemes felfigyelni arra is, hogy az alsó dunántúli europoid csoportnál az ilyen tárgyak, egy eset kivételével, a mongoloid zóna határán levő leletekben jelentkeznek. Már maga ez is azt bizonyítja, hogy az europoidok valóban a mongoloidoktól vették át e tárgyakat.

Még jellegzetesebb kép tárul elénk, ha csupán az ázsiai eredetű kengyelvasak, kopják és zablák első csoportjának elterjedését figyeljük meg. Amint Kovrig Ilona jelezte, e tárgyak két csoportra oszthatók. Az elsőhöz tartoznak a jó vasú, gondos kivitelű korai példányok, amelyeket keletről hoztak magukkal az avarok. Ezeknek szinte kivétel nélkül a mongoloid, tehát elsősorban az avar elemhez való kötését igazolja a csákerényi temető esete is. Ennek lovassírhajai túlnyomóan europoid elemektől származnak, viszont a 396. sír, amelyben az ide tartozó kengyelpárt találták, mongoloid egyéné. Szintén avar eredetre utal az is, hogy e tárgyak közül a legtöbb külön elföldelt lószerszámleletből való, ami sajátos ázsiai jellegzetesség. A második csoporthoz a gyengébb minőségű, kései példányok sorolhatók, amelyek itt helyben készültek, az előzőek mintájára. Ezek, éppen mivel későbbiek, kevésbé vehetők számításba, hiszen korukban már az avarokkal érintkező más népek is átvették e tárgyakat.

A leletek térképe elárulja, hogy az első csoporthoz tartozó lelőhelyek, alig néhány kivételével, a mongoloid tömbterületen vagy annak közvetlen szomszédságában vannak, központjuk pedig a felső Dunántúl keleti felében helyezkedik el. A „kirajzásokból“ az is megállapítható, hogy az avarok már korán őrsőket helyeztek ki a szállásterületük felé vezető fontosabb útvonalak ellenőrzésére. Biztosították a Duna völgyén nyugatnak és délnek vezető utakat, a Balaton fölött áthaladó, még mindig használt római utat, a Szeged, Csongrád és Szolnok felé vezető útvonalakat, a Maros torkolatánál levő gócpontot, s az alsó Tisza-völgyet. Figyelmet érdemel, hogy a Tiszától keletre eddig csak egy lelőhely ismeretes, az is közvetlenül a Tisza völgyében.

Amint mondtuk, a második csoport leletei kevésbé vehetők számításba, már csak azért is, mivel több közülük 679, vagyis az avar uralom megszűnté utáni. Mindenesetre ami a kora avarkoriakat illeti, érdekes, hogy a Tiszától keletre ezek is kis számban fordulnak elő, s a sík vidéken túl nem terjednek. Így tehát még ha az avaroktól is származnának az itteni leletek, akkor is világos, hogy e lovasnép előretolt őrsői, annak legnagyobb terjeszkedése idején sem jutottak el keletirányban Debrecen, valamint a Körös menti Csökmő vidékénél tovább.

A tulajdonképpeni erdélyi területen eddig csak egy almaidomú, különtagolt magasfülű kengyelvasat találtak, azt is 679-i, vagyis az avar hatalom megszűnté utáni leletben (a nagyenyedi 1. sírban). Ez tehát az avar uralom kérdése szempontjából nem jöhet számításba. Bizonyosság rá a bulgáriai Preslavin talált egykorú ilyen kengyelvas, amelynek az avar hagyatékhoz való sorolása fel sem tehető.

Ezek ellenére Erdélyből sem hiányzanak a VII—VIII. századi lovasnépek emlékei, s jogos a kérdés, kiktől származnak ezek.

A kor lovasnépeire valló erdélyi leleteket a kolozsvári Kurt Horedt két csoportba osztotta: 1. A VII. század derekára keltezett leletek, amelyek főleg Közép-Erdélyben jelentkeznek; 2. A VII. század végi, VIII. század eleji leletek, amelyek nagy része a Gyulafehérvár—Aranyos közti Maros-völgyben tömörül. Kurt Horedt munkájának megjelenése (1958) után előkerült még né-

hány ilyen lelet, amelyek a rendelkezésünkre álló adatok szerint a második csoporthoz tartoznak.

A tárgyunk szempontjából közelebbről érdeklő kora avarkori leletcsoport kérdését vizsgálva fontos tényként kell megemlítenünk azt az észrevételt, hogy a kor lovasnépeinek nyomai akkor tűnnek fel Erdélyben, amikor az avarok hatalma meggyengült, s nem volt várható részükről egy újabb terjeszkedés (C. Daicoviciu: *Din Istoria Transilvaniei*. I. 1960. 43). A mezőbándi temető elemzéséből is az tűnt ki, hogy még a legkorábbi számbajöhető leletek is 630 utániak, vagyis abból a korból valók, amikor a vendek felszabadulása (623), Konstantinápoly sikertelen ostroma (626) és a kuturgur felkelések után az avarok ereje megtört, uralmi területe összezsugorodott.

Jellemző az is, hogy az első csoport leletei nem utalnak egy uralmi központ kikristályosodására, hanem nagy területen szétszórtan tűnnek fel. Összhangban van ezzel az, hogy a kulcseletnek tekinthető mezőbándi temető szélein talált lócsontos sírok sem vallanak uralkodó elemre. E sírok tulajdonképpen nem alkotnak elkülönülő csoportot sem, hanem szervesen beletartoznak a helyi nép családi sírcsoportjaiba. Ezek szerint nem foglalókkal van dolgunk, amilyenek az avarok lettek volna, hanem befogadott elemekkel.

Az adatok egybehangzó vallomása alapján az Erdélybe került kora avarkori lovas népcsoport nem azonosítható az avarokkal. Eredetére fényt vet az, hogy Mezőbándon, s valószínűleg a sepsiszentgyörgyi magános sír esetében is, kizárólag a részleges lótemetést alkalmazták (a lónak csak egyes részeit temették), ami a legelfogadhatóbb vélemények szerint délkelet-európai sajátosság. Hozzáadva az elmondottakhoz azt is, hogy e lovas népraj éppen a kuturgur felkelések leverése után érkezett Erdélybe, világossá válik előttünk, hogy csakis a Tisza vidékéről menekülő kuturgur csoport lehetett, amely a felkeléseket támogató erdélyi helyi lakosságnál keresett és talált menedéket. Az Erdélybe húzódtott kuturgurok nyomai a VII. század derekán túl nem követhetők. Bizonyára kis létszámuk következtében gyorsan beolvadtak, ami nem meglepő, hiszen Mezőbándon már a helyi népbe beilleszkedve találjuk őket.

A VII. század végén Erdélyben megjelenő újabb lovas néprajok hagyatéka lényegesen különbözik az első csoportétól, mind anyagi kultúrája, mind temetkezési szokása tekintetében. Jellemzők rá, többek között, a sajátos késő avarkori bronzöntvény övveretek, a teljes ló temetése, s gyakran a külön elhantolt lovak. Az analógiák elárulják, hogy ez esetben a 679 táján keletről jött lovasnépekkel van dolgunk, amelyeknek egyes rajai a Maros völgyén jöttek Erdélybe, a Tisza vidékéről.

Szükséges megjegyeznünk, hogy a 800 körüli frank hadjáratokról fennmaradt tudósítások szerint éppen a Közép-Tisza jobbparti vidékén kereshető a késő avarkori lovasnépek uralmi központja. Minden egyéb adattól eltekintve már maga az uralmi központ eltolódása a Közép-Duna völgyéből a Tisza vidékére uralomváltozásról beszél, arról, hogy kicsúszott a hatalom a korábbi avarság kezéből, s az újonnan jött lovasnépek vették azt át.

Amint említettük, az Erdélybe jött késő avarkori lovasnépek főleg a Gyulafehérvár—Aranyos közti Maros-völgyben szálltak meg, mivel itt találtak nagyállat-tenyésztő gazdálkodásuk számára a legmegfelelőbb területet, s hatalmuk alatt tarthatták a vidék sóaknáit. Érdekes, hogy e lovas néprajok hagyatéka legfennebb a 730-as évekig keltezhető, s ekkor minden átmenet nélkül megszakad, mivel teljesen hiányzanak belőle a bronzöntvények

730—760 közé keltezett második csoportjához tartozó tárgyak. E hirtelen megszakadás nem magyarázható mással, mint hogy e rajok elhagyták Erdélyt. Nem lehet azonban véletlen, hogy távozásuk éppen a késő avarkori lovasnépek nyugat elleni nagy támadásait megelőző időszakban történt. Feltehető, hogy a késő avarkori lovasnépek a bajorok ellen 736-ban indított, húsz évig tartó háború előkészítése alkalmával nagy erőket vontak össze nyugati határaikra, s e célból kivonták Erdélyből is az itt állomásozó csoportjaikat. E rajok kivonásával feladták ugyan az erdélyi sóvidék feletti uralmukat, azonban e terület közvetlen megszállása nélkül is hozzájuthattak az itt fejtett sóhoz, éppen úgy, mint a korábbi avarok, ugyanis kézben tartották a Tisza vidéki sólerakó helyeket.

Cikkünk kötött terjedelme nem engedte meg, hogy minden részletre kitérjünk. Mégis úgy véljük, hogy az elsorolt adatok eléggé támogatják azt az álláspontot, amely szerint Erdélyben nem beszélhetünk a tulajdonképpeni avarok uralmáról, s a VII—VIII. századi lovasnépek itteni hagyatéka nem avar eredetű.

Bakó Géza

Rovásfelirat Moldvából

A régészeti szakirodalom régóta számon tartja azt a kőbaltát, mely a csángóvidéki Rădăşeni (Radocsány) határában, Cucuteni A jellegű újkőkori település felszínén került elő. A balta felületén jobbratartó állat mell-

A radocsányi rovásfelirat

ső felének bekarcolt körvonalai láthatók. Alatta fűre emlékeztető rovátkák találhatóak, melyeket több kutató (Orest Tafrali, a francia Morlet) őskori írásjeleknek vélt.

A feliratot Csallány Dezső, a nyíregyházi Jósa András Múzeum igazgatója, a székely rovásírás körébe sorolta*, s elsőnek kísérelte megfejteni. Jobbról balra haladva a következő olvasatot nyerte: DeReSZ eZ éSZ IGÁS. Értelme (a csángó nyelvi sajátosságokat figyelembe véve): Deres az és igás.

Csallány Dezső szerint a felirat természetesen sokkal későbbi a baltánál, illetve a rajta levő állatábrázolásnál. A rovásíró a baltán levő állatfajta próbálta ismeretei alapján besorozni, meghatározni, melyet ő igás állatnak, deres lónak vélt.

A rovásjelek összefüggései alapján a felirat a XV. század végére keltezhető, s a székely rovásírás keleti folytatásának tekinthető „olyan területen, ahol az 1466-ban írt első magyar bibliafordítás, az ún. müncheni kódex is született“.

LÁSZLÓ ATTILA

* Csallány Dezső: *A székely-magyar rovásírás emlékei. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, III. 1963. 109—110.*

Az emberiség már a legrégebb idők óta ismerte ezt a rendkívül fényes égitestet, mely hol napnyugta után a nyugati égbolton, hol a napkeltét megelőzve keleten ragyogja be a hajnali eget. Az ógörögök az esti csillagot Heszperosznak, a hajnalit Foszforosznak nevezték el, mert nem ismerték fel a kettő azonosságát.

A Venus bolygó átlagos méretei alig valamivel kisebbek a Föld megfelelő méreteinél. Naprendszerünkben a Venust a Föld ikertestvéreinek tekinthetjük, s belső felépítésére csak összehasonlító számítások útján következtethetünk. A Föld magja több, egymástól lényegesen eltérő rétegből áll, és 2900 kilométer mélységben kezdődik. 4980—5120 kilométeres mélységek közötti átmeneti öv után a sűrűség ugrás-szerűen megnő. Itt kezdődik a Föld belső magja, mely a középpontig tart. Eddigi ismereteink szerint ez a belső mag okozza a Föld mágneses terének 94 százalékát. A számítások szerint a Venusnak van ugyan magja, de hiányzik belőle éppen az a különösen sűrű magbelső, ami a mágneses tér kialakításában nélkülözhetetlen. Ebből következik, hogy a Venusnak nincs jelentős mágneses tere, és így nem alakulhat ki körülötte sugárzási (van Allen) övezet sem.

Az összes bolygók közül a Venus kerül legközelebb a Földhöz. Alsó együttálláskor a Venus van a Nap és a Föld között. A két bolygó távolsága ilyenkor 41—42 millió kilométer. Ez a csillagászati helyzet 19 hónaponként ismétlődik, és fontos szerepet játszik a Venus-kutatásban.

A Venus időnként elvonul a Nap korongja előtt. Ez a ritka csillagászati jelenség évszázadonként kétszer következik be. A XX. században nincs Venus-átvonulás. A legközelebbire 2004. június 8-án kerül sor. Csillagászati szempontból azért fontosak ezek az átvonulások, mert megfigyelésük volt eddig a legfontosabb módszer a Nap—Föld távolság pontos meghatározására. Így történt 1761. június 6-án is. A világ csillagászaival távcsővel figyelték e rendkívül ritka csillagászati jelenséget. A megfigyelők között volt Mihail Vasziljevics Lomonoszov (1711—1765) orosz tudós és Friedrich William Herschel (1720—1792) német származású angol csillagász is. Mindketten észrevették, hogy amikor a Venus bolygó sötét korongja érinteni látszott a Nap korongját, a bolygó körül fényes gyűrű képződött. Ezt a jelenséget egymástól függetlenül úgy magyarázták, hogy a Venusnak légköre van, és e légkörben létrejött sugár-szóródás hozta létre a fényes gyűrűt. Ilyen erős sugár-szóródás csak aránylag sűrű légkörben jöhet létre. A bolygó légkörében összefüggő, sűrű fehér felhőburok akadályozza meg a felszín vizsgálatát. A Venus albedójának — a rásugárzott fény és az általa visszavert fény hányadosának — értéke a mérések szerint 0,59, ami azt jelenti, hogy a napfény 59 százalékát veri vissza.

A Venusról érkező visszavert napfényből hiányoznak azok a színekvonalak, amelyeket a légkört alkotó gázok elnyelnek. 1952-ben Adams és Dunham végzett színképi vizsgálatokat, s megállapították, hogy a Venus légköre nagy mennyiségű széndioxidot tartalmaz. Az erős elnyelési sáv azt mutatja, hogy a százalékarány ott sokkal nagyobb, mint a Föld légkörében. Oxigént csak nyomokban találtak, de teljesen hiányzott a vízgőz. 1947-ben G. P. Kuiper amerikai csillagász kimutatta, hogy a Venus színképében minden akkor ismert sáv és vonal a széndioxidtól származik. 1964-ben mégis sikerült kimutatni a vízgőz jelenlétét a bolygó légkörében.

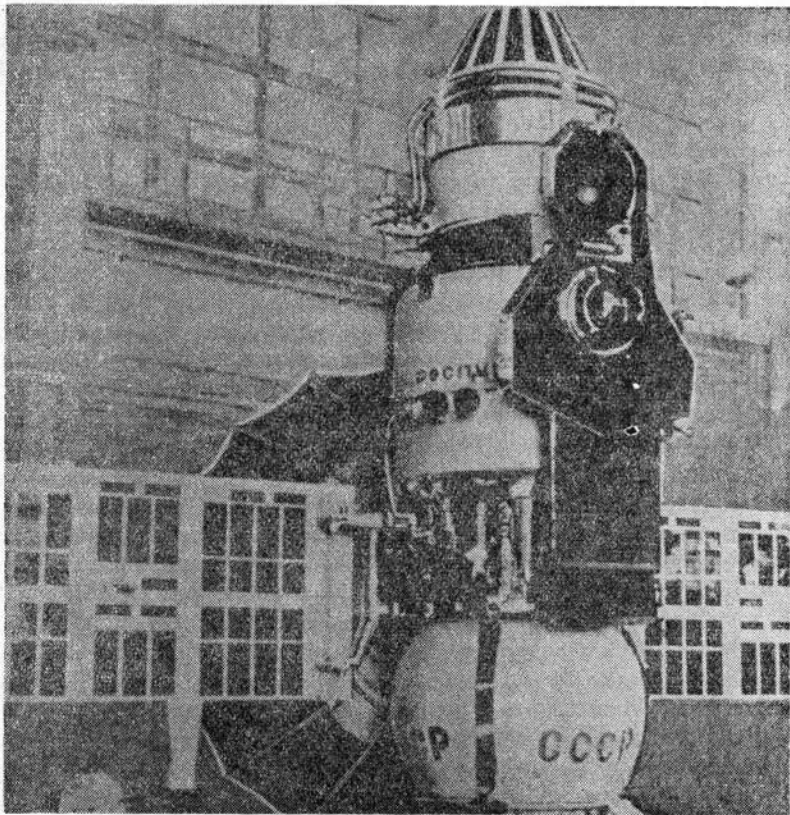
a mérések szerint azonban itt tízezerszer kevesebb vizgőz található, mint a földi légkörben. Találtak igen kis mennyiségben szénmonoxidot és hidrogént, de nem találtak nitrogént. A Venus 1,9-szer több fényt és meleget kap a Naptól, mint a Föld. Légkörének vastag, átlátszatlan felhőburka nappal megakadályozza a fokozott besugárzást, éjjel pedig visszaveri a talaj kisugárzását. A bolygó felületén sokkal nagyobb az évi középhőmérséklet, mint a Földön. Az elmondottakból az is következik, hogy a Venus napsütötte világos oldala és árnyékos része között nem lehetnek akkora hőmérséklet-ingadozások, mint a Földön. A végzett számítások szerint a bolygó felületének hőmérséklete 330 C°, légnyomása pedig 130 atmoszféra.

1964 közepén nemzetközi együttműködésben vizsgálták a földközeli levő bolygó légkörében végbemenő fényszóródást. A mérések szerint ezt a jelenséget 2 mikrométernél (a méter milliomodrésze) kisebb átmérőjű porszemek okozzák. Dollfus francia csillagász kimutatta a légáramlást a Venus légkörében: a napsütötte oldalon felszálló, az árnyékos oldalon leszálló légáramlás alakul ki. A nagy légnyomásváltozások nagy sebességű légáramlásokat, viharokat váltanak ki. Ezek szerint a Venus légkörében hatalmas szél- és porviharok tombolnak.

A második világháború után a kutató csillagászok számára az időközben kifejlesztett radartechnika is igen gyümölcsözőnek bizonyult. A Venus felé irányított és onnan visszavert radarhullámok (rövid hullámhosszú rádióhullámok) elemzéséből a Doppler-elv felhasználásával 1964-ben sikerült első ízben megállapítani a bolygó tengely körüli forgásidejét, ami 247 napnak felelt meg 5 nap bizonytalansággal (ennyivel több vagy kevesebb is lehet). Optikai eszközökkel ez nem állapítható meg, mert a bolygó felületi képződményei nem láthatók a vastag felhőtakaró miatt, amelyen a radarhullámok ugyanakkor akadálytalanul áthatolnak. Újabb, még pontosabb mérések szerint ez az érték 243,1 nap. A bizonytalanság mindössze egy nap. Ugyanezek a vizsgálatok azt is igazolták, hogy a Venus a Földdel ellentétesen keletről nyugatra forog tengelye körül. Napkörüli keringésének ideje 224,7 nap. Tengely körüli forgásideje ennél 8,2 százalékkal nagyobb.

1962 őszén a pulkovói kutatók Szemjon Hajkin professzor vezetésével megállapították, hogy a 3 centiméteres rádiósugárzás erőssége hogyan oszlik meg a bolygó felületén. Középen erős, a bolygó széle felé erősen gyengül. A felületén keletkezett rádióhullámokat a bolygó légköre elnyeli. E hullámok keletkezése arra vall, hogy a Venus felszínének hőmérséklete 300—400 C°. Számítások szerint a légnyomás a felszínen több tízszerese a Föld felszínén mért értéknek. Méréseik végrehajtására a szovjet tudósok új, nagy rádióteleszkópot használtak, melynek a centiméteres rádióhullámok sávjában rendkívül nagy felbontóképessége van.

Radarhullámokkal sikerült a bolygó felületének tüzesebb vizsgálata is. A visszavert hullámok tanúsága szerint a bolygó felszíne aránylag sima: a földi homok- és kősvatagokhoz hasonlít. Mivel felszínének nem minden pontja veri vissza egyformán a radarhullámokat, egyes vidékek szerkezete különbözik egymástól. Nemrég körülbelül 3000—4000 kilométer hosszú hegylánc nyomait fedezték fel a Venus egyenlítője közelében. Az egyik észak—déli, a másik kelet—nyugati irányú. Széleshátú kiemelkedések körvonalait is sikerült megállapítani. Ezek már kiterjedésüknél fogva sem lehetnek hegyláncok, hanem inkább kontinensek. Az egyik alakja Afrikára emlékeztet, amelyet éppen úgy szel ketté a Venus egyenlítője, mint Afrikát a Földé. William Gordon professzor, a Puerto Ricó-i rádióobszervatórium igazgatója hatalmas rádiótávcső segítségével vizsgálta a Venus felszínét. A radarernyőn tisztán látszott, hogy a bolygó felszíne nem egyenletes. Éppen úgy veri vissza a radarhullámokat,

A Venus—5 űrrakéta

mint a Hold. Kísérleteinek eredményeiről 1964-ben Washingtonban számolt be a Föld és a Nap összefüggéseivel foglalkozó értekezleten.

Az optika és rádiócsillagászat ezekkel az eredményekkel szinte elérte teljesítményeinek felső határát. Továbbá kutatásokra és az eddigi eredmények megerősítésére egészen új módszert kellett kidolgozni.

*

Az űrkutatás a 60-as évek elején már annyira fejlett volt, hogy lehetségessé vált megfelelő műszerekkel felszerelt űrrakéták küldése a Venus bolygó felderítésére. Ezek a bolygó közelében elhaladó önműködő kozmikus laboratóriumok pár tízezer kilométer távolságból — és nem 40 millió kilométerről — végeznek rendkívül fontos tudományos méréseket.

Hohmann német mérnök *Az égitestek elérhetőségéről* című művében már 1925-ben nyilvánosságra hozott teljesen részletesen kidolgozott űrhajó-pályákat a szomszédos bolygók felé. Szerinte a Venus pályája csak olyan űrrakétával érhető el, amely 11,5 kilométeres másodpercenkénti sebességgel indul a Föld keringési irányával ellentétes, úgynevezett retrográd irányban. Az ilyen rakéta 2,4 kilométeres másodpercenkénti sebességgel hagyja el a Földnek a Napra vonatkoztatott 0,9 millió kilo-

méter sugarú hatásgömbjét. A hatásgömbön belül az illető bolygó, ezenkívül a Nap vonzóereje dominál. Az így indult űrrakéta pályája egy olyan ellipszis lesz, amely a Földpályát belülről, a Venus-pályát pedig kívülről érinti. Az úgynevezett érintkező ellipszis-pályán 146 nap alatt jut el a rakéta a Földről a Venus közelébe a legkisebb energiabefektetéssel. Ha növeljük a rakéta indítási sebességét, a rakéta-pálya két pontban metszi a Venus-pályát és a rakéta 146 napnál hamarabb is célba ér. Ebben az esetben a találkozás időpontjában a rakéta saját sebessége nagyobb lesz a Venusénál.

Az űrrakéta indításának időpontját nem választhatjuk meg tetszőlegesen, mert ezt szigorú csillagászati feltételek írják elő.

Minden űrrakéta-kísérletet évekkal előbb végzett pályaszámítások előzik meg. Elektronikus számítógépek segítségével több ezer lehetséges pálya közül választják ki a tudósok a kísérleti célnak legjobban megfelelő rakéta-pályát. A kiválasztott pálya szigorúan előírja a sebesség nagyságát és irányát a rakéta-pálya aktív szakaszának a végén, amikor a rakéta-motor beszünteti működését. Amikor az űrrakéta pályája metszi a Venus pályáját, a bolygónak is ebben a pontban kell tartózkodnia, hogy a találkozás biztosítva legyen. Adott indítási sebesség esetén az űrrakéta indításának időpontját a Föld és Venus viszonylagos helyzete határozza meg. Ilyen kedvező helyzet pedig csak 19 hónaponként ismétlődik.

Az űrrakéták indítása rendkívül nagy pontosságot követel. A 11 500 méteres másodpercenkénti sebességtől minden egy méteres eltérés a Venus távolságában 70 000 kilométeres céltévesztést okoz. Ugyanakkora lesz az eltérés akkor is, ha a sebesség nagyságát sikerül ugyan pontosan beállítani, de irányát 0,1 fok eltéréssel valósítják meg.

Az űrrakéták indításának egyik pontos módját a Szovjetunió tudósai dolgozták ki a közvetett indítás megvalósításával. Ez abban áll, hogy először földkörüli pályára helyeznek egy olyan nehéz mesterséges holdat, amely tartalmazza az űrrakétát. A kiszámított időpontban innen startol az űrrakéta úgy, hogy rádióon továbbított földi parancsra rakétamotorja működésbe lép. Így tehát csak 7,8 kilométeres másodpercenkénti sebességről kell felgyorsítani a szökési sebességnél valamivel nagyobb értékre. Ezt a módszert más néven parkoló pályáról való indításnak is nevezik. Ilyen indítások sikerrel jártak. A módszert átvették az amerikaiak is. Ma már minden űrrakétát így indítanak.

Az amerikai rakétatervezők ezt a módszert azzal tökéletesítették, hogy az űrrakétát ellátták pályahelyesbítő segédtrakétákkal. A Venus felé haladó űrrakéta pályáját pontosan bemérik, és a Földtől több millió kilométerre lévő űrrakétán a szükséges ideig működésbe hozzák a segédtrakétát. Egy-két ilyen pályakiigazítás elegendő a kiszámított pálya megvalósítására. Ezt a módszert a Szovjetunió is használja. Így minden űrrakéta a kettős módszer alkalmazásával ér célba.

Táblázatban mutatjuk be a Venus kutatására felbocsátott összes eddigi űrrakétákat legfontosabb adataikkal. Legközelebb 1970 augusztusában lesz kedvező alkalom újabb űrrakétát indítani a Venus bolygó irányába.

A *Venus-1* űrrakétával 7 millió kilométer távolságig sikerült a rádiókapcsolatot fenntartani. Számítások szerint 100 000 kilométer távolságban haladt el a bolygó mellett.

A *Mariner-1*-et a második lépcső hibás működése miatt felrobbantották.

A *Mariner-2* űrrakéta kúpalakú fémvázat alkotott. Alapjának átmérője 1,6 méter, magassága pedig 3,6 méter volt. Kétoldalt szárnyszerűen terjedtek ki a 2,5 négyzetméter felületet beborító napelemek. Pályamódosító rakétája 18 kilogramm súlynyi tolóerőt tudott kifejteni. A rádióhullámok irányítását a 48,5 cm át-

mérőjű parabolikus antenna végezte. Műszerei között szerepelt a rádió adó-vevő készüléken kívül egy bolygóközi port számláló készülék, egy mikrohullámú és egy infravörös radiométer.

A bolygóközi por kutatását egy viszonylag nagy felületű magnézium-hártyával ellátott akusztikus detektor végzi, amelynek közepén egy rendkívül érzékeny kristálymikrofon foglal helyet. A műszer kimutatja a mikrogramm (a gramm milliomodrésze) milliomodrészét is. Nem fogyaszt több villamosenergiát, mint egy zseblámpa körtéje. Alkalmas segédberendezések útján a tömegén kívül meg lehet határozni a kozmikus por mozgási irányát is. A Mariner—2 űrrakéta 129 napos kozmikus útján mindössze egy porszemecskével találkozott, azzal sem a Venus bolygó közelében. Ugyanannyi idő alatt a Föld körül keringő mesterséges holdak 40 000 részecskét jeleztek. A Venus közelében levő kozmikus por sűrűsége a Föld közelében mért értékeknek csak mintegy tízezredesze.

A napszél-analizátor szerint a napkorona által kidobott ionfelhők sebessége másodpercenként 320 és 800 kilométeres értékek között váltakozott. A napszélnek nevezett plazma sűrűsége 2—3 részecske köbcéntiméterenként, és hőmérséklete több százezer C°.

A Mariner—2 magnetométerének érzékenysége kisebb, mint két gamma. A Földre küldött jelzések szerint a Venus bolygónak nincs mérhető mágneses tere. Ha mégis van, ez nem lehet nagyobb, mint a földi mágneses tér 5—10 százaléka. Ezért nem talált a Mariner—2 műszere a Venus bolygó körül sugárzási (van Allen) övezetet sem. A magnetométer adatai azt mutatták, hogy az űrrakéta útja mentén mért mágneses tér erőssége nagymértékben függött a naptevékenységtől.

A mikrohullámú radiométer 1,35 és 1,9 centiméteres ultrarövid hullámokkal vizsgálta a Venus légkörét és felszínét. Az előbbit a vízgőz és a széndioxid elnyeli, az utóbbit nem. E két hullámhossz mérési sorozatából, azok arányából bonyolult számítások megadják a bolygó légkörének összetételén és hőmérsékletén kívül annak felületi hőmérsékletét is. Ugyanúgy határozható meg a légkör páratartalma. A Venus mikrohullámú visszaverőképessége megegyezik a poréval és a homokéval. A műszerek vizet nem találtak a felszínen.

Az infravörös radiométer 8,5 és 10,5 mikrométer (a méter milliomodrésze) hullámhosszú sugarakkal vizsgálta a Venus bolygó felszínét. Egy hozzátartozó érzékelő azt is jelezte, hogy a mérés a bolygó korongjának melyik részén történt. A műszer a bolygó korongjának három pontján végez mérést; közepén és a két szélén. Ha a mért sugárzás középen erősebb, mint a széleken, a bolygó felülete sugáros. A két szélén erősebb sugárzás a légkörből származik.

Az infravörös radiométer mérései szerint a Venus bolygó légkörében a sűrű, fehér ködtakaró 23 kilométer vastag. A ködréteg felső határa 72 kilométer magasságban kezdődik a Venus felszíne felett. A hőmérséklet itt 0 C° körül van. A ködtakaró alsó részén a hőmérséklet 60 C°-ra emelkedett.

A Mariner—2 mérései szerint a Venus légköre nagyrészt széndioxidból és nitrogénből áll. Oxigén csak nyomokban fordul elő. A bolygó felületi hőmérséklete 150—200 C° körül lehet, a légnyomás elérheti a földi atmoszféra 30—100-szorosát.

A mérések további értékeléséből amerikai tudósok arra következtettek, hogy a Venus tengely körüli forgásiideje kb. 200 földi nap.

A bolygó közelében elhaladó Mariner—2 űrrakétát a Venus gravitációs erőtere eltérítette pályájáról. A pályaadatok megváltozását a Földre sugárzott mérési adatokból meg lehetett határozni. Így amerikai tudósoknak sikerült az eddigi mód-

szereknél pontosabban kiszámítani a Venus tömegét. A számítások szerint ez 0,81 485-szerese a Föld tömegének 0,00012 érték bizonytalansággal. Ez az érték tizedes pontosságig megegyezik az E. Rabe 1954-ben kiszámította értékkel.

A *Zond-1* űrrakéta pályáját a Földtől 13 millió kilométer távolságban másodszor helyesbítették. A különleges vezérlő hajtómű másodpercenként 50 méterrel növelte sebességét. Számítások szerint pályája a Venus bolygó közelében vezetett el. További adatokat nem közöltek.

A *Venus-2* helyesbítés nélkül haladt el a Venus mellett.

Ettől a kísérlettől kezdve a szovjet Venus-kutató önműködő bolygóközi állomásokat két főrészből szerkesztették. Amikor az űrrakéta megközelíti a célbolygót, a két rész elválik egymástól. Az első rész tovább folytatja útját és napkörüli pályán helyezkedik el. Ebben az orbitális pályán haladó részben helyezték el a magnetométert, a pályahelyesbítő berendezéseket, adatgyűjtőket, csillagászati orientációs készüléket, kis mozgásváltozásokat lehetővé tevő rakétákat (mikrorakétákat), antennákat és napelemeket. A légmentesen lezárt tartályban van elhelyezve minden elektronikus berendezés. Külön klímaszabályozó berendezés biztosítja az optimális működéshez szükséges 15–25 °C hőmérsékletet.

A második részt egy méter átmérőjű gömb alkotja. Fékezéssel ez ereszkedik le a bolygó felszínére. Kívülről különleges összetételű hővédő anyag óvja meg az elégéstől. Minden alapfelszerelés két példányban található meg benne. Ha az egyik felmondja a szolgálatot, az irányító rendszer azonnal bekapcsolja ikerpárját.

Egy hónappal a Venus bolygóval való találkozása előtt meghatározzák az önműködő bolygóközi állomás pontos térbeli helyzetét. Ezután kapcsolják be a fedélzeten elhelyezett automatikus programozó készüléket, mely kiszámítja és végrehajtja a bolygóval való találkozást.

A *Venus-3* bolygóközi önműködő űrállomásról levált egy gömb alakú leszálló rész, és fékezés útján leereszkedett a Venus felszínére. Ez volt az első eset, hogy egy földi készülék eljutott egy másik bolygóra. Mindvégig rendszeres rádiókapcsolat volt a Föld és az űrállomás között. Sikertelen felvenni a közölt tudományos adatokat. A repülés utolsó szakaszában, amikor az állomás a Venushoz közeledett, nem sikerült megteremtteni a rádiókapcsolatot az űrállomással. Az űrállomás többi része Nap körüli pályán kering tovább.

A *Venus-4* leszálló része 383 kg tömegű. Úgy készítették, hogy 100 atmoszféra nyomáson, 400 °C hőmérsékleten is működjék. A terminátor vonaltól (a nappalt az éjszakától elválasztó vonal) 1500 kilométerre ereszkedett le az éjszakai félgömb egyenlítőjének a közelében. A leszállási hely pontossága (a számítottól való eltérése) 500 kilométer. Az érkezés időpontjának eltérése 100 másodperc a számított értéktől. A Venus légkörében ejtőernyős leereszkedésének átlagos sebessége 9 méter volt másodpercenként. A műszerek gázelemző készülékek segítségével a felszíntől számított 26 és 23 kilométer magasságban megállapították a Venus légkörének összetételét. A légkört 90–95 százalékban széndioxid alkotja. Nitrogén, ha van, 7 százaléknál kevesebb. A Venus légkörének legfelső rétegeiből hiányzik a vízgőz. Oxigén legfeljebb fél százalékban fordul elő. A leszállás 26 kilométeres útján a hőmérséklet 40 °C-ról 200 °C-ra emelkedett, a nyomás pedig 0,7 atmoszféráról 20 atmoszférára nőtt.

Az orbitális pályán haladó rész műszerei megállapították:

— A Venus körül nincs sugárzási övezet.

— A mágneses télerősség átlagos értéke 7 gamma. (A geofizikában használt mágneses télerősség egységének, a gaussnak a századrésze. A Föld felszínén ez az érték 50 000 gamma körül váltakozik.)

<i>Az űrrakéta elnevezése</i>	<i>A felbocsátó állam</i>	<i>A felbocsátás ideje</i>	<i>A pályahelyesbítés ideje</i>	<i>A célbaérés ideje</i>	<i>Repülési idő (napok száma)</i>	<i>A Venus bolygó felületétől mért legkisebb távolság (km)</i>	<i>Az űrrakéta tömege (kg)</i>
Venus—1	Szovjetunió	1961. II. 12.	—	1961. V. 15.	97	100000	643,5
Mariner—1	Egyesült Államok	1962. VII. 12.	—	—	—	—	200
Mariner—2	Egyesült Államok	1962. VIII. 27.	1962. IX. 14.	1962. XII. 14.	109	34853	200
Zond—1	Szovjetunió	1964. IV. 2.	1964. V. 14.	—	—	—	770
Venus—2	Szovjetunió	1965. XI. 12.	—	1966. II. 27.	106	24000	963
Venus—3	Szovjetunió	1965. XI. 16.	1965. XII. 26.	1966. III. 1.	104	0	960
Venus—4	Szovjetunió	1967. VI. 12.	1967. VII. 29.	1967. X. 18.	127	0	1106
Mariner—5	Egyesült Államok	1967. VI. 14.	1967. VI. 19.	1967. X. 19.	128	4160	245
Venus—5	Szovjetunió	1969. I. 5.	1969. III. 14.	1969. V. 16.	130	0	1130
Venus—6	Szovjetunió	1969. I. 13.	1969. III. 16.	1969. V. 17.	123	0	1130

A semleges hidrogénatomok sűrűsége a Venus közelében mindössze századrésze a Föld közelében mért értéknek. A hőmérsékletmérés bizonytalansága 10 C°. A mért érték ennyivel több vagy kevesebb is lehet. A kísérlet alatt szovjet tudósok üzembe helyezték ugyanolyan körülmények között a leszálló rész Földön maradt másodpéldányát, mint ahogy az eredeti példány a Venus bolygó légkörében működött, és ellenőrzés végett lejátszották vele ugyanazt a programot. A műszerek a légkörbe való belépéskor saját súlyuk háromszázszorosát tudták elviselni.

A Mariner—5 két percig sugározott adatokat a Földre a Venus gázburkáról, majd a bolygó mögé került. Ez idő alatt a műszerek adatait magnetofonszalag rögzítette, majd a Földre sugározta, miután kilépett a bolygó korongja mögül. A mérésekből kiderült, hogy a Venus légköre rendkívül sűrű. A légkörön áthaladó rádióhullámok elemzéséből megállapították, hogy a bolygó felszínétől 60—70 kilométer magasságban a széndioxid 69—87 százalékban vesz részt a légkör felépítésében. E mérések alapján elméleti úton kiszámították, hogy a felszínen a hőmérséklet 420 C°, a nyomás pedig 65 atmoszféra. Az űrrakéta méréseit a bolygó napsütötte oldalán végezte: 2500 kilométer magasságban ionizált hidrogénből álló réteget jelzett. Oxigént nem sikerült kimutatnia. Mérései szerint a Venus mágneses térerőssége nem nagyobb, mint a Föld mágneses térerősségének háromszázad része.

A Venusra fékezéssel leszállt három szovjet bolygóközi űrállomás és a célbolygó mellett elhaladó két Mariner űrrakéta mérései között a Venus felületén uralkodó nyomás és hőmérséklet tekintetében nagy eltérés mutatkozott. Meg kell jegyezni, hogy az utóbbiak méréseit a radioasztronómiai mérések is alátámasztani látszanak.

Három lehetőség merült fel, amelyek közül bármelyik megmagyarázza a különbségeket:

1. A Venus-űrrakéták nem a Venus felszínén, hanem felette, 10—20 kilométer magasságban szüntették be adásukat, azaz mérési eredményeik erre a magasságra vonatkoznak.

2. A Mariner—5 pályaszámítása hibás volt, és így az 4160 kilométernél jobban megközelítette a célbolygót.

3. A Venus bolygó sugara a valóságban nagyobb, mint amekkorának jelenleg ismerjük. Ezért az űrrakéta a számított értéknél közelebb került a célbolygóhoz.

Valóban a Venus sugarára kapott értékek a mérési módszerektől függően kissé különböznek egymástól. Jelenleg Martinov szovjet csillagász számítása a leginkább elfogadható, aki a Regulus nevű csillagnak a Venus bolygó által való elfedéséből határozta meg az átmérőt. A Venus sugarára így 6100 kilométert kapott ± 34 kilométer lehetséges hibával. Ezzel az értékkel számolva a harmadik feltevés mellőzhető.

A második feltevés sem valószínű, mert a pályaszámításokat elektronikus számítógépek végzik, amelyek önmagukat is ellenőrzik. Egyébként is a pályaszámítások megismétlése ugyanazt az eredményt adta.

A Pravda 1969. június 4-i számában megjelent tudományos cikk szerint szovjet tudósok lehetségesnek tartják, hogy a Venus bolygó felszínén a nyomás és hőmérséklet nagyobb, mint ahogy azt a Venus—4 műszerei mérték. A rádiomagasságmérő szintje frekvenciájának periodikus modulációjától függ: ha ez a szint 30—40 kilométernek felelt meg, a mérési adatok egyeznek.

Az a feltevés is lehetségesnek látszik, hogy a Venus—4 leszálló részének nyomásmérő szerkezete a talaj elérése előtt tönkrement. A nagy külső nyomás beszakíthatta a nyomásmérő szerkezet tetejét, tönkretéve a rádiókomplexumot.

A Nemzetközi Űrkutatási Bizottság (COSPAR) nemrég Prágában tartott ülészakán Kuzsmin szovjet professzor számolt be a legújabb feltevésekről. Szovjet tudó-

sok a Venus—4 és Mariner—5 közvetlen mérései alapján, tekintetbe véve a legújabb radar-kutatások eredményeit is, a Venus légkörének új modelljét állították fel; ez a korábbi ellentmondásokat megszünteti. Ebben a modellben a Venus—4 a talaj szintje felett 18 kilométer magasságban szüntette be adásait. Így a Venus bolygó talajának hőmérsékletére 430 C°-ot kaptak 100 C° bizonytalansággal, a nyomásra pedig 75 atmoszférát 50 százalékos esetleges eltéréssel.

A Venus—5 űrrakétát akkor kellett indítani, amikor a Föld szögmozgása 45 fokkal megelőzte a Venust. Ez a helyzet csak 584 naponként ismétlődik meg.

Az űrrakéták repülési ideje a Földtől a Venusig a leszállási kísérleteknél 127 és 131 nap között váltakozik. Ötnapos indítási különbség esetén az űrrakéták egymás után következő napon érnek célba.

Az űrrakéták tömege a feladatok megoldásához szükséges műszerek tömegével növekszik. A Venus—3 tömege 50 százalékkal nagyobb lett a Venus—1 tömegénél a leszálló rész beépítése miatt. A Venus—5-nek és a Venus—6-nak a tökéletesítések végrehajtása miatt további 25 százalékkal növekedett a tömege.

A távolságmérést különleges radiomagasságmérővel végezték. A készülék a célbolygótól 40 000 kilométer távolságban lépett működésbe, és egészen a légkörbe való behatolásig szolgáltatott adatokat.

A behatolás előtt 8 percg ellenőrző méréseket végeztek. Folytonosan mérték az űrrakéta sebességét. Így határozták meg a Venus gravitációs terének hatását az űrrakéta mozgására. A kapott eredmények alapján sikerült csupán néhány másodperc eltéréssel meghatározni a leszálló rész behatolásának az idejét és 200 kilométeres pontossággal megállapítani a belépési pont koordinátáit.

A Venus légkörébe való behatolás után néhány másodperccel az űrrakéta minden kilogrammjára 450 kilogramm súlynak megfelelő ellenállást fejtett ki a bolygó sűrű atmoszférája. A terhelés megnövekedése azzal magyarázható, hogy az állomásnak a Venus légkörébe való behatolási sebessége 1969-ben sokkal nagyobb volt, mint 1967-ben, mert közben megváltozott a két égitest kölcsönös helyzete.

A leszálló rész behatolási idejének megrövidítése céljából a számításoknak megfelelően néhányszor csökkentették a főajtóernyő felszínét. Ennek kupolája olyan hőálló anyagból készült, amely 500 C°-on is működik. A számítások szerint a hővédő pajzs felületén a hőmérséklet elérheti a 10—11 000 fokot a legerősebb fékezés idején.

A leszállás helyét úgy kell megválasztani, hogy az antenna a Föld felé mutasson. Erre a legmegfelelőbb hely a Földről látható bolygó korongjának közepe. Ez a pont a földközelen levő Venus árnyékos oldalára esik. A behatolási pont a terminátor-vonaltól 2700 kilométer távolságban volt, a behatolási szög pedig a helyi horizonthoz képest 62—65 fok. A Venus—5 május 16-án moszkvai idő szerint 9 óra egy perckor, a Venus—6 pontosan egy nappal és négy perccel később lépett be a Venus bolygó légkörébe. A leereszkedő rész belsejének hőmérséklete az áthatolás ideje alatt 13 C°-ról 28 C°-ra emelkedett, tehát a belső szigetelés kitűnően működött. Az éjtóernyő hőmérséklete ugyanakkor túlhaladta a 300 C°-ot.

A légkör első analízise közvetlenül a főajtóernyő kinyílása után történt.

A műszerek a nyomást és a hőmérsékletet átlagosan 40—50 másodpercenként mérték. A leereszkedés egész ideje alatt 70-szer mérték a nyomást és 50-szer a hőmérsékletet.

A Venus—5 és Venus—6 azonos felépítésű önműködő bolygóközi űrállomás leszálló részének tömege egyenként 405 kilogramm, mely 37 000, illetőleg 25 000 kilométer távolságban (a Venus felszínétől mérve) vált le a Nap körüli pályán tovább haladó űrhajóról. A bolygó légkörébe 11,18 kilométeres másodpercenkénti sebességgel

behatoló leszálló rész aerodinamikai fékezés következtében rövid idő alatt 210 méteres másodpercenkénti sebességgel folytatta útját. Ezután nyílt ki az ejtőernyő-rendszer, mely a sebességet huszadrészére csökkentette. A majdnem egy óráig tartó leereszkedés alatt közel 40 kilométeres útszakaszon végeztek a műszerek méréseket. Mindkét leszálló rész a bolygó éjszakai félgömbjén ereszkedett le egymástól körülbelül 300 kilométer távolságban. A leereszkedés helye a kiszámított helytől nem esett távolabb 200 kilométernél.

A mérések szerint a széndioxid koncentrációja 93—97 százalék. A nitrogén legfeljebb 2—5 százalékban vesz részt a légkör felépítésében. Az oxigén nem haladja meg a 0,4 százalékot. A mérési szakasz kezdetén a hőmérséklet 25 C°, a nyomás pedig 0,5 atmoszféra volt. A szakasz végén — feltehetően a Venus felszínén — a hőmérséklet 320 C°-ra, a nyomás pedig 27 atmoszférára emelkedett.

*

A mérések azt mutatták, hogy a kozmikus sugárzás erőssége 15 százalékkal csökkent 1967 júliusához—októberéhez viszonyítva, amikor a Venus—4 repült, és 40 százalékkal az 1965-ös értékhez viszonyítva, amikor a Zond—3 és a Venus—2 volt úton.

A Venus—5 és a Venus—6 leszálló részének műszerei azonos felszín feletti magasságban egymástól rendszeresen eltérő hőmérsékletet és nyomást mértek. A mérési eredményekből számított talajszinti nyomás a Venus—5-nél 60 atmoszféra, a Venus—6-nál pedig 140 atmoszféra volt. A hőmérsékletre ugyanitt az egyik adatai alapján 400, a másikén pedig 500 C°-ot kaptak. A két készülék rádiomagasságmérőjének szintje azonos hőmérséklet és nyomás mellett 12—16 kilométer értékben különbözött egymástól. Az új mérések csak úgy illeszthetők bele a Venus légkörének modelljébe, ha itt is feltételezzük, hogy a rádióadás a talaj felett 15—20 kilométerrel szűnt meg. Az is lehet azonban, hogy éppen a legújabb eredmények alapján magát a légkörmodellt kell gyökeresen módosítani.

*

Nyolc év alatt 10 űrrakéta indult a Venus felé. Ezek közül 6 elérte célját. Két amerikai és három szovjet rakéta végzett méréseket a Venus körzetében. Három szovjet űrrakétáról leszálló rész ereszkedett a bolygó felszínére, ahonnan értékes mérési adatokat továbbított a Földre. A Venus-rakéták kutatásának eredményei mindenben megerősítették az optikai és radioasztronómiai úton szerzett adatokat, kiegészítve őket a felszínen mért értékekkel.

A Venus-kutatás jelenlegi szakasza a szovjet űrkutatás sikereivel zárult. Szovjet rakéta közelítette meg először a Venust, szovjet rakéta találta célba, és szovjet műszerek látogatták meg először e bolygót. Ezekkel a kísérletekkel a Venus-kutatás új szakasza kezdődött el: további felderítés a bolygó felszínén.

TÖKÉS BÉLA

CZÉGENI JÓZSEF

Az elemek periódusos rendszere és az atomelmélet

Az elemek periódusos rendszerének megalapozása elsősorban az orosz D. I. Mengyelejev és a német Lothar Meyer nevéhez fűződik. Egymásról nem tudva jelentkeztek 1869—1970-ben felfedezésükkel. A prioritási vitában a döntést az angol Royal Society hozta meg, amikor mindkét tudósnak odaitélte a Davy-érmet a periódusos rendszer megalkotásáért. E rendszer lényegében teljesen azonos Mengyelejevnél és Meyernél, mégis inkább Mengyelejevnek tulajdonítják, talán azért, mert az orosz tudós sokkal alaposabban, részletesebben és merészebben fejtette ki ezt a nagy jelentőségű természettörvényt.

Az első összefüggések

Felfedezéséről beszélve Mengyelejev a következőket írja: „Amikor az anyag-ról gondolkodom, nem térhetek ki két kérdés elől: hányféle és milyen anyag van, minek felel meg a tömeg és a kémiai jelleg fogalma? Az anyagokkal foglalkozó tudomány, azaz a kémia története, akarva-akaratlan odavezet, hogy el kell ismerni nemcsak a tömeg, az anyag örökkévalóságát, hanem a kémiai elemek örökkévalóságát is. Ezért önkéntelenül is felmerül az a gondolat, hogy az elemek tömege és kémiai sajátossága között feltétlenül kell valamilyen kapcsolatnak lennie, és mint-hogy az anyag tömege végeredményben atomok formájában jelenik meg, tehát meg kell keresni az alapvető összefüggést az elemek egyéni tulajdonságai és atom-súlyuk között. Márpedig valamit keresni — legyen az egy gomba vagy valamilyen összefüggés — nem lehet másképp, csak ha nézünk és vizsgálódunk. Én tehát elkezdtem közelálló atomsúlyuk és hasonló tulajdonságaik alapján csoportosítani az elemeket, kis cédulákra írva atomsúlyukat, lényeges tulajdonságaikat.“ A továbbiakban leszögezi: „Bár sok homályos dologban kételkedem, egyetlen pillanatig sem kételkedem a levont következtetés általános érvényességében, minthogy véletlent nem lehet feltételezni.“

A periódusos törvény megalkotásától eltelt évek alatt a törvény jelentősége állandóan nőtt, s a további tudományos fejlődés vezérfonalává vált az anyagra vonatkozó ismereteink elmélyítésében.

Amikor méltatjuk a periódusos törvény jelentőségét mint a kémia története kiemelkedő eseményét, feltétlenül meg kell említenünk döntő hatását a kémia fejlődésére. Ehhez szükséges azonban, hogy röviden áttekintsük e fejlődés fő korszakait.

A kémia első korszaka, amelyet *alkimista* szakasznak nevezünk, előkészítette a vegytan alapvető törvényeinek felfedezését: a kémiai elemek átalakíthatatlanságának törvényét a vegyi folyamatokban, a tömegmegmaradás törvényét és az állandó súlyviszonyok törvényét. Ezek felfedezése a XVIII. század végén és a XIX. század elején az első szakasz betetőzését és a második szakasz kezdetét jelenti. A második szakasz az alapvető elméleti nézetek kidolgozásához kapcsolódik: ekkor válik a kémia tudománnyá. E szakaszt 1869, a periódusos törvény felfedezésének éve zárja le.

Végigkövetve a fejlődést a XIX. század folyamán, nem nehéz meggyőződni arról, hogy a periódusos törvény felfedezése és kidolgozása hatalmas impulzust jelentett a kémia fejlődése és — ezzel szoros kapcsolatban — az új elemek felfedezése szempontjából. Ennek megfelelően teljesen megalapozottnak tekinthető az a nézet, mely szerint a periódusos törvény felfedezése határkő a kémia történetében, nevezetesen a második szakasz végét és a harmadik, az úgynevezett *modern* szakasz kezdetét jelenti. A periódusos törvény jelentőségét tanulmányozva a kémia fejlődése szempontjából, feltétlenül meg kell vizsgálnunk, hogyan hatott az anyag természetére vonatkozó alapvető szemléletek alakulására.

Mengyelejev meghatározó tényezőnek tekinti az elemek tulajdonságainak periodikus változását sorszámuk függvényében. Ha az elemek (atomfajták) oszthatatlanságának felfogásából indulunk ki, ilyen típusú törvény felfedezése lehetetlen; létezése az atomok belső szerkezetére utal. Az atomok szerkezetének elismerése kisebb összetevők létének elismerését jelenti — ezekből épülnek fel az atomok — vagyis végső fokon az atomok *oszthatóságára* és *átalakíthatóságára* mutat rá.

Ily módon a periódusos törvény felfedezése előkészítette a fizikusokat és kémikusokat az atomok szerkezetének felfedezésére. Ezt maga Mengyelejev is előre látta, amikor számos munkájában kifejtette az atomok oszthatóságának gondolatát, és megjósolt egy egész sor jelenséget, melyet később fedeztek fel a magenergia gyakorlati hasznosításának problémájával kapcsolatban.

A periódusos törvény felfedezése nagy szerepet játszott a kémia materialista szemléletének kidolgozásában és a dialektikus materializmus alapvető törvényeinek felismerésében a kémia területén.

A periódusos törvény utat mutat

A periódusos törvény a fizikában és a kémiában utat mutatott az atomjelenségek modern kutatása felé. A periódusos törvény óriási jelentősége a kémiában és a fizikában már a XIX. és a XX. század határán nyilvánvalóvá vált. Elméleti megalapozása azonban nem volt megvalósítható mindaddig, amíg az atomokat az anyag legkisebb, oszthatatlan egységeinek tekintették, sőt magát az atomok létezését is kétségbe vonták.

Az elektron felfedezése a XIX. század végén, valamint alapvető tulajdonságainak meghatározása bebizonyította, hogy az elektron az anyag egyetemes építőköve. Az atomelmélet és a periódusos rendszer elméletének összehangolása elsősorban J. J. Thomson nevéhez fűződik, mivel ő kutatta elsőnek a szabad elektron legfontosabb tulajdonságait (1904—1907). Thomson nagy érdeme az a felismerés, hogy az atom elmélete elszakíthatatlan a periódusos rendszer elméletétől. Thomson megkísérelte értelmezni azt a kapcsolatot, amely az atomok kémiai tulajdonságai és szinképe között van. Habár eredményei nem voltak kielégítőek, mégis említésre méltó az a következtetése, mely szerint az atomban léteznie kell néhány jól meghatározott pályának, amelyeken az elektronok mozognak. 1911-ben E. Rutherford, Thomson tanítványa, elhatározta: kísérletileg megvizsgálja, hogy a pozitív töltés valóban kitölti-e az atom egész térfogatát. Ennek a kérdésnek a megoldására munkatársai, H. Geiger és E. Marsden tanulmányozták az alfa-részecskék szóródását fémlémezen. Eredményeik meglepők voltak. Geiger és Marsden bebizonyította, hogy a pozitív töltésű alfa-részecskék (hélium atommagok) erősen szóródnak, sőt visszaverődnek. Amikor erről beszámoltak Rutherfordnak, aki teljes mértékben Thomson nézeteit vallotta, a tudós felkiáltott: „Ez lehetetlen!” A hír azonban igaznak bizonyult; az adatok alapján Rutherford feltételezte, hogy az atom egy olyan rend-

szer, melynek középpontjában 10^{-12} cm nagyságrendű pozitív töltésű mag található. Az atom teljes tömege gyakorlatilag a magban összpontosul, az elektronok száma a mag pozitív töltéseinek számával egyenlő.

1913-ban H.G.I. Moseley, Rutherford tanítványa új módszert vezetett be a mag töltésének meghatározására. Ez a módszer, amely a röntgen-színképek K-vonalainak tanulmányozásán alapult, összehasonlíthatatlanul pontosabb volt, mint Rutherford módszere.

A Rutherford laboratóriumában elért eredmények alapján 1913-ban Van der Broeck levonhatta azt a következtetést, hogy a mag töltése egyenlő az illető elem helyszámával a periódusos rendszerben.

Ily módon bebizonyosodott, hogy Mengyelejev, bár — érthető okokból — téves rendszerezési elvből indult ki (amely az atomsúlyra alapozott), mégis a modern kémia és fizika alapvető törvényét fedezte fel: a *periódusos törvényt*.

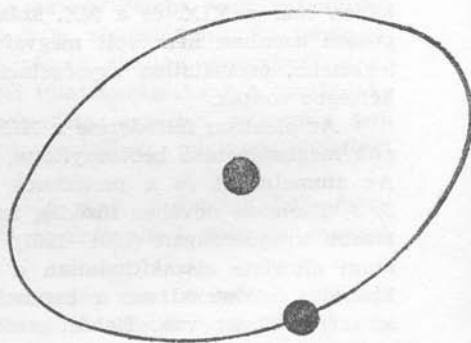
A periódusos törvény alapján Mengyelejev nemcsak megjósolta egyes, még fel nem fedezett elemek létezését, hanem egyik 1871. évi tanulmányában pontosan le is írta ezek, valamint fontosabb vegyületeik fizikai és kémiai tulajdonságait.

Igy például a Mengyelejev által eka-szilíciumnak (szilícium utáni) nevezett elemnek és néhány vegyületének fontosabb tulajdonságai meglepően egyeznek az L. Winkler felfedezett elemnek, a germániumnak és vegyületeinek tulajdonságaival. Ime, hogyan ír erről 1886-ban maga Winkler, az elvégzett vizsgálatokat ismertető közleményében: „Nem férhet kétség ahhoz, hogy az újonnan felfedezett elem nem más, mint a Mengyelejev által 15 évvel ezelőtt megjósolt eka-szilícium.“ Aligha lehetne a periódusos törvény. helyességének ragyogóbb bizonyítéka, mint a hipotetikus eka-szilíciumnak az újonnan felfedezett elemben való felismerése.

Joggal mondja Engels: „Mengyelejev olyan tudománycs tettet vitt véghez, mely bátran állítható egy sorba Leverrier felfedezésével, aki kiszámította az akkor még ismeretlen Neptunus bolygó pályáját.“

A periódusos törvény iránytűnek bizonyult az elméleti és kísérleti atomfizika számára is

Niels Bohr, a Cambridge-ben dolgozó fiatal dán fizikus, 1912-ben egyesítette a rutherfordi atommodellt a XX. század küszöbén megjelenő kvantumelmélettel, és lefektette a modern atomelmélet alapjait. Az a gondolat, mely szerint az elektronok a mag körül jól meghatározott, időben nem változó (stacionárius) pályákon keringenek, Bohr elméletében alapvető szerephez jut. Bohr elméletének általános matematikai megfogalmazása C. T. R. Wilson és A. Sommerfeld nevéhez fűződik (1915—1916). J. J. Thomson elméletéhez viszonyítva Bohr elméletében újat jelent az a gondolat, hogy az elektron stacionárius pályán való mozgása közben nem sugároz ki energiát. Energia-kisugárzás akkor megy végbe, ha az elektron az egyik stacionárius pályáról egy másikra ugrik át. Bohr megkísérelte kiterjeszteni elméletét bonyolult összetételű atomokra a periódusos törvény és az A. Kossel fel-tételezte, úgynevezett „elektron-oktett“-elv alapján. Az *oktett-elv* szerint az atomoknak akkor a legállandóbb az elektronszerkezete, amikor a külső elektronhéjukon nyolc elektront tartalmaznak. Ennek következtében az összes kémiai átalakulások úgy mennek végbe, hogy ilyen elektronszerkezet alakulhasson ki. Bohrnak ez

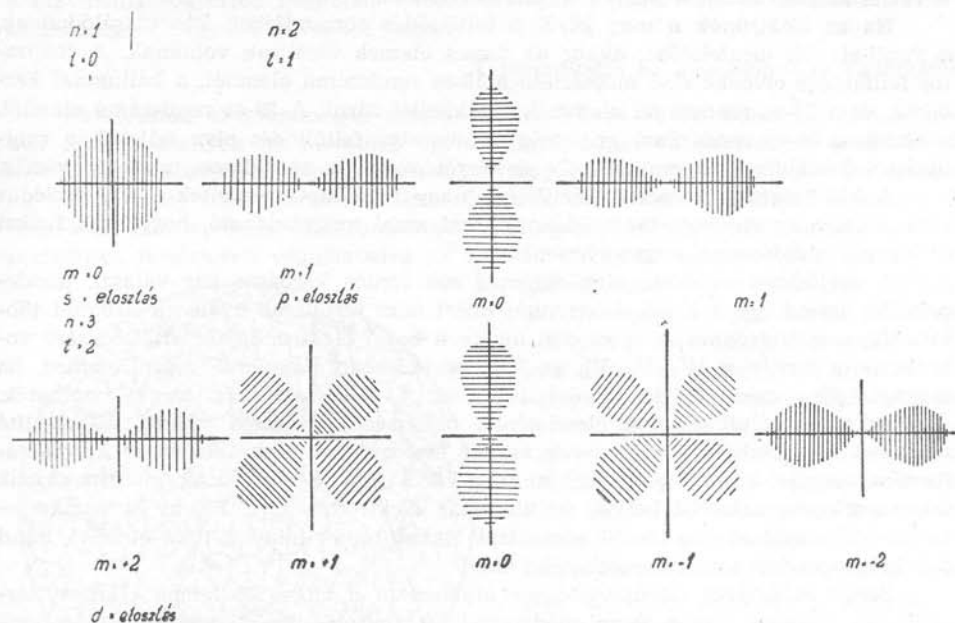

A hidrogénatom Bohr-féle atommodellje

az első kísérlete azonban nem vezetett sikerhez. Még nem létezett egy olyan általános elv, amely lehetővé tette volna az elektronok elrendeződésének leírását a különböző pályákon. Bohr atomelmélete elsősorban a színekép-elemzésre támaszkodó (spektroszkopikus) elmélet volt. Ez fő erőssége és egyben gyengéje is. Erőssége abban az értelemben, hogy a spektroszkópia mint pontos kísérleti módszer gazdag anyagot szolgáltatott a fizikus számára. Ily módon az elméleti következtetések mindig ellenőrizhetők voltak, másrészt a kísérleti anyag az elmélet számára állandóan új kérdéseket vetett fel. Az elmélet sikerei azonban elfedték gyenge oldalait,

Bohr elmélete nem volt képes a legegyszerűbb kémiai probléma, a hidrogénmolekula képződésének magyarázatára sem. Ellentmondásba került egy sor spektroszkópiás adattal is. Mindezek az atom új mechanikájának a megjelenéséhez vezettek, amely *kvantummechanika* néven vált ismeretessé. A kvantummechanika alapjait Heisenberg, Born és Jordan fektették le. Az elmélet kidolgozása másrészt Schrödinger nevéhez fűződik. A két elmélet egyenértékűségét ő bizonyította be.

Mind a Bohrtól továbbfejlesztett elmélet, mind a kvantummechanika pontosabb, Dirac-féle változata azt mutatja, hogy az elektron állapotának (térbeli eloszlásának és energiaszintjeinek) jellemzésére négy adat, úgynevezett „kvantumszám” szükséges. 1924-ben Stoner és munkatársai új elvet fogalmaztak meg, eszerint az atomban az elektronok úgy rendeződnek el, hogy ne legyen két elektronnál több, ezek azonos fő-, mellék- és mágneses- (n, l, m) kvantumszámokkal jellemezhetők. A negyedik kvantumszám (s , a spin-kvantumszám) akkor még nem volt ismeretes. Érdekes, hogy ennek az elvnek a megfogalmazásakor a kutatók tisztán kémiai szempontokból indultak ki, a periódusos törvényre támaszkodva.

Az elektronfelhők eloszlásának valószínűsége a kvantumszámok függvényében

1925-ben bevezették a negyedik kvantumszámot, amely a mágneses momentum irányát, azaz — ahogy eleinte feltételezték — az elektron saját perdületét jellemzi. Ez lehetővé tette, hogy Pauli a Stoner-elv pontosabb meghatározását adja. Ez a

meghatározás, amely Pauli-elv néven ismeretes, a következő: „Az atomban nem létezhet két olyan elektron, amelynek mind a négy kvantumszáma azonos.“

Az egyik fontos következtetés, amely a Pauli-elvből vezethető le, az, hogy az atomban létező, különböző kvantumszámokkal jellemzett elektronok száma kiszámítható. Maga a *Pauli-elv* még semmilyen útmutatást sem ad arra, hogy az elektronok milyen módon rendeződnek el az atommag töltésének növekedésével. A Pauli-elv csak korlátozza az elektronok lehetséges állapotainak számát a bonyolult atomokban.

A periódusos törvény semmiképpen sem helyettesíthető a Pauli-elvvel, illetve nem vezethető le belőle bizonyos kiegészítő feltevések nélkül. A Pauli-elv azonban levezethető, mint ahogy valóban le is vezették a periódusos törvényből. Így tehát mindazok a kísérletek, melyek a periódusos törvénynek a Pauli-elv egyszerű következményeként való beállítására irányultak, magának a Pauli-elvnek és a periódusos törvénynek a meg nem értéséből fakadtak.

A Pauli-elv szükséges a modern periódusos rendszer felépítéséhez, de egymagában nem elégséges hozzá. A periódusos törvény fizikai megalapozást kap egyrészt az elektronhéjak minimális energiájának elve, másrészt a Pauli-elv alapján.

Ha megvizsgáljuk a periódusos rendszer felépítése és az elektronok atomon belüli eloszlásának kapcsolatát, megállapíthatjuk, hogy a káliumig minden elem ideális. Ideálisnak nevezünk az olyan elemet, melynek atomjaiban az elektronok betöltötték az összes legkisebb fő és mellék kvantumszámmal jellemezhető helyeket. Maga a kálium nem ideális elem, mivel az $n=3$ héján vannak be nem töltött helyei. A réz és kripton közé eső elemek ugyancsak ideálisak.

Ha az elektronok a mag körül a feltöltődés sorrendjében koncentrálnának, a Pauli-elvnek megfelelően, akkor az összes elemek ideálisak volnának. A fokozatos feltöltődés elvének első megsértése a 19-es rendszámú elemnél, a káliumnál kezdődik, és a 28-as rendszámú elemmel, a nikkellel zárul. A 29-es rendszámú elemtől, a réztől, a 36-os rendszámú kriptonig a fokozatos feltöltődés elve teljesül, a rubidiumtól kezdődően az említett elv érvényét veszti a periódusos rendszer végéig.

A kísérletező és elméleti kémikusok nagy figyelmet szenteltek a VI. periódus elemeinek, nevezetesen a lantanidáknak, ami azzal magyarázható, hogy ezek fizikai és kémiai tulajdonságai nagyon hasonlóak.

A periódusos rendszer elmélete még sok fontos kérdésre vár választ, mindezekelőtt arra, hogy a külső elektronhéj miért nem tartalmaz nyolc elektronnál többet. Ugyancsak érdekes az a kérdés, amely a belső elektronhéjak feltöltődésére vonatkozik, s amely a IV., V., VI. és VII. periódusban figyelhető meg. Jelenleg, ha mennyiségileg nem is, de minőségileg ezek a kérdések már megválaszolhatók. Amikor a bonyolult atomok elméletének nehézségei világgá váltak, új közelítő módszert dolgoztak ki e rendszerek egzakt matematikai tárgyalására. A *Fermi-statisztika* alapján kimutatták, hogy a mag körül eloszló elektronok elektrongáznak tekinthetők; tartózkodási helyük az atommag elektromos tere. Fermi és munkatársai az elektronok atomon belüli eloszlását kiszámították mind a Bohr-elmélet, mind a Schrödinger-féle kvantummechanika alapján.

Fermi módszerét Goepfert-Mayer alkalmazta a ritka földfémek elméleti tárgyalására. Felhasználva a Fermi-módszerrel kiszámított elméleti adatokat, Goepfert-Mayer kimutatta, hogy az f mellék-kvantumszámú elektronok energiája a neodimtól kezdődően rohamosan csökken. A lantan esetében a $4f$ elektronok kötési energiája már alig különbözik a hidrogénatom megfelelő elektronjának energiájától. Ennek következtében a $4f$ elektronpályák, amelyek a neodimig magas energiájuk miatt betöltetlenek maradtak, most elkezdenek feltöltődni.

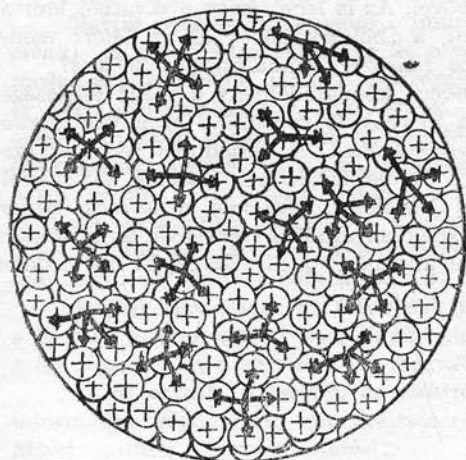
Érdekes, hogy Goepfert-Mayer ugyanabban a munkájában bebizonyította, hogy az elektronok kötési energiájának hasonló csökkenése következik be az 5f pályákon a protaktiniumtól kezdődően. Várható volt tehát, hogy a periódusos rendszer tartalmazzon még egy ritka-földfém csoportot. Ezt a megfigyelést Goepfert-Mayer 1941-ben tette közzé, amikor az összes transzuránok közül csak a neptuniumot ismerték. Ma már ismeretes, hogy a ritka-földfémeknek valóban létezik egy másik csoportja, melynek első eleme a tórium.

Látható tehát, hogy a periódusos rendszer elmélete bár még távolról sem teljesen kidolgozott, számos új érdekes kérdést vet fel az atomelmélet számára.

Az atomok tulajdonságait leíró összes kísérleti adataink aránylag kis nyomásra és alacsony hőmérsékletre vonatkoznak. A Föld középpontjában és főleg a nagy bolygók és csillagok belsejében óriási nyomások uralkodnak; felvetődik a kérdés: nem következik-e be az elektronhéjak átrendeződése ilyen körülmények között? A nyomás növekedése maga után vonja az atomok nagyfokú közeledését, minek következtében megnőnek az elektronfelhők közti taszító erők. Ezek növekedése fizikailag egyenértékű az atommag erőterének növekedésével, következésképpen a nyomás növekedése ugyanolyan irányban hat, mint a magtöltés növekedése. Ez viszont az elektronok átrendeződéséhez és az eddig üresen maradt elektronpályák betöltéséhez vezet. Feltételezhető ezért, hogy a negyedik héj kialakulása, mely közönséges körülmények között a káliumnál kezdődik, meglassul, a kálium megkezdí egy tízelektronos alhéj betöltését. Ennek következtében az elemek tulajdonságai a káliumtól a nikkelig élesen változnak. Hasonló változások mehetnek végbe az elektronok eloszlásában a nehezebb elemekben is. Ezek a változások maguk után vonják a maximális vegyérték megfelelő eltolódását is. E kérdések az atom modern kutatásában egyre nagyobb szerephez jutnak.

A periódicitás az atommagra is vonatkozik

Kidolgozták az atommagok periódusos rendszerét is. Ez olyan kutatási adatokon alapul, amelyek az atommag egyes tulajdonságainak periódikus ismétlődését tükrözik. Az atomok elektronjai szabadon száguldanak a térben, olyan távolságra egymástól, mely több ezerszerese átmérőjüknek. Az atommagot alkotó protonok és neutronok (közös néven: nukleonok) viszont nagyon „zsúfoltan” helyezkednek el. A periódusos rendszeren végighaladva az atomok térfogata megközelítően változatlan marad, habár egyre több elektron zsúfolódik össze a mag körül. A mérések viszont azt mutatják, hogy az atommag térfogata a tömegével arányos, sűrűsége pedig változatlan. Ez a sűrűség a víz sűrűségének száz-billiószorosa. Egy ilyen hipotetikus „atommag-folyadék” megtöltött pohár súlya tízmilliárd tonna volna. A protonok és neutronok a mag belsejében ugyanolyan kvantummechanikai törvényeknek vannak alávetve, mint az elektronok az atomban. Emiatt némi eltérést várhatunk e leegyszerűsített képtől. Ha az egy nukleonra jutó kötési energiát vizsgáljuk, a legkönnyebb magoktól kezdve a legnehezebbekig, azt tapasztaljuk,

Az atommag

marad, habár egyre több elektron zsúfolódik össze a mag körül. A mérések viszont azt mutatják, hogy az atommag térfogata a tömegével arányos, sűrűsége pedig változatlan. Ez a sűrűség a víz sűrűségének száz-billiószorosa. Egy ilyen hipotetikus „atommag-folyadék” megtöltött pohár súlya tízmilliárd tonna volna. A protonok és neutronok a mag belsejében ugyanolyan kvantummechanikai törvényeknek vannak alávetve, mint az elektronok az atomban. Emiatt némi eltérést várhatunk e leegyszerűsített képtől. Ha az egy nukleonra jutó kötési energiát vizsgáljuk, a legkönnyebb magoktól kezdve a legnehezebbekig, azt tapasztal-

taljuk, hogy a kötési energia előbb szabályosan csökken, majd lassan növekszik. Megfigyelhetjük azt is, hogy az ily módon kapott görbe nem teljesen sima, több kiugrás van rajta, amely a nukleonok közötti különösen erős kötésre vall. Ezek a magon belül lezárt nukleonhéjaknak felelnek meg, s az atomok lezárt elektronhéjainak analógjai.

Az atomok esetében a lezárt elektronhéjú elemek kémiai aránylag nagyfokú állandóságot mutatnak (nemesgázak). Hasonló a helyzet a magok esetében is. Ha a magban bizonyos számú neutron van (50, 82, 126), egy újabb neutron befogadásának valószínűsége hirtelen csökken. Ez a törvényszerűség érvényes a protonok esetében is (2, 8, 14, 20, 28, 50, 82). Ezek a számok stabil héjszerkezetnek felelnek meg.

A mag neutron- és proton-héjai kölcsönösen egymásbahatolnak, és mindegyike a mag teljes térfogatát foglalja el. A magbeli s, p, d, f, g, h, i alhéjak betöltési számainak periodikus egymásutánisága a mag periódusos rendszerének fő tartalma, periódusos törvénye.

A proton- és neutron-héjak térbeli egymásbahatolása a nukleon-héjak tanulmányozását megnehezíti. Ezt a nehézséget azonban két kutató, Goepfert-Mayer Chicagóban és Jensen Heidelbergben egyidejűleg és egymástól függetlenül legyőzte. A maghéjak olyan teljes rendszerét dolgozták ki, amely tökéletes összhangban van a kísérleti adatokkal.

Vizsgálták, meddig terjed a periódusos rendszer. Angol kutatók szerint a lehetséges legnagyobb rendszámú elem a még felfedezetlen 168-as rendszámú nemesgáz lesz. A 118—168 közé eső igen nehéz atomok előállítására nagyfokú instabilitásuk miatt — az említett kutatók szerint — lehetetlen.

Subnukleáris periodicitás?

Ami a másik végleletet, az úgynevezett „szubatomikus“ szintet illeti, a száznál több elemi részecske osztályozása terén elért eredmények közül jelen pillanatban a „kvarkok“ állnak az érdeklődés középpontjában. Hogy a fizikus számára mit fog a *kvark* jelenteni, ezt csak a jövő dönti el. Lehet, hogy valamikor az Univerzum „architektúrájában“ olyan részleteket fog jelölni, mint a *molekula* vagy az *atom*, a XVIII—XIX. század „végső“ építőkövei. Az is lehet, hogy a divatból kiment gondolatmaradványok közé fog besorakozni, a „bölcsék köve“ és az „éter“ mellé. Vagy talán egy „szubnukleáris“ periódusos rendszer kiindulási pontja lesz?

Túlzás nélkül mondhatjuk hogy a modern kémiatudomány a maga teljességében a periódusos törvényen nyugszik; ez a törvény fő próbaköve az anyag szerkezetére vonatkozó minden új elképzelés helyességének. A periódusos rendszer szerepe nem korlátozódik azonban a fizika és kémia területére. Jelentős hatása volt és van olyan tudományok fejlődésére, mint a geológia, geokémia, a kozmosz fizikai kémiája. A periódusos törvény egyike azoknak az általános érvényű természettörvényeknek, melyek a tudomány fejlődésével állandóan gazdagodnak, és ugyanakkor elősegítik annak további fejlődését.

Informatika az orvosi gyakorlatban

A múlt év végén részt vettem azon az orvosi informatikai tanfolyamon, amelyet a toulouse-rangueil-i francia tudományegyetem informatikai tanszéke rendezett orvosok és más egészségügyi szakemberek számára. Európa különböző országaiból jött kartársaimmal együtt hallgattam a 3 hetes tanfolyam előadásait. A cél az volt, hogy bemutassák az elektronikus számítógépek (computerek) alkalmazási lehetőségeit az orvostudományban és az egészségügy más területein. Soraimat az itt elhangzott előadások alapján állítottam össze.

Az orvosi informatika fiatal, alig tízéves tudományág az orvostudomány, matematika és elektronika határterületein. Célja az orvosi jellegű „információk” automatizált feldolgozása, értékelése és a megfelelő vagy lehetséges legjobb döntés megfogalmazása elektronikus számítógépek segítségével. Az orvosi információ — ebben az értelemben minden szám, betűsorozat vagy szöveg, görbe vagy egyenes vonal, kép vagy hang — tájékoztat egy beteg állapotáról, egy közösség egészségügyi helyzetéről vagy egy orvosi kísérlet állásáról. Ez a tudományág az utóbbi évtizedben párhuzamosan az elektronikus számítógép újabb és újabb nemzedékeinek megjelenésével rohamosan fejlődött. Idevágóan figyelemre méltó sikereket értek el Svédországban, az Egyesült Államokban, Angliában, és érdekes kísérletek folynak Franciaországban és Olaszországban is.

Hazánkban a román matematikai iskola jeles képviselői, Iosifescu és Tăutu, 1968-ban adták ki az orvostudomány és a biológia véletlenszerű jelenségei matematikai modelljeivel foglalkozó művüket, amely értékes hozzájárulást jelent az orvosi informatika elméleti alapjaihoz.

MIT NYÚJTHAT AZ INFORMATIKA AZ ORVOSNAK?

Martin professzor, a nancy-i informatikai tanszék vezetője ezt a képet vetíti elénk: „A beteg jelentkezésekor az orvos az Egészségügyi Központ számítógépéhez fordul egy képernyős telefon segítségével. Közli betegének adatait (név, cím, kor) és kéri kórelőzményének ismertetését, szintén képernyőn... A vizsgálat után az orvos lediktálja leletét, mire a számítógép válaszképp közli a lehetséges kórismek (diagnózisok) listáját és újabb vizsgálatok vagy analízisek elvégzését ajánlja. Az orvos leveszi a vér- vagy vizelet-mintákat az erre a célra előkészített edényekbe, csőposta segítségével beküldi a Központ laboratóriumába. A számítógép felbecsüli a vizsgálatok elvégzéséhez szükséges időt, ezt közli az orvossal, majd ennek letelése után közli az újabb eredményeket és újabb diagnosztikus lehetőségeket.”

Alljunk meg itt és ne folytassuk tovább elképzelésünket a végleges diagnózis, a kezelés és a prognózis megállapításáig. Inkább azt döntsük el, hogy ez az elképzelés álom-e vagy a közeljövőben megvalósítható lehetőség.

Az új orvosi felszerelés, az elektronikus számítógép és az új tudományág, az informatika mennyiben lesz segítségére az orvosnak? Mit nyújthat a betegnek? Mivel segítheti az orvosi kutatást?

Ezekre a kérdésekre igyekszünk válaszolni.

Egy orvosi információ, például a beteg hőmérséklete, hasznos lehet egymagában is, de sokkal értékesebbé válik, ha más információkkal egyeztetik. Ez azt jelenti, hogy az információt osztályozzuk, besoroljuk a többi közé, vagyis egy logikai sorrendbe illesztjük. Általában az információ „kezelésé”-nek célja egy döntés elérése, ez a továbbiakban újabb információként szolgál. Az orvosi gyakorlat logikai műveletek sorozata, és mint ilyen alkalmas számtani megközelítésre. Bármennyire kecsesgatók is azonban az eddigi sikerek, őrizkednünk kell a szenzációjahajhásztól és a látványosságtól, nehogy tápot adjunk egy „tudományos mitológia” kialakulásához, ami oda vezetne, hogy sokan mindentudó robotként képzelnék el az elektronikus számítógépeket.

Nem térünk ki a computer szerkezetének ismertetésére, csak megemlítjük, hogy az egészségügyben használatos gépek azonosak azokkal, amelyek az iparban vagy a gazdasági élet más területein működnek. A működést viszont az a betáplált program határozza meg, amelyet orvosok, mérnökök és matematikusok együttesen dolgoznak ki. De a computer nemcsak számol, hanem adatokat keres vagy raktároz, osztályoz, összehasonlít, döntést fogalmaz; ezért a programoknak különleges nyelvezetük, illetve kódzási rendszerük van. A számítógép használatának kulcsa tehát a megfelelő programszerkesztés. A gép működésének gyorsasága jelenti a legnagyobb előnyt. A számtani vagy logikai műveleteket (például adatkeresés) néhány milliomod másodperc alatt végzi el. Ez lehetővé teszi, hogy az adatok értékelése még reális időben történjék: a kiszámítás időtartama ne késleltesse azt az orvosi döntést, amelyet a beteg érdekében hozni kell.

A gép memória-egységeiben hatalmas mennyiségű információ tárolható különböző formákban: lyukkártyákon, lyukasztott szalagon, magnószalagon, mágneses dobon. Ez lehetővé teszi a sokoldalú programok betáplálását.

Ezek után joggal vetődik fel a kérdés: képes lesz-e helyettesíteni az elektronikus agy az orvos munkáját? A válasz határozott: nem! Az igaz, hogy a gép pontos, különlegesen gyors és nagyon sok adatot tárol, de nem képes önálló szellemi munkára, tehát nem „intelligens”. Ha a program hibás, ha a „kérdőző” nem tud kérdezni, a gép hibás választ ad vagy néma marad.

Az egyszer jól megszerkesztett program mindenestre megőrzi hatékonyságát. Ebben különbözik az ember szellemi munkájától. Eddig egy könyv vagy egy tudományos eljárás csak akkor vált értéké, ha valaki azt „újra” elolvasta, megtanulta és alkalmazta. A computer viszont éppen a szellemi munka mechanikus műveleteit végzi el hibátlanul, a betáplált program szerint. Ezért nem kell félnünk attól, hogy a számoló-robot úrrá lesz rajtunk, mert a valóságban a computer a tudomány engedelmese rabszolgája.

Az elektronikus számítógép felhasználható az orvostudomány és egészségügy számos területén, a beteg kórházi ellátásában, a laboratóriumi kutatásban, az orvosképzésben vagy a megelőzés vonalán.

Tárolhatók a beteg kórtörténeti adatai a számítógép memória-egységeiben, innen a kezelőorvos bármikor kikérheti őket. Ezzel jelentős időmegtakarítást érhet el, mert gyorsan tájékozódhat a beteg kórelőzményéről, nem kell újra elvégezni azokat a vizsgálatokat, amelyekben már egyszer átesett, nem szólva arról, hogy a gép memóriája „jobb”, mint a beteg emlékezőtehetsége, amely néha kihagy. Megfizethetetlen ez a segítség az eszméletlen betegek esetében, amikor a személyazonosság alapján megtalálható a kórtörténet, és ezzel a kórisme is tisztázódik.

Hazánkban a közeljövőben életbe lép országosan az egészségügyi személyi igazolvány (Carnet de sănătate la purtător), amely egységes dokumentumban foglalja össze a beteg összes kórtörténeti adatait. Ez később alapja lehet egy központi

tárolási program kidolgozásának. Mindenesetre még vita tárgya, milyen és mennyi adatot tároljanak egy személyről egy ilyen elektronikus archívumban, mert a túl sok adat még a legnagyobb kapacitású memória-egységeket is hamar kimeríti.

Hasonló szerepe van a nagy toxikológiai központban működő számítógépeknek, amelyek a mérgezési tünetek alapján meghatározzák egy-egy mérgezés okát, s kijelölik az elsősegély során végzendő eljárást és a mérég ellenszereit.

A laboratóriumi vizsgálatok automatikus elvégzése, az eredmények értékelése szintén irányítható elektronikus számítógéppel, amely egyúttal a műszer pontosságát és hibahatárait is ellenőrzi. Nemcsak a számjegyekkel kifejezhető leleteket értékeli a gép, hanem elvégzi a különböző görbék, mint például a szív vagy az agy bioelektromos jelenségei görbéinek (elektrokardiogram, elektroencefalogram, vektorkardiogram) automatikus leolvasását és értékelését. Röntgenképek automatikus értékelése még nehézségekbe ütközik, de sikereket értek el a kromoszóma-térképek leolvasásánál.

A kórisme (diagnózis) megállapításában is nagy segítséget nyújthat a computer. Az egyes klinikai és laboratóriumi tünetek gyakorisága bizonyos betegségekben statisztikailag kiszámítható, és az ennek alapján kidolgozott program valószínűségi választ adhat a feltett kérdésekre. Léteznek már olyan programok is, amelyek az orvosi gyakorlat egyes szűkebb ágaiban (például a hematológia, elektrokardiográfia, a pajzsmirigy patológiája esetében) lehetővé teszik az automatizált kórismézést, de nem valószínű, hogy a közeljövőben ez alkalmazható legyen minden beteg esetében. A „betegség“ kategória olyan sok osztályt, alosztályt és változatot foglal magában, hogy ezt egységes programba illeszteni még nem lehet. Ezért ott van jövője a programozott diagnózis megállapításának, ahol kb. 35—40 tünet alapján, 35—40 lehetséges diagnózis között „válogathat“. A milánói kardiológusok beszámoltak például arról, hogy veleszületett szívhibákban szenvedőknek a számítógép — azonos adatok birtokában — kb. 15—20%-kal pontosabban „kórismézett“, mint a szakorvosok. Ez érthető, hiszen a gép az adatkombinációk ezreit végzi el másodpercek alatt, amire az emberi agy képtelen.

Kidolgozták már az elektrokardiogramok (EKG) számítógéppel történő automatizált leolvasását és értékelését. A program szerkesztésén 7 orvos és egy informatikai munkacsoport dolgozott 5 évig. Ez a program naponta 160—200 szívbeteg EKG-leletének értékelését teszi lehetővé, ezért a nagyobb kardiológiai központokban igen hasznosnak bizonyult.

A beteg gyógyszerfogyasztását is pontosan szabályozhatja a gép. Így jelezheti az egyes gyógyszerek vagy gyógymódok összeférhetetlenségét vagy például a rák röntgensugár-terápiájában pontosan kiszámolja a kapott sugáradagot, sőt kijelölheti az optimális besugárzási sítot is.

A súlyos betegek folyamatos felügyelete (MONITORING) ma már nem abban áll, hogy a szolgálatos nővér ott ül a beteg ágya mellett és időről időre feljegyzi a beteg kórlapjára az észlelteket, hanem abban, hogy a beteg szervezet működéséről állandó, folyamatos, írott tájékoztatást kapjunk legalább 12—18 funkcióra nézve. De a gép nemcsak egyszerűen regisztrálja az észlelteket, hanem a folyamatosan beérkező adatok alapján módosítja a gyógyszeres kezelést is. A gépi felügyeletnek nagy jövője van a műszervek (művese, vastüdő) automatikus irányításában, sőt már az otthon fekvő súlyos betegek távolsági ellenőrzése is lehetővé válik elektronikus számítógép segítségével.

Egyes nagy kórházakban már elektronikus számítógépeket alkalmaznak a beteg ételmezésének megszervezésére és irányítására; a gép szabja meg az étkeztetés menetét az anyagkiutalástól kezdve az adagkiosztásig.

Új lehetőségeket nyitott a programozott oktatás bevezetése az orvostudomány egyes ágaiban. A klasszikus oktatás mindig egy bizonyos csoportnak szól, és a hallgató részvétele többé-kevésbé passzív, a programozott oktatás szigorúan egyéni, a hallgató önmaga szabályozza az oktatás ritmusát, a saját tanulóképességéhez alkalmazva. A gép ellenőrzése, a kapott feleletek azonnali és részletes elemzése, a hibák indokolása mind hozzájárul a tananyag elsajátítására szánt idő megrövidítéséhez.

Az egyetemi oktatás célja általában, hogy fejlessze az önálló gondolkodó- és alkotóképességet. Az orvostudományban azonban az a felfogás uralkodik, hogy a beteg élete gyakran attól függ: az orvos mennyire „emlékszik“ egy ritka esetre vagy egy adatra, ezért az orvosi „stúdium“ óriási adathalmaz elsajátítását teszi szükségessé. A gyakorlatban tudni kell a „főbb“ adatokat, csak éppen még azt nem döntötték el, melyek is ezek.

Kétségtelen, mindent úgysem tudhatunk, ezért a jövőben arra kell törekednünk, hogy pontosan meghatározzuk nemtudásunk határait, s hogy szükség esetén nagyon gyorsan megkapjuk azokat az adatokat, amelyekről nincs tudomásunk, de amelyek jól el vannak raktározva. Könnyű elképzelni, hogy mennyi időre van szükség ez adatok kikeresésére egy több százezer kötetes könyvtárból vagy egy számítógép memóriáiban tárolt anyagból. Az utóbbi segítségével nyert idő néha életmentő lehet.

Ezért kezdték alkalmazni a programozott oktatást a medicinában, amely lehetővé teszi a föltétlenül szükséges ismeretek elsajátítását, minden fölösleges adat mellőzésével. Így például a párizsi orvostudományon, a Jean Bernard Klinikán számítógépek segítségével oktatják a hematológiát. Az oktatási program kidolgozása másfél évet vett igénybe, és kb. 20 orvos dolgozott a leckék szerkesztésén, 12 mérnök és matematikus ültette át a szöveget a számítógép „nyelvére“, és táplálta be a számítógépbe, amelynek 50 be- és kimenő egysége van. Az írógéphez hasonló készülék segítségével 50 diák vagy orvos tanulhat egyszerre. A programozott oktatás kiterjesztése az orvostudomány más diszciplínáira nagyon sok körültekintést és figyelmet igényel, mert nem minden tárgy oktatása oldható meg automatizálással; számos tárgyat még hosszú ideig klasszikus módszerekkel tanítanak.

Az orvosi kutatás terén nagy hasznát veszik máris az elektronikus számítógépnek, amely szinte elengedhetetlen minden jelentősebb statisztikai vagy biomatematikai számításához.

A gyógyszerhatás kikísérletezése vagy járványügyi adatok feldolgozása sokkal könnyebb, pontosabb és gyorsabb a számítógépekkel, mint azelőtt volt. Az a körültekintő kutatás, amely az új gyógyszerek bevezetését ma már megelőzi, megköveteli a legpontosabb számtani analízist és az érzékenység hibahatárainak igen pontos megállapítását.

A biomatematikai modellek működése még komplikáltabb számtani képletekben fejezhető ki, s ehhez elengedhetetlen a computer (e modellekkel a fiziológusok a bonyolult anyagcsere-folyamatokat tanulmányozzák).

Az egészségügyi statisztikában nagyon egyszerű műveletekkel dolgoznak, de itt az adatok nagy tömegének gyors feldolgozása miatt van szükség elektronikus számítógépre.

Külön szakmává vált az egészségügyi és orvostudományi dokumentáció automatizálása. A nagy dokumentációs központokban működő számítógépek tárolják a bibliográfia napról napra szaporodó adatait, és a kutatók kérésére gyorsan rész-

letes bibliográfiai útmutatót készítenek, amely felöleli a világ minden táján megjelent közlemények adatait a keresett témában.

Mint minden új tudományág, az orvosi informatika is nehézségekkel küzd. Kevés a gép és drága, lassú még a kezelő személyzet kiképzése. De számos helyen már ott is elkezdtek az előkészítő munkálatokat, ahol még nincs is gép, mert amíg az informatikai munkacsoport eljut a program gépbe-táplálásáig, addig hosszú és göröngyös utat kell bejárnia még akkor is, ha rendelkezésre állnak a főbbi intézetben elért eredmények.

A könyvtárakhoz hasonlóan ma már kialakultak a programotékák; itt megtalálhatók a kidolgozott programok. Ez megkíméli a kezdőket attól, hogy még egyszer kidolgozzák azt, amit már mások elvégeztek.

*

Az orvosi informatikai kutatások fényében, azt hiszem, meg kell változtatnunk az egészség fogalmáról alkotott felfogásunkat. Ha eddig az Egészségügyi Világszervezet alapokmánya nyomán úgy tekintettük az egészséget, mint az emberi szervezet optimális fizikai, szellemi és szociális állapotát, a továbbiakban arra kell törekednünk, hogy az egészséget valamiképpen „kvantifikáljuk“, azaz számtanilag kifejezhetőbbé tegyük.

Az olasz biometriai iskola (MACCACARO) ezt így fogalmazza meg; összehasonlítható egyének halmazában az egészség annak az egyénnek a minőségi sajátossága, aki számára az aktuáriális (biztosítási) statisztika a leghosszabb várható életkort állapítja meg.

Persze, ez nem tükrözi az egyén és közösség viszonyának egészségügyi kölcsönhatását, de vitaindító meghatározásnak elfogadható.

*Incze János:
Décei diófa*

VILLON

Haver, nagy marhaság az élet,
 A futballpályán vagy a Sorbonne-on.
 Eszméket árulnak vigécek,
 S elátkoz engem kövér rokonom.
 Lehet, a sok kint majd megtorolom,
 Késsel vagy verssel, nem tudom, hogyan,
 Eláll addig vérízű vén borom,
 S meghalok végül mégis boldogan.

De hát, hogy már a tárgyra térjünk,
 Hű Margot barátnőd néz-e feléd?
 S mondd, zsaruktól mi is miért félünk?
 S mondd, a kocsmázásból mért nincs elég?
 Szólj, hát, haver! Nézd, az Express Büfé
 Ránk vár, hogy tárgyalhassunk okosan,
 Igyuk meg egymás itala felét,
 S forduljunk föl majd tisztán, boldogan.

S igen. Hogy van Izé? S hogy van, mondd csak,
 Az a lány, kit miértért szerettünk?
 S hogy van cimborád, aki a holtak
 Közül előjött, s filmet gyárt előttünk?
 Haver, nézd, egyre drágább lesz a bőrünk,
 Tán érdekel valami árfolyam,
 Testvér, temettünk csak: nem öltünk,
 Meghalok én is végül boldogan.

Herceg, a hősök sírját ássák.
 Értve, nem értve sírnak is sokan,
 Egy jogom van, pedig nem látják,
 Haljak meg én is végül boldogan.

HEINE

Na végre találkoztunk. Látod,
 Én nem vagyok olyan, mint a másik,
 Aki zárt ajtóval fogadott. A lányok
 Kettőnket vigasztalnak máris.

A kisszobában elalhatsz egy hétig,
 Vagy ameddig csak akarod. A vendégek
 Vagy elpucolnak, vagy megértik,
 Nem verssel nyugtatlak most téged.

Mert szerettem a szakácsnőket én is,
S minden nőt kedves unalommal.
Lehet, hogy erre mondják: fétis.
S lehet, nem ér többet, mint egy bordal.

S hogy mi mit ér? Talán egy szalmazsákot,
Talán híres hamburgi hársakat,
Talán egy asszonyt, aki nem vigyázott,
Talán egy kórt, miben sorra veszited

minden társadat.

PETŐFI

Hagyd, hogy zsvajogjanak,
Ha versformák és altisztek remegnek,
Ha valami nagyon újat találnak,
A költő mindig modernebb.

Szerepelni fognak Júliák,
És mindig jobban, mint a férjek,
Mert halni mennek mind a tollas,
Igazi vitézek.

És elemez a jövő század,
Szép, ostoba kegyelettel,
Aztán egy ideig még készülődik,
S nem támad föl a tankönyv-tenger.

Aludj hát, Petőfi elvtárs.
Szólj vagy hallgass, mindenképpen csend vár,
S nézd, milyen büszkék vagyunk,
Vázákról is híres Segesvár.

WALT WHITMAN

A túlsó parton, tudod, ahol az állami gazdaság tehenei
legelnek, minden szürkületkor jönnek a kertészleányok.
mosdanak viháncolva, az ötödik emeletről, az innenső partról
egészen jól látom. Fene tudja miért, még sohasem jutott
eszembe, hogy elgondolkozzam azon, tulajdonképpen a Maros
miért nem Mississippi, és miért nincs a sarki büfé mellett
a Michigan-öböl. Na de mindegy. Kisgörgényben, ahol hét hó-
napig tanítottam, még patak se volt, de akadt olyan derék
férfi, aki egészségügyi szeszt ivott. És nem halt bele. És
én sem haltam bele a nemlétező patakba, sőt, még abba se, hogy
észrevettem, valami baj van az életemmel. A fiúvek
észrevétlen nőnek, a Nap, mikor nagyon megég saját tüzétől,

nemcsak a világ nagy folyóiban hűsíti magát. Határozottan emlékszem, egyik nyáron, úgy nyolc és kilenc között találkát adott, mert tudta, hogy az élelmiszerboltból protekciós alapon kaptam sűrített citromlevet. Különben a komp már régen nem jár

JOZSEF ATILA

Mi fáj, öregem?

*Nem adnak gyapjat felhők fönt az égen?
De hát voltál Párizsban, Nizzában és Bécsben.
Éheztél? Ha szóltál igazat,
Nem volt rá kiadód?
És a röplapok?*

Mi fáj, öregem?

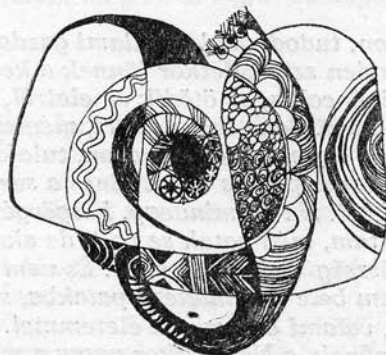
*A lányok, nők, s a furcsa Flóra?
Flóra vén. S ezer nő lett másé azóta.
Éheztél? Ha szóltál igazat,
Nem volt kiadód?
S a röplapok?*

Mi fáj, öregem?

*Hogy végtelen a végtelen?
Hogy értelmetlen minden értelem?
Éheztél? Ha szóltál igazat,
Nem volt kiadód?
S a röplapok?*

Mi fáj, öregem?

*Zúg a tehervonat? Azóta zúg. De mondd,
Enyhülhet valaha a gond,
Ha csalódások útja tovább kanyarog?
Mondd, öregem,
Hol vannak, hol vannak a röplapok?*

**INCZE JÁNOS: 1. Falak a Farkas utcában (1967)
2. Emberpár (1968)**

A groteszk szerepe Incze János művészetében

Eberek jönnek-mennek. Köröttük csend. Csendet lehelnek a kicsi zömök házak. Mint valami kulisszák. Színfalai az életnek. Annak, ami történik velünk. Mert ez a csend nem a tétlenséget, hanem a lassan hömpölygő Életet hordja magában. Nincsenek itt tragédiák. Legalábbis a festő szeme nem figyel fel rájuk. Csak terhes hétköznapiak, futó pillanatok, olyanok, amilyenekben mindenkinek van része. Nem vasárnap és nem is ünnepnap ez. Hanem csak egy perc, amelyikre jön a másik, a harmadik, és ki tudja, még hány. Az ember csak nézi-nézi ezt a finom színekben foszforeszkáló csendet, s azt mondja rá: ilyenek vagyunk!

Élünk!

*

Az 1967—68-as Művészeti Lexikon keveset tud a *groteszk* fogalomról. Legalábbis úgy nem, ahogy azt a mai ember érzi. Mert a szónak az ott szereplő jelentése ma már kizárólag csak művészettörténeti jellegű („a régi Róma föld alá került épületeinek a falain talált dekoratív festmények nyomán a reneszánszban keletkezett díszítmény elnevezése. Fantasztikus növényi és figurális elemeket egyesít könnyed játékosággal“). Hiszen az a groteskség, amely átszövi az egész modern kultúrát, művészetet, vajmi keveset kapcsolódik az antik falfestményekhez.

Ma grotesknek érezzük mindent, ami úgy üt el a szabályostól, hogy van benne valami nevetségesen esetlen, különös, furcsa. Keveredik benne a komoly a humorossal, a nevetséges az ijesztővel vagy drámaival. Mély és gondterhelt ez a humor, súlyosabb annál, hogy egyszerű élcelődésnek, karikatúrának vehetnők. S mert egymással szembenálló lelkiállapotokat, hangulatokat sűrít magába, ellenpontosan modern. Éreztet valamit korunk ellentétességeiből, kiegyensúlyozatlanságából. Amiként az irodalomban is összekeverednek a műfajok, s a tragédiánál korszerűbbnek érezzük a tragikomédiát (habár a korszerűség kérdése nemcsak műfaji fogalom), úgy a képzőművészetben sem az egyöntetűen komoly vagy humoros a legmaiabb ízű. (Kivételek természetesen vannak, hiszen a mű értékei mindig szentesítik annak jellegét. De ez mit sem változtat magán az általánosnak mondható jelenségen.)

Ha történetiségében vizsgáljuk a mai értelemben vett képzőművészeti groteszket, a mélyben gyökerező komolyság és a gondterhelt mosoly hordozóját, Hieronymus Boschig, és még inkább idős Pieter Brueghelig kell visszamennünk. Az előbbinél még lidércszerűségbe, fantasztikumba vegyülnek a letagadhatatlanul életszagú groteszk vonások, az utóbbi viszont már teljes művészetével a valóság talaján áll. Ugyanazt ismerte fel, amit kései kortársai: hogy az életben a nevetséges is mindig egy kicsit komoly, a komoly meg nevetséges. Ezért nyúlnak *Gyermekjátékok*, *Közmondások*, *Parasztmulatság* című műveigi vissza a modern művészet

ősgyökerei. Nem tagadta meg korát, a reneszánsz kultúrát, de csírájában már magába sűrítette azt, ami továbbmutat, amit folytatni lehetett közel négy évszázaddal később. Mindezeket fokozottan elmondhatjuk Goya és Daumier művészetéről is. Bennük gyökerezik az egész XX. század. Olyanféle szerepet töltöttek be, mint a költészetben Rimbaud. Szinte semmit nem adott korunk, amit ne lehetne hozzájuk visszavezetni. Világuk izzó katlan, melyben sírás keveredik a nevetéssel, dráma a szatírával.

A romantika még kedvezett az ellentétek egymásmellettségének s így a grotesznek is (Géricault: *Medúza tutajon*, Böcklin, Hodler, Rude művei), de a realizmus annál kevésbé. Mértéktartás-eszménye, valóság-szerűség-igénye nem engedett torzításokat. Emiatt felejtik el szinte teljesen, s kell a XX. századi modern művészet előfutárainak az új harmóniák keresése közben valósággal felfedezniük a most már újjászületett és új értelmet nyert groteszket. Van Gogh görcsös fái és emberarcai valósággal vonaglanak (drámai groteszk), Matisse *A festő és modellje* című képén visszajára fordul minden (epikus groteszk), Rouault képeiben benne van századunk jó néhány visszássága (kritikai jellegű groteszk). A szürrealisták, akiknek a művészete talán a legesszenciálisabban sűríti magába ezeket a kettős fogantatású ellentéteket, gyakran inkább a borzadálykeltőt, a hátborzongatóan démonit helyezik előtérbe (Salvador Dali: *A polgárháború előérzete*, *Lángoló zsiráf*, Picasso: *Három zenész*). Bár a legújabb irányzatok egyikének-másikának ettől elütöek a törekvései (konstruktivizmus, szuprematizmus, kinetizmus, op art), azért a groteszk hatósugara ma sem csökken (Tomayo: *Az énekes*, Willem de Koning: *Asszony* — vagy az egész pop art-mozgalom)

*

Hazai magyar képzőművészeti életünket általában a súlyosság-igény s ebből következően: a komolyság jellemzi. Van valami sorsszerűség, komolyan drámai a legjobb művekben. A groteszk csak bele-belejátszik némely művészek egyes munkáiba, de általánosnak csak ritkán mondható. Gallasz Nándor művészete mindig magábasűrítette ezt a belső kettősséget, Mohi Sándornak elsősorban egyes önarcképein fedezhető fel, mint valami fájdalmas önirónia, Nagy Imrénél ugyanúgy, de az ő művészetük hatósugarai, akárcsak a Nagy Albertéi, más irányba mutatnak. S ha megnézzük, kik azok, akiknél általánosnak mondhatjuk ezt a vonást, mindjárt megkapjuk Incze János szellemi rokonait.

Benczédi Sándor tulajdonképpen akkor fedezte fel, találta meg önmagát, amikor szabadjára engedte a benne feltornyosuló humort. Kisplasztikái, egy-két araszos agyagszobrai egytől egyig karikatúra-szerűek. S ha mégsem tarthatjuk őket tipikusan groteszk műveknek, ez abból ered, hogy alig van meg az ellenpontozás. Eluralkodik bennük az anekdotaszerűség, az epikum. Mindig *valamin* kacagunk, és sohasem lépünk túl ezen a jókedven. Ennek ellenére formailag mégis rokona Benczédi Incze Jánosnak. Hiszen ugyanolyannak látják mindketten az embert. Esetlennek, kissé együgyűnek, megjelenésében „groteszk“-nek.

Jakabovics Miklós és Paulovics László művészetét szintén áthatják a groteszk vonások, de az ő szemléletük sokkal sűrítettebb, elvonatkozta-

*Incze János:
Nagybögös
a feleségével*

több, s mint ilyen: jóval kevésbé meghitt, így szintén csak közvetve lehet munkásságukat az Inczéével rokonságba állítani.

Így hát megmarad Incze János nagy magányosnak, művészetünk sajátos egyéniségének, aki épp különállósága, művészetének egyik irányzatba sem besorolható eredeti jellege miatt föltétlenül több figyelmet érdemel, mint amennyit eddig rá fordítottak.

*

Incze János egyedisége több vonásból tevődik össze.

1. Reális alapállás

Szorosan kapcsolódik az élethez. A mindennapokhoz. Nincsen egyetlen képe sem, amely ne ebből a kapcsolatból született volna. Az ötletet mindig a valóságból meríti. S a célja is az: magán átszűrve közvetíteni ezt a valóságot. Hamisítatlanul alkotássá, művészi alkotássá átlényegítve. De úgy, hogy ez az alkotás ismét a valóság érzetét váltsa ki a nézőből.

„Kell nekem a valóság — vallja magáról —, mert a benne látható színek és formáknak inczejánoskép számára való összehordásakor és belőlük kép komponálásakor szükséges. A méhet nézd, ez a jó hasonlat, nektárt, virágport, nedveket, polent összeeszik, magábagyúrja, forgatja, alakítja, és egy új valóság, méz lesz belőle. Ennél többet a művész sem tehet... Sokszor eltűnődöm Arany *Vojtina ars poétikájának* a sorain: »nem a való hát; annak égi *más*sa Lesz, a mitől függ az ének varázsa«. Ezt tette ő is (milyen jók a versei), ezt tette Mozart (be szép a muzsikája), ezt teszi Fülöp Antal Andor (s mennyi sok szép képe van)... A számomra: nem a valóság hát, hanem annak inczejános-féle mása...“ (Incze János 1969. június 28—29-én kelt leveléből).

És mégis, vagy: éppen ezért, Incze János képei a valóság lehetőségét árasztják magukból. Nem is akar mást, csak újraköltöni, magán átszűrve visszaadni azt, amit az életből, az élettől kapott. Sokszor szinte lépésről lépésre nyomon lehet követni a témaválasztást. A kisváros (Dés) és az ott látható emberek érdeklik, ezek fogják meg és ösztönzik alkotásra. „Van egy kis görbelébú tejeseMBER. Régen ismerem. Hozzánk is hozott tejet. De csak most, tegnap reggel láttam meg egy szűk, újonnan kikövezett utcán“ — magyarázta nekem egy beszélgetésünk alkalmával, s hozzátette: „Sokszor megállok, s úgy nézem a megpillantott alakot. Van, akit egy kilométeren át is követek, hogy lássam a mozdulatát.“ Máskor így figyeltetett fel a képkészítés folyamatára: „Negyven évig jártam el a Farkas utcai templom mellett, de csak most lett belőle kép.“

Ha más városba kerül, ott is az ódon — de általában a nem túl nagy lélegzetű érdekl. Régi épületek, viskók, fabódék, ritkán: műemlékek. Modern blokkokat, palotákat nem találunk a festményein. Vagy ha igen (egy-két képen), idegennek, inczejánosiatlannak érezzük. Embertípusai is szorosan ehhez a környezethez kapcsolódnak. Falusi parasztok, amint csizmásan, átalvetősen megjelennek a városban. Nem úgy mozognak ott, mint otthon, a kapa, a kasza vagy a gyeplő mellett. Hanem egy kicsit furcsán, szögletesen. A lovacska megijed a kikövezett úttól, s húzhatja magát gazdájával. Az átalvetőtől félrebillent vállú ember csodálja a kirakatokat... És még inkább: kisvárosi emberek. Árad róluk a hétköznapiság. Télen fáznak, dideregnek, összehúzzák magukat meleg bundáikban. Nyáron lobog a fehér ingen a nyakkendő. Cipelik szatyraikat, sietnek a munkába, vasárnap délutáni sétájuk közben céltalanul ögyelegnek az utcán, összetalálkoznak, és osztják egymás között a világ dolgait. Magányosan, párosan vagy hármasával jönnek-mennek, megállnak vagy elsietnek, Egyszóval: élnek. Itt és így élnek.

2. Grotzeszk szemléletmód

Hogy miért szereti Incze János a grotzeszket?

„Hát nem ilyen a világ? — kérdi említett levelében, így folytatva — s ha a valóság elemeiből főzök képet, a magam szájafe szerint, nem természetes, hogy (többek közt) ez is belekerül? Sőt: Firenzébe kellett menjek, hogy rájőjjenek: saját magam is az vagyok! Az Uffiziben — nem tudom, mi okból — állandóan filmezik és vetítik a látogatókat. Egy képernyőn saját magamat látom! Jó köpcös figura, görbe a háta (apámtól kezdve mostanig, a feleségemtől állandóan van mit hallanom a hanyag, püpos hátamért), jön be a kapun, tétován szétnéz, a jegypénztár felé fordul — hátulról most láttam magamat először életemben — a bal

*Incze János:
Széki ember
bivalyával*

lábamat éppoly furcsán emelem, mint apám... — a bal válláról lelógó tarisnyán igazít egyet, jobb lábra állva valami könyvre hajol egy asztal fölé; a tarisnyája újra lecsúszik —... gépiesen rándítja vissza, aztán furcsán kezd kettésével lüktetni fölfelé a lépcsőkön... Groteszk.“

Emberábrázolása egy felismerésen alapul: az életben alig van harmónia. Inkább a harmóniátlan uralkodik mindenben. Felfogás dolga, hogy mit tartunk a szép forrásának. Az ember életének csak egy rövid szakaszában érvényesülő, tehát tűnő harmóniát-e, vagy a sokkal általánosabb harmóniátlanságot. Az egyediség is mindig ebben a szabályostól elütő pontban fogható meg. Ha mind szabályos alkatúak volnánk, nem lennének különbségek az emberek között. Ezt tudja, érzékeli Incze János. Meglátja. S festményein épp ezeket a szabályostól elütő elemeket emeli ki. Nem azért, hogy eltávolodjon a valóságtól, hanem hogy épp ezáltal kerüljön hozzá közelebb.

Ezért valóság-hű — éppen grotesksége révén — ábrázolásmódja. Ezért realista a szó igazi értelmében. Az élet lüktet a vásznairól, sajáto-

san furcsa bizarrsággal, komoly mosolyogtatással. Nem vesz bele itt az anekdotába még a leganekdotafübb történet sem. Az ábrázolás örökértékűsége, emelkedett művésziessége felülemeli a képet az egyszerű pillanatnyiség-hatáson. Az örök életet érezzük megtestesülve, az örök sodrást, áradást, úgy, amint a pillanat mutatja meg számunkra. Mert számára a pillanat az örök megtestesítője, megjelentetője. S hogy az emberek a ma nyelvén beszélnek, az csak emeli az örök hitelességét.

Hadd idézzünk néhány sajátosan Incze János-i képtémát:

- esernyő alatt ügyetlenül, esetlenül összebújt pár
- omló házak, düledező telefonpóznák
- melles asszony szatyorról
- oldaltáskás nehézkés paraszt bivallyal
- régi típusú petróleumos bódé előtt korsóikkal, üvegekkel sorban álló asszonyok, emberek, gyermekek
- vásári nép a sátrak között
- bivalyos szán s rajta a sajátos terpeszállásban fogózkodó paraszt
- emberek az utcán, házak között, emberek a mezőn, emberek a strandon, bizonytalanul billegő tutajon, szekéren, motorkerékpáron, mindenütt, ahol a maguk torz hétköznapióságában megnyilvánulhatnak.

Ez Incze János világa. Innen merít lélekarcú festészete.

De grotesksége nemcsak az élet adta témákból táplálkozik.

3. Játékos ábrázolásmód

Mintha mindig játszana a vászon mellett. Megőrzött valamit a művészetnek abból a vonásából, amire azt mondjuk: *játék*. Játék is egy kicsit az alkotás. Lelkülete finom derűt, életigenlést áraszt. S átviszi ezt képeire is. Megőrzi még kínos vajúdásai közepette is. Megint a leveléből idézem: „... keserves egy játék! »Elakadt sorok, társatlan rímek« — írja Tóth Árpád. ... Mennyi ilyen képem van nekem is: elakadt... 20—30 vászon a fal mellett... S ha látnád a kínlődásaimat, amikor órákon át dolgozom, s a kép egyre rosszabb lesz tőle! Amikor félre kell tegyem, és félek többé hozzányúlni, sokszor éveig!... Nevezd játéknak, nevezd keserves vívódásnak (a közönséget a produktum érdekli): komoly, életbevágó játék a piktúra!“

Rendszerint rálátásosan ábrázol. De ez a rálátásosság nem a perspektíva-törvény szolgái alkalmazása, hanem játék a lehetőségekkel.

Mert felülről néz (rápillant az életre), eget alig vagy egyáltalán nem is mutat. Nagy szerepet kapnak a tetők, épületelek és alapzatok vonalai szabálytalan játékkal. Mesházaknak érezzük őket, olyanoknak, amilyenek a gyermeki fantáziában lehetnek. Torz szabálytalanságuk szépséget áraszt, groteszk derűt, naívuul szép örömet. Érezzük: szereti ezt a játékot a művész. Boldogan csinálja. Ittasultan áll a vászon mellett. S ezt az ihleteitűséget át tudja vinni a munkára. Innen a mélység. A művészi hatás.

„Dócziné Berde Amál asszony mondotta nekem: rosszabb ez a pálinkaivásnál... Igaza volt! A mai eszemmel így módosítom: rosszabb ez kérem a feketekávéval is, sőt a vetélytársával: a fehérrépnél is. Édes is, keserű is, de nem tud nélküle az ember megenni!“

Állatjai is a mesék világából lépnek a vásznakra. Cirkuszi lépésű lovacskák, számár a maga ügyetlen darabosságával vagy bivaly a súlyos testével.

Megbontott harmóniájúvá harmonizált világ ez, amiben „erők ka-
varognak, s torzítják, csavarják a maguk mentébe a látott világ dolgait“
(László Gyula: *Incze János művészete. A kolozsvári 1947-es kiállítás*
prospektusa).

4. Költői ihletettségű színvilág

Igen. Ez jellemző Incze János képeire. Mindegyik egy-egy költe-
mény, melyen egyéolvad szín a formákkal: formába öltözik a szín, színbe
a forma. Sokszor nem is tudjuk, melyiket csodáljuk jobban: a színt-e vagy
a formát, esetleg a kettőt együtt. Amint összeölelkeznek, képpé olvadnak.
„Én kolorista lévén, a színeket szeretem jobban, s a magam gusztusa
szerint használom fel őket, amíg kép nem lesz belőlük“ — vallja a maga
ars poeticájában, az 1969-es levélben.

Kedvencei: a zöld száz meg száz változata (van képe, melyet ennek
az egyetlen színnek a különböző árnyalataival festett meg, és az okker
hol pirosba, hol sárgába, hol narancsba csapó variációi. Hajdan szürkébe
ágyazott mindent, újabban szinte teljesen eltűntek vásznairól az akro-
matikus színek. Finom zeneiség, költői lelkület szólal meg ezen a varázs-
ittasult nyelven.

Élet, mely a lélekben találta meg magát.

S lélek, mely a vászakra lehelte arculatát.

*

Magányos egyénisége művészetünknek Incze János. De ez a magá-
nyosság nem tragikus színezetű, hanem éppen ellenkezőleg: mintegy ér-
tékmérője művészetének. Hiszen sikerült olyan *egyéni* formanyelvet ki-
alakítania, amely sajátosan és csakis az övé.

Épp három évtizedes művészi múlt áll mögötte (első képeit 1939-ben
festette), s ha életútja nem is volt zökkenőmentes, művészi fejlődése
nagyjából egyenesvonalú. Korán megtalálta önmagát, s útjáról nem is
tért le se jobbra, se balra. „Ha bebúj valaki a divatirányzatokba, elvesz
a tömegben. Piktúrát csinálni csak úgy érdemes, ha az embernek saját
hangja van. Ezért szeretnék Incze János és csakis Incze János maradni“
— mondotta legutóbbi találkozásunkkor.

Munkásságának nincsenek kiemelkedő állomásai, csúcsai. Azok közé
a ritka egyéniségek közé tartozik, akik mindig a maguk színvonalán al-
kottak. („Vagy hatvan képem van elindítva. Az ötlet, a téma rajtuk van,
s mint eleven vád, várják a befejezést. Addig nézem, addig dolgozom
rajtuk, amíg színvonalamon való kép lesz belőlük.“) S ez így igaz. Nem
ad ki a kezéből egyetlen elnagyolt munkát sem. Gyönyörű dolgokat fest,
kis kincseket, ékszereket, de erejét meghaladó vállalkozáshoz sohasem
kezdett. Hiszen önmagát adja mindig. A maga világát vallatja. Nem
megváltónak, hanem csak embernek született. Olyan embernek, aki a
gyermek neveléséből s a zenélésből szerezte meg élete során a kenye-
rét. S közben álmodozott a szépről. És megtalálta, megmutatta azt. Gyer-
meki hite, lelke optimizmussal sugározta be a vásznait. Ezért örvend
munkássága annyira nagy közkedveltségnek. Lélekmeleg piktúrájának
a központjában az ember áll. És az emberi táj. Nyelvezetének groteszk-
sége olyan színfolt, egyedi jellegzetesség, mellyel egyben saját korához
is kapcsolhatjuk. De mindenben felül: művész ő. Nemes, tiszta ember.

A miénk.

MONTGOMERY MARSALL

NAPÓLEONRÓL ÉS WELLINGTONRÓL

Kétszáz évvel ezelőtt született a történelem egyik legnagyobb hadvezére, Napóleon és győztes, de kevésbé ismert ellenfele, Wellington. Katonai parádék, kiállítások, a folyóiratokban és az újságokban megjelenő cikksorozatok és népiünnepélyek hozsannáznak a dicső hadvezérnek, Napóleonnak, a közvéleménykutatás szerint, a franciák 35 százaléka ma is hazája legnagyobb történelmi személyiségének tart. A jubileumi év folyamán történészek és publicisták száz meg száz könyvet és tanulmányt szentelnek Napóleon életének és tetteinek, a statisztikusok pedig számba vették, hogy a róla szóló eddigi irodalom meghaladja a 400 000 kötetet, vagyis többet írtak róla, mint bármelyik más történelmi személyiségről.

A történelmi munkák, monográfiák és tanulmányok a nagy hadvezér élete mellett a korszak bonyolult történetét és jelentőségét dolgozzák fel, és választ keresnek arra a kérdésre, miben is áll Napóleon igazi, történelmi jelentősége, s mennyiben járult hozzá, ha egyáltalán hozzájárult, a haladáshoz. Ezek közé tartozik Lord Montgomery a The Times-ban megjelent két tanulmánya, az egyikben Napóleon, a hadvezért, a másikban nagy ellenfelét, Wellingtont mutatja be.

Montgomery, a második világháború angol hadvezére saját harci tapasztalatainak tükrében kritikailag elemzi Napóleon életpályáját, de főként hadvezéri tevékenységét. Bármennyire is elismeri rendkívüli tehetségét, világgraszoló sikereit, mégis párhuzamba állítja a kor másik nagy hadvezérével, a waterlooi győztesrel, Wellingtonnal. Mintha csak az antik irodalom szellemes, a holtakról szóló dialógusát akarná eszünkbe juttatni, amelynek főszereplői az ókor legnagyobb hadvezérei, Nagy Sándor és Hannibál. A két hódító lelke a túlvilág igazságos bírójához, Minószhoz fordul, hogy ő döntse el, ki volt közülük a nagyobb. Egyik is, másik is előadja harci tetteit, hódításait, ám amikor Minósz éppen döntené akar, előáll a harmadik nagy katona, Hannibál legyőzője, Scipio Maior, és Nagy Sándor után, Hannibál előtt magának igényli a pálmát, melyet Minósz valóban neki is ítél.

Most, amikor az egész világ Napóleon dicsőítésétől hangos, Montgomery párhuzamba állítja vele Wellingtont. Bár nem igényel neki elsőséget, mégis a francia „gloire“ mellé felhúzza az angol hadi dicsőség zászlaját, hogy az évforduló ragyogó fényeiben megőrizze a történelmi igazságot. Nem ünneprontás ez, hanem természetes eljárás egy angol hadvezér részéről, akinek pályafutására érdemes rövid pillantást vetnünk.

Bernard Law Montgomery 1887-ben Kengsintonban született. Apja hosszú időn

Montgomery marsall

át Tasmania pülsöpöke volt, és ifjúkorának nagy részét maga is itt töltötte. Korán az egyik legjelesebb angol katonai iskolába, Sandhurstbe került. Az első világháborúban Franciaországban harcolt és kétszer megsebesült, majd e háborút mint vezérkari tiszt fejezte be. 1919-ben Renanba küldték, ahol többek között a német hadtudományokat kezdte tanulmányozni. A második világháború első éveiben hadosztályparancsnok volt Franciaországban, és a dunkerque-i katasztrófából csaknem egész hadosztályát épen mentette haza. Ezt követően Dél-Anglia védelmét bízták rá, míg 1942-ben az Egyiptomban állomásozó VIII. hadsereg élére állították. Még ez év októberében El-Alameinnál fényes győzelmet aratott Rommelen, és a fasiszta német és olasz csapatokat Tuniszig szorította vissza. Ezután részt vett a szicíliai és az itáliai hadjáratban, 1944-ben pedig a Normandiában partraszálló szárazföldi csapatok fővezérének nevezték ki. Partraszállás után Franciaországban a 21. hadsereg-csoport főparancsnoka, s vezetésével szabadították fel az ország északkeleti részét, valamint Belgiumot, majd behatolt Vesztfáliába. 1945 májusában az északnyugati német hadsereg előtte tette le a fegyvert. A hitleri Németország leverése után, az angol zóna főparancsnokává, 1946-ban pedig a brit császári vezérkar főnökévé nevezték ki. Később magas katonai tisztségeket töltött be az atlanti paktum keretében, míg 1958-ban visszavonult a közéletből.

Hadi szolgálatairól több katonai kitüntetésben részesült, lordságot kapott, és neve, valamint címe ez lett: Field-Marshal Viscount Montgomery of Alamein. Több hadtörténeti és harcászati könyvet írt. Ezek közül az alábbiakat említjük meg: Forward to Victory (Előre a győzelemre), From El-Alamein to the River Sangro (El Alameintól a Sangro folyóig), Path to Leadership (A hadvezetés útja) és emlékiratait.

Napoleon-elemzésében felveti mindazokat a kérdéseket, amelyeket a szakirodalom már több mint másfél évszázada vitat. Értékelése lényegében összhangban van az angol történetírás általános felfogásával, mely előszeretettel hangoztatja Napóleon túlzó ambícióját és elitéli értelmetlen, emberi és anyagi áldozatokat kívánó hódításait és folytonos háborúskodását. Ez a gondolat már a The Times 1821. július 5-én írott, Napóleon halálhírére megjelent vezércikkben is kifejezésre jut. E vezércikket a nagytekintélyű lap az évfordulót követő napon változatlanul újranyomtatta. Íme, néhány idézet belőle: „Az általános válság, amelybe Napóleon belesodródott, mérhetetlen önzésében betölthetetlen ambícióját szolgálta... Uralkodó lett... patriotizmusa csupán csapatainak és foglalkozásának szeretetében nyilvánul meg. Engedelmeskedik a parancsnak, és parancsot osztogat, de mindkét esetben feltétlen parancsról van szó... agressziót követett el egész sor idegen állam ellen, csak azért, hogy saját alattvalóinak figyelmét elterelje hazai szolgaságukról. Az idegen népekre rákényszerítette a fegyverkezést, hogy lerázhassák az ő igáját, és ezzel ürügyet adott az idegen zsarnokoknak, hogy az ő példáját kövessék.”

Napóleon megítélése korok, sőt szerzők szerint változott. Az egyik kortárs, a német Ernst Moritz Arndt író „a sátán legidősebb fiának” nevezte, de Gaulle tábornok pedig így ír róla: „Egy ilyen csodálatos pályafutás láttára ítéletünk megoszlik a szegény és a csodálat között.” A második világháború utáni, Napóleonnal foglalkozó történeti irodalomból különösen két irányzat kelti fel a figyelmet. Az egyik Napóleon és Hitler között von párhuzamot, a másik Európa egyesítésének problémáját boncolgatja. Az utóbbi Montgomery is megemlíti. Hegel volt az első, aki a jénai ütközet után Napóleonban a rendező „világlelket” látta. Toynbee több tanulmánya hasonló gondolatot fejez ki, és a történetíró fájjalja Napóleon kudarcát, mert az volt a véleménye, hogy az atomkorszak előtt neki volt meg Európa egyesítésére az utolsó nagy lehetősége, és az így létrejött modern francia birodalom szerinte megbékítette volna az erőszakkal meghódított és egyesített népeket, és nyugalmat meg békét hozott volna a sok vihart látott Európa számára. Sajnos, mindez, amint erre Montgomery is céloz, merő spekuláció. Hiszen nem feledhető el, hogy Napóleon egységes Európája nem az egyenjogú népek szabad közössége lett volna. Erre figyelmeztet Marx is, amikor megállapítja, hogy Napóleon tulajdonképpen a francia burzsoázia kardja. Az 1815-ben Napóleonról tervezett „nagy európai federális rendszer” csupán a francia hegemonia dicsáza lett volna, amint ez Napóleon nyilatkozatából is kiderül: „Európában nyugalom nem lehet, csak egy vezető, egyetlen császár alatt, akinek hivatalnokai a királyok lennének.”

Végül néhány tájékoztató megjegyzés:

Wellington eredeti, a hercegi cím elnyerése előtti neve: Arthur Wellesley. Mornington gróf harmadik fia volt. Az angol hagyományok szerint a lord címet csak az elsőszülött öröklé, ennek halála esetén a második fű. Bátyja: Richard Cowley

Wellesley, Mornington gróf, 1797-ben Kelet-India főkormányzója lett. Később Írország alkirálynak vagy helytartójának (Lord Lieutenantnak) nevezték ki.

John Churchill Marlborough (1650—1722) híres angol hadvezér és államférfi. Életrajzát utoljára leszámazottja, Winston Churchill, írta meg négy kötetben.

Archibald Percival Wavell — Cyrenaika és Winchester grófja — neves angol hadvezér; a második világháború alatt — Montgomery előtt — az afrikai brit csapatok főparancsnoka volt, majd India alkirálya lett.

Két kortárs hadvezér

Kétszáz évvel ezelőtt két nagy hadvezér született: Napóleon és Wellington. Mindkettőt több mint 60 éve, sandhursti hadapródként kezdtem tanulmányozni. De annak a gyakorlati tapasztalatnak a fényében, melyet mint hadvezér a háborúban szereztem, sohasem vetettem őket kritikai elemzés alá, mint ahogyan azt most szándékozom tenni. Napóleonnal kezdem, és azután Wellingtonnal fogok foglalkozni.

Minthogy én, akárcsak sokan mások, az 1939—1945-ös háborúban sokkal nagyobb hadseregeknek voltam a parancsnoka, mint bármelyikük, jól megértem azokat a kérdéseket, amelyekkel a hadvezér a harctéren szembe találja magát. Persze, az idők azóta sokat változtak. A hadvezér mesterségének nyersanyaga az ember: a bánásmód az emberekkel magában foglalja mind a vezetés művészetét, mind pedig az emberi természet sokoldalú tanulmányozását. Következésképpen először ezt a kérdést kell megvizsgálnunk.

A hadvezér feladata megnyerni az ütközeteket. A tapasztalat arra tanított engem, hogy a csatákat mindenképp előtt az emberek szívében kell megnyerni. A vezetőnek — legyen katonai, politikai vagy ipari vezető — „magával” kell ragadnia követőit, és biztonságot meg önbizalmat kell lehelnie beléjük; uralkodnia kell a körülötte törnyosuló eseményeken, mert mielőtt erre nem képes, vezetése hatástalanná válik.

Talán azt is el kell érnie, hogy követői nagyra tartják, és itt törhetnek fel a veszedelmek: a történelem sok neves és dinamikus személyisége egyesekből tiszteletet, másokból ellenszenvet váltott ki — forró ragaszkodást és ádáz ellenségeskedést, nemegyszer pedig egyenesen szörnyű bírálatot. A hadvezérnek mindezeket a kérdéseket figyelmen kívül

kell hagynia. Neki feladata kötelességét teljesítenie, és azt, amit helyesnek tart, bármi is történjék. Hogyan viszonylik Napóleon a vezetés művészetének ezekhez az általános elveihez, és mi volt ezeknek a hatása az ő fővezérségére és hadviselésére?

NAPÓLEON

Az 1953-ban kiadott *Soldiers and Soldering* (Katonák és katonáskodás) című könyvében Wavell ezt írja: „A jó hadvezér, a költőtől eltérően, inkább lesz, mint születik.” Kezdjük azért elemzésünket Napóleon élete korai szakaszának vizsgálatával, hogy megvizsgáljuk, vajon korzikai származása és ifjúkorának tapasztalatai valóban rányomták-e valamennyire is bélyegüket jellemére. 1769. augusztus 19-én született Ajaccio-ban. Abban az időben Korzika a korzikaiaktól gyűlölt francia csapatok megszállása alatt állott, ugyanakkor széles körű ellenállási mozgalmat szerveztek, amelyhez a leendő császár apja és annak felesége, Laetizia, is csatlakozott. Egyiket is, másikat is arról a családi birtokról irányították, amelyen Napóleon született. Gyermekek és ifjúkoráról nehéz volt kielégítő és alapos tájékozódást szerezni, mégis a történetkutatás a következő részleteket derítette fel.

Születése napján anyja, aki nagyon vallásos volt, misét hallgatott, de még annak befejezte előtt kénytelen volt hazamenni, és így is az utolsó pillanatban érkezett. Nem volt idő a megfelelő előkészületekre, és a franciák leendő császárát anyja az előszoba kerevetén szülte meg. A csecsemőt másnap keresztelték meg, és a szigetnek abban az időben egyik kedvelt szentje, Szent Napóleon után, a Napóleon nevet adták

Bonaparte Napóleon mint első konzul
(Gros festménye)

neki. Anyja egyike volt Korzika leg-szebb fiatalasszonyainak, és amint feljegyezték róla, nagy jellemzilárdságról tett tanúságot. Élete delén özvegy maradt, miután férjének 13 gyermeket szült. Közülük öt fiú és három leány túlélt Napóleont, aki a második fiú volt.

Élete korai szakaszában a gyermek Napóleon leleményes, élénk, gyors észjárású volt, és — így jegyezték fel — teljes fölényt vívott ki magának bátyja, Joseph fölött, akivel gyakran vadul erőszakoskodott. Ha Joseph panaszkodott, anyja általában Napóleonnak adott igazat, és ritkán engedte meg, hogy Joseph elmondja a maga véleményét. Napóleon nagyon ragaszkodott nevelőnőjéhez; mihelyt konzul lett, az idős asz-

szonyinak évi 50 Napóleon-arany nyugdíjat folyósított.

Amikor tízéves volt, Korzika kormányzója elintézte számára a felvételt a brienne-i (Champagne) katonai iskolába. Itt kitartóan dolgozott. Minden héten levelet írt anyjának, és egyik levélében, 12 éves korában, ezeket a hangzatos szavakat írta: „Kardommal az oldalamon, Homérosszal a zsebemben, remélem, utat török magamnak a világban.“ A nagyravágyás korán megmutatkozott nála; a továbbiakban erről még több mondanivalónk lesz. Brienne-ben a többi hadapród között szorgalmas és zárkózott fiúnak mutatkozott. Úgy látszik, kevés barátja volt, de ha érvényesülni akart, tüstént nagy befolyást gyakorolt apródtársaira, és ha valamilyen csínyet eszeltek ki, a tanulást abbahagyta, és átvette a vezetést.

*

Tizenöt éves korában, 1784-ben számtantanárának javaslatára négy másik társával együtt a párizsi katonai iskolába küldték tanulmányainak kiegészítésére. Mivel nem érte még el a kellő korhatárt, egy másik tanára ellene szólalt fel. De számtanára kitartott mellette, azt hangoztatva, hogy egy matematikai lángész szikrája lakozik benne, ezt pedig nem lehet elég korán élesztgetni. Így azután Párizsba utazott. Olyan jó előhaladást ért el, hogy egy év múlva, 16 éves korában letette a záróvizsgát és tüzérhadnagynak nevezték ki, majd 1785-ben egy Valence-ben állomásozó ezredhez osztották be.

Ott-tartózkodása alatt baráti kapcsolatba került egy gazdag és előkelő hölgygel, Madame de Colombier-vel, és beleszeretett ennek leányába. Mindkettőjük számára ez volt az első szerelem. Később mint császár így írt erről: „A legártatlanabb teremtmények voltunk, és rövid találkozókát eszeltünk ki. Jól emlékszem az egyikre, a szentivánéjt követő hajnalban volt. Alig hihető, de egész boldogságunk abban állott, hogy a gyümölcsösben együtt ettünk cseresznyét.“

Napóleon sohasem felejtette el, hogy korzikai. Szolgálatának első hat évéből több mint hármat szabadságon töltött, segítve a sziget-lakókat függetlenségükért vívott küzdelmükben. Ezekben az években lett egy korzikai önkéntes zászlóalj alezredese. Amikor visszatért Franciaországba, 23 éves volt. A korzikai harci tapasztalat és az önkéntes zászlóalj parancsnoksága jó inasévek voltak a továbbiakra — az ezeket kö-

vető 23 éves tényleges katonai parancsnokságra. Ezekben az esztendőkből a szakmai ismeretek olyan gazdagságát halmozta föl, ami teljesen szokatlan egy ennyire ifjú tiszt részéről.

Ha életének formáló éveit tanulmányozzuk, nyilvánvalóvá válik eltökélt szándéka, hogy igazi, „hivatásos” katona legyen, és elsajátítsa e foglalkozás minden csinját-bínját. Persze, képességei kezességül szolgáltak a sikerhez, de — ambíciójának szüntelen ösztönzése mellett — kemény munkával és elszánt-sággal ezt biztossá is tette. Továbbá éppen annyira tanulmányozta az embereket, mint a könyveket, és alapos ismereteket szerzett arról, milyen az emberi természet háború idején. Wavell így ír róla: „Ha rá tudunk jönni, hogyan vert lelkét egy ismeretlen fiatal ember a zendülő, rongyos, agyonéhezett hadseregbe, hogyan adott erőt és lendületet neki arra, hogy meneteljen és harcoljon, mint ahogyan azt ő tette, hogyan uralkodott és ellenőrzött nála idősebb és tapasztaltabb hadvezéreket, akkor olyasvalamit tanultunk, ami meghaladja a szabályzatok tudományát és a stratégiát.”

Nyilvánvaló, Wavell arra a módra utal, amellyel Napóleon helyreállította az Olaszországban levő francia hadsereg fegyelmét, amelynek 1796-ban fővezérévé nevezték ki. Mivel a francia hadseregben ez volt a kezdete a napóleoni dinamikus hadvezetésnek, azért most ezzel az évvel fogok foglalkozni.

1796. március 9-én, amikor alig 26 éves volt, Napóleon feleségül vette Joséphine-t, Beauharnais gróf özvegyét. Joséphine hat évvel idősebb volt nála, és azt fecsegték róla, hogy erkölcsi nem különösen jók. Házassága után néhány nappal Napóleonra bízták az itáliai francia hadsereg főparancsnokságát. A köztársaság ekkor már nagyon el volt kötelezve Napóleonnak azzal, hogy 1795-ben Párizsban gyorsan a helyzet ura lett, és a felkelőket az utcákon tüzéségi tüzzel könyörtelenül lövette, megmentette a köztársaság létét.

Jó példája ő az olyan embernek, akire az alkalom hamar ráköszönt, de erre tanulással fel is készítette magát, és mintegy várva rá, a kínálkozó alkalmat mindkét kezével megragadta. Tanulságul szolgálhat ez ma minden fiatal embernek, bármilyen pályán is szolgáljon, és különösen, talán elsősorban, a hadiszolgálatot teljesítő tisztek számára.

Azonnal Nice-be indult új parancsnokságának főhadiszállására. Joséphine-t azonban nem vitte magával. Amint már

írtam, hadseregét rongyosan, éhesen, zsold nélkül és kiábrándultan találta. Egy hét múlva a komor, elégedetlen csapatok átalakultak, és készek voltak az együttműködésre. Ő újra lelket öntött a hadseregbe. Az eddigiekből kiderül, hogy ami a hadvezéri képességeket és az emberi tényezők jelentőségét illeti, Napóleon ebben a kritikai elemzésben jó minősítést nyert. 26 éves korában a háborús főparancsnokság terére lépett, ami arra készítet, hogy most a hadvezetés kérdéséről szóljak.

Jól kezdte azzal is, hogy megfelelő tábornagyt választott — az akkor 42 éves Berthier-t, aki nagy sikerrel szolgálta őt 18 éven át. Berthier semmilyen értelemben nem volt hadvezér, talán éppen ezért nagyon is megfelelt arra, hogy Napóleon tábornagya legyen. Ezután következett az 1796—97. évi olaszországi hadjárat. Ez volt a legnagyobb, amelyet valaha a világ látott; lehetetlen a hadjárat során valamilyen hibát felfedni Napóleon stratégiájában vagy taktikai koncepcióiban. Amint az *A History of Warfare* (A hadviselés története) című művemben írtam: „Azokban az években egy nagy katonai géniusz született a világra, és azóta a világ sohasem volt ugyanaz.”

Sok más győzelem következett, és a francia morál fantasztikus magasságokba emelkedett; ám mindez megszedítette Napóleon fejét, és jellemén most már egy sötét folt kezdett terjengeni — a határt nem ismerő ambíció. Emlékezzünk vissza, hogy a nagyravágás akkor nyilvánult meg nála, amikor alig 12 éves volt. Ebben nincs semmi baj. Minden fiatal emberben, aki méltó a föld sójára, kell hogy legyen ambíció. De ami Napóleonra illeti, az ő ambíciója az volt, hogy a világ legnagyobb hődfőjének ismerjék meg, és ez volt az, ami őt a waterlooi végső vereségbe sodorta.

Teljes bizonyossággal elmondható, hogy Napóleon mestere volt a hadviselésnek. Az *A History of Warfare*-ben megírtam: bírálói vitatták, hogy alkotói lángész lett volna; átvett egy katonai gépezetet, tovább fejlesztette, hihetetlen ügyességgel bánni is tudott vele — de újat teremteni nem tudott. Úgy látszik, hogy ez a való igazság. Marshall-Cornwall az 1967-ben kiadott *Napoleon as Military Commander* (Napóleon, a hadvezér) című művében írja: „A valóság az, hogy Napóleon sem a stratégiában, sem a taktikában nem talált fel újat; ilyesmit valóban soha nem is állított. Ha feltalált volna, akkor elkerüli

azokat a szörnyű veszteségeket, amelyeket csapatai mindegyre elszenvedtek, és el az utolsó ütközet hiábavaló mézszárlását. Foglalkozásának legjobb mestere volt, aki tudta, hogyan lehet a leghatékonyabban használni azokat az eszközöket és eljárásokat, amelyeket készen kapott kézhez.

Gyakran úgy vélem, az austerlitz-i csata irányítása volt az ő igazi remekműve. De talán az is elmondható róla, hogy ez keltett benne abszolút bizalmat saját csalhatatlanságában, és fokozta nagyravágását.

Ítélete azonban nem volt mindig helyes. Az 1798. évi egyiptomi hadjáratának nem volt stratégiai értelme. Lehet ugyan, hogy valamilyen politikai elgondolás húzódtott meg mögötte. Talleyrand azt hitte, hogy Málta és Egyiptom elfoglalása megrendíti Anglia összeköttetését Indiával, és elgondolását megvitatta Napóleonnal. Napoleon lelkesedéssel fogadta, mert lehetőséget látott benne saját hatalmának növelésére, ami most, mivel ambíciója szárnyalni kezdett, rögeszméjévé vált. Abban a reményben, hogy magához édesgeti az arab törzseket, menetelt Sinaion keresztül Palesztina felé.

*

A törökök Jaffánál feltartóztatták. Végül is, amikor a várost elfoglalta, rablási meg erőszakoskodási jelenetek játszódtak le, melyeket a foglyok kegyetlen lemészárlása követett, ami kitörhetetlen foltot hagyott jellemén és nevében. Ez a politika aligha járult hozzá az arabok megnyeréséhez. 1799 augusztusában megszökött hadseregétől, és visszatért Franciaországba, magára hagyva Egyiptomban, elszigetelten, mintegy harmincezer francia katonát. Elképzelhető, mit éreztek azok a katonák!

1804 májusában elhatározta: Franciaországban növeli személyi hatalmát azokkal szemben, akik hírnevét semmibe vették, nevezetesen azzal, hogy magát „a franciák császáranak” teszi meg. Néhány hónapra rá — a pápa jelenlétében — Párizsban maga tette fejére a koronát. Pár évvel később, 1808-ban elkövette az első nagyobb baklövését: megtámadta Spanyolországot. Fővezérségének jellegzetes formája abban állott, hogy minden hatalmat saját kezébe összpontosított, ez a hatalmi rendszer azonban azonnal megbukott, mielőtt a hadműveleteket nem személyesen maga vezette.

A spanyol hadjárat irányítását több marsalljára bízta, de kudarcáért a felelősség őt terheli. Alig kétséges, hogy Spanyolország és a spanyolok voltak azok, akik megtörték a franciák erejét és ezáltal Európában aláásták a napóleoni hatalom egész szerkezetét. A császár Észak-Európában mindig túlságosan el volt foglalva ahhoz, hogy Spanyolországban személyesen közbelépjen; túl elaprózta magát. Wellington hadserege és a spanyolok 1813-ban kiűzték a franciákat Spanyolországból.

1812-ben bekövetkezett a második szörnyű katonai baklövés. Napoleon, mielőtt még Spanyolországban biztosította volna a győzelmet, háborúba sodródott Oroszországgal, és egyszerre két fronton kellett hadat viselnie. Abban reménykedett, hogy az oroszokat még a tél beállta előtt, a nyári hónapokban legyőzheti. De I. Sándor cár másképpen gondolta. Visszavonult, majd a felperzselt föld politikájával, a termés és a falvak felelégetésével és a parasztoknak az invázióval szembeni fanatikus ellenállása kiaknázásával arra törekedett, hogy az orosz tél rémes hidegének csapdájába csalja a franciákat. Elképzelését siker koronázta. A *Grande Armée* sorsa megpecsételődőtt. A moszkvai visszavonulás után Napoleon másodszer is megszökött hadseregétől, és visszatért Párizsba. Oroszországban Napoleon nemcsak az időjárás győzte le, legyőzték saját baklövésai és az a következmény, amely a *Grande Armée* fellazult fegyelméből adódott. Mihelyt szeptemberben a franciák bevonultak Moszkvába, megkezdődött a fosztogatás, és megindult az erkölcsök gyors lazulása. A franciák pillanatok alatt kihaszagták fővezérük gyengeségét. Az 1812. évi oroszországi tragédia magában a császárból végbe ment változások miatt is bekövetkezett: letargia és szellemi lankadás szállta meg. Talán ez ama betegség sorvasztó erejének is tulajdonítható, amely végül halálának okozója lett: a ráknak. De bármi is lett legyen az ok, most már alig mutatta ki korábbi ügyességét. Az Első Császárság hosszú, ragyogó napjai végükhöz közeledtek.

Mihelyt 1812 decemberében a császár visszaérkezett Párizsba, hozzálátott egy új *Grande Armée* megszervezéséhez. Ezután következtek az 1813. évi hadjárat sorsdöntő eseményei. Noha látszólag bizonyos fokig visszanyerte korábbi csillogását, esélyei mégis erősen megcsappantak. Túlbecsülte csapatainak kitartását, és a szövetségesek túlszárnyalták őt. Mindezekhez az is hozzájárult,

hogy tábornaszernagya, Berthier az 1812. évi orosz hadjárat után megbetegedett — ez pedig komoly veszteséget jelentett számára.

Végül is 1814 áprilisában a marsallok és a szenátus kierőszakolták lemondását, és Elbára száműzték. Kiszabadulása 1815 márciusában, visszatérése Párizsba, majd Waterloo — mindezeket a történetírás alaposan feldolgozta. Waterloora vonatkozóan az *A History of Warfare*-ben ezeket írtam: „Napóleon csak hébe-hóba volt azonos önmagával. Bárki elmélkedhetik azon, mi történt volna, ha a csataterén akkor találkozik Wellingtonnal, amikor egész erejének és energiájának teljében volt.”

Ha ezeknek a napoknak az eseményein elmélkedünk, akarva, nem akarva arra a következtetésre jutunk, hogy a „spanyol fekély” okozta szörnyű veresesség, az 1812-es oroszországi hadjárat vámszedése nyilvánvalóvá teszi azt az igazságot, miszerint Franciaország fizikailag képtelen volt olyan hadsereget előteremteni, amely a múlt nagy hadseregeivel vetekedhetett volna. Az „öreg bajuszkok” még mindig nagyszerű katonák voltak, de már alig maradt belőlük. A tapasztalt marsallok közül egyesek meghaltak, azok pedig, akik életben maradtak — Ney, Murat és Soult —, elveszítették lelkesedésüket.

*

De mindezeknél súlyosabb az, hogy Napóleon is komolyan lehanyatlott; rozoga egészségi állapota lassanként legyengítette, és noha szelleme és akarata még erős volt, régi varázsa — amely a kész vereséget győzelemre változtatta — többé nem újult fel. A hadviselés terén senki sem lehet a végtelenségig utólrétegetlen művész, és 16 év után Napóleon útja lejtőre siklott. Végül az események Szent Ilona szigetére vetették, ahol abban örlődött fel, hogy a szebb és a dicsőségesebb napokra emlékezett. Meghalt 1825. május 5-én.

Hagyjuk őt pihenni békében. De érdemes megemlíteni katonai pályafutásának egyik tényét. Azt az érdekes mozzanatot, hogy hadviselésének hosszú éveit során személy szerint sohasem vívott ütközetet brit hadsereggel, kivéve az első és az utolsó csatáját. Az első Toulonnál folyt le 1793-ban, amikor egy, az angoloktól elfoglalt úteget támadott meg, és combján szurony sérülést kapott, ami majdnem egyik lábának az elvesztésével járt. Az utolsó, az egyben vég-

zetes waterlooi csata volt. A palesztinai Akko ostromát nem számítom ide; ez Sir Sidney Smith tengernagy vezetése alatt nem adta meg magát. A másik érdekes tény, hogy a srápnelt, amelyet egy ugyanolyan nevű brit ezredes 1808-ban talált fel, Napóleon — jóllehet maga is tüzér — Waterloo-nál nem alkalmazta. Ha alkalmazza, nagyon kellemtelen hatással lett volna Wellingtonnak négyezredben felállított csapataira.

Tanulmányomnak első részében rámutattam néhány olyan tényezőre, amelyeket egyetlen Napóleonról szóló kritikai elemzésben sem lehet figyelmen kívül hagyni. Az első a hadviselés kérdése és az emberekkel való bánásmód. Annyi bizonyos, hogy az emberi tényező szerepét a háborúban Napóleon tökéletesen megértette — mindenesetre jobban felfogta, mint marsalljai közül bármelyik. A császár befolyása a francia katonák eszére és bátorságára egyenesen csodálatos volt. Varázsa alá tudta vonni őket. Egyetlen szó, egyetlen kézmozdulat elég volt ahhoz, hogy lelket verjen beléjük, és rávegye őket, hogy szembeszálljanak bármilyen veszéllyel.

Ebből a szempontból minősítést kap. Méghozzá igen jót. De a türelmet is el tudta veszíteni, egészen az esztelenségig. Ezt tette néhányszor Talleyranddal szemben is, akit azon kapott rajta, hogy intrikál ellene. Egyszer — amint feljegyezték — Talleyrand ezeket mondotta: „Milyen kár, hogy egy ilyen nagy ember olyan rossz nevelést kapott.”

A hadvezetés területén ragyogóan kezdte. De amint az évek múltak, az aljas és önző ambíció végtelenségre ragadta, annyira, hogy szakmai, katonai ítélete, melyet befolyásait rozoga egészségi állapota, bukásba sodorta. Sok vélemény hangzott el Napóleonról és tetteiről — egyesek kedvezők, mások nem. Láttuk az indokokat, amelyek ösztönözték őt. Vajon, ha végül is győzelmet arat, nem lehetne-e ma Európa egységes és erős? Ez azonban merő spekuláció. Egy dolog azonban biztosan elmondható: győzelmei felülmúlhatatlanok voltak. És mindaddig, amíg lesznek katonák, úgy fognak rá emlékezni, mint a történelem egyik legnagyobb hadvezérére.

WELLINGTON

Wellington 1769-ben, tehát ugyanabban az évben született, mint Napóleon, csaknem 50 évvel Marlborough halála után. Érdekes, hogy ugyanaz az év hozta világra a kor két legnagyobb had-

vezérét; az is megjegyzésre méltó, hogy 1815 júniusáig, a waterlooi — mindkettőjük számára utolsó — ütközetig a csatatéren sohasem találkoztak.

Miféle ember volt Wellington?

Van okunk feltételezni, hogy gyermekora és életének korai szakasza — akárcsak Marlborough-é — nem volt boldog. Apja 12 éves korában meghalt, ami megfosztotta őt a kedvező atyai befolyásoktól. Anyja, Lady Mornington, hűvös természetű volt; úgy látszik, az a vélemény alakult ki benne, hogy fia a család tökfilkója, és ha nem is nyersen, de látható semmibevevéssel bánt vele. Amikor apja, Lord Mornington meghalt, a fiú magába roskadt, és jellemének kulcsa a zárkózottság lett.

Még nagyon fiatalon Chelsea-be küldték az előkészítő iskolába. Itt nem érezte jól magát, és alig tanult valamit. Onnan Etonba került, ahol az iskola csak félig-meddig kötötte le; magatartása — amint feljegyezték róla — az iskolán belül és azon kívül olyan volt, mint egy álmodozó, tétlen, félénk ifjúé. Amikor férje meghalt, anyja Londonba költözött. Később, anyagi okok miatt, kivette Arthurt Etonból és magával vitte Brüsszelbe. Wellington ekkor 15 éves volt. Egy évvel később anyja Franciaországba, az angers-i katonai iskolába küldte, és szüntelenül azt hangoztatta, hogy Arthur „csak ágyútüteleknek való, semmi másra nem jó“.

Angers-ben két évet töltött, azután visszatért Angliába, 1787. március 6-án bevonult katonának. Ekkor 18 éves volt. Az igazság kedvéért meg kell mondani, hogy anyját fia nagy hadi tettei életének későbbi szakaszában nagyon büszkévé tették. Valahol azt olvastam, hogy ha a pályaválasztást rábízzák, nem a katonai pályát választotta volna; hajlandósága, ha volt nála ilyesmi, a polgári élet felé vonzotta. Ez azonban alig hihető.

Tizennyolc éves korában, amikor bevonult katonának, zászlósnak nevezték ki a 73-as Highlander-ekhez („Felvidékiek“ — a Fekete Örség). Mivel ezrede Indiában állomásozott, ő egy hadsegédi állásért folyamodott Írország alkirálya mellé. Azt 1787 novemberében meg is kapta. Nehéz elképzelni, hogy a Dublin Castle-ben, az alkirály vezérkarában, az élet megfelelő lett volna egy olyan fiatalember számára, aki a katonai pályát választotta. Hozzá még költséges is volt, és ő magánbevéttel szinte nem rendelkezett; valószínűleg adósságot is csinált. Ezenkívül szerelmes lett Lady Catherine Pakenhambe, Longford gróf-

*Benjamin Robert Haydon:
Wellington herceg (1839)*

jának leányába, talán jegybe is léptek, de a házasságkötés pénzügyi nehézségek miatt egyelőre lehetetlen volt számukra. Később azonban, 1806-ban, összeházasodtak, és 1807 februárjában megszületett első fiuk. Házaseletét ma már jobban ismerjük. Azt olvastam róla, hogy viszonya lett volna más asszonyokkal, de feljegyezték azt a kijelentését, mely szerint őt soha egyetlen nő sem szerette. Házassága nem volt boldog, felesége 1831-ben meghalt, többé azután nem házasodott meg.

Hogy életét Dublinben mint hadsegéd változtatná tegye, 1790-ben Trim választókerület képviselőjeként tagja lett az ír parlamentnek. Ma el sem képzelhető egy hadsegéd, aki a katonai kötelezettségei mellett parlamenti tagságot is vállaljon — legalább én nem tudom elképzelni. Kétségtelen, számára ez hasznos tapasztalat volt.

1793 márciusában Arthur bátyjától, Lord Morningtontól, pénzt kölcsönzött, hogy a 33-as gyalogosoknál megszerezze az őrnagyi rangot. Ez az egység később

Wellington herceg yorkshire-i (West Riding-i) ezrede lett. Bátyja teljesítette kérését, és később, amikor a kölcsönt vissza akarta fizetni, nem fogadta el. Így lett Arthur 1793 áprilisában őrnagy, azután alezredesnek léptették elő, szeptemberben pedig az ezred főparancsnokságával bízták meg. Ekkor 24 éves volt.

Mielőtt a történetet tovább folytatnók, tanácsos kitérőt tenni, hogy rövid pillantást vessünk az akkori idők hadseregére. Fortescue *A History of the British Army* (A brit hadsereg története) című művében jól bemutatja a részleteket. A brit katona számára, egész történetében, az amerikai függetlenségi háború és a francia forradalom közötti tíz évnyi időszak volt a legrosszabb. Nem létezett főparancsnokság, csak egy polgár „hadügyi államtitkár”. Volt ugyan altábornagy meg szállásmester, gyakorlatilag azonban mindketten a király vezérkarához tartoztak. Nem volt senki, aki befolyást tudott volna gyakorolni a miniszterekre, és elsősorban William Pittre, hogy orvosolják a tisztek és a sorkatonák panaszait, és biztosítsák megfelelő ellátásukat. Általában ilyen volt a hadsereg, vagy talán helyesebben: az önálló ezredcsoportok helyzete, amelyeket hadsergeknek neveztek, amikor Arthur katona lett. Amint majd kitérünk, neki nagy szerepe lesz a dolgok rendbehozásában.

1794-ben a yorki herceg hadseregében szolgált ezredesi minőségben, Flandriában, és úgy látszik, ő volt az egyetlen magasrangú tiszt, aki a hadjárat felszerelését semmivel sem tekintette kevésbé fontosnak, mint saját szükségleteit.

*

A yorki herceg hadserege vereséget szenvedett, és visszavonulásra kényszerült. Decemberre az idő kegyetlenül hideg lett, és a katonáknak nem volt köpenyük. A nehézségek és a hanyagság teljesen fellazították a fegyelmet. Amire az Ems folyó mögött a hadsereg viszonylagos biztonsághoz jutott, az állomány 25 000 brit katonából 6000-re csökkent. Az akkori időkben ez volt a brit hadsereg legsiralmasabb visszavonulása, s ha tart még néhány napig, aligha marad életben egyetlen katona is.

Arthur Wellesley részt vett ebben a hadjáratban, és ez volt tűzkeresztsége, de tapasztalatáról nem hagyott semmilyen feljegyzést. Csak annyit mondott róla, megtanulta, hogyan *nem* szabad csinálni a dolgokat. A valóságban azon-

ban sokkal többet tanult: a fegyelmezett öreg katonák jelentőségét az akkori idők brit újoncainak formálásában, a „harcvonal” tűzfegyelmében kapott képzés értékét a francia roham-hadoszlop akciójával szemben, továbbá hogyan jut mindig előre a fegyelmezett, a megfelelő ellátó szolgálattal rendelkező hadsereg szemben azzal, mely élelmét a falvakon szerzi be, és fosztogatással meg rablással zaklatja a lakosságot.

Wellesley visszatért Angliába, és most már volt min gondolkoznia. 1796 májusában ezrede, a 33-asok hajóra szálltak, hogy Indiába menjenek. Ez eljuttat minket katonai pályájának ahhoz a szakaszához, amikor tényleges szolgálatban gyakorlatba ültethette át mindazt, amit tanult ama cél érdekében, hogy haditudományát tökéletesítse. Most tényleges ezredessé léptették elő. Nyilvánvaló, az 1794–95. évi flandriai tapasztalatai után belátta, hogy el kell sajátítania a hadviselés mesterségét, és komolyan kezdte tanulmányozni a haditudományokat. Egyre többet és többet olvasott. Amikor Indiába ment, történelmi munkákat és Indiáról szóló könyveket vitt magával, valamint perzsa és bengáli nyelvtanokat. Dublinban és egyebütt másfajta könyveket is vásárolt, mint például a Cambridge-féle *Háború Indiában-t*, Mackenzie *Hadjáratait*, Lloyd tábornoknak *Háború Németországban és elmékedések a háború általános elveiről*, Dundasnak *A lovassági taktikák*, Saxes marsallnak *Mes Réveries* című munkáját, Caesarnak *Kommentárjait* és Nagy Frigyesnek a *Histoire de la Guerre de Sept Ans* című művét.

1840-ben egyik barátjának ezeket mondotta: „Indiában velem volt Caesar *Kommentárjai*, sokat tanultam belőle; mint ő, én is minden éjjel megerősítettem táborom, úgy keltem át a folyón, mint ő, kosarakkal és fonott sövényekkel, de azt gondolom, tovább fejlesztettem őket, hidakat eszkábiláltam belőlük, melyeket katonasággal láttam el, és őrt állítottam melléjük, hogy amennyiben szükséges, visszatérhessek hozzájuk.”

Amikor Indiába érkezett, majdnem 30 éves volt. Azt állítják róla, hogy „vidám volt, szabadszajú, barátai körében beszédes, de társaságban inkább tartózkodó”. Mindig szellemes volt, ugyanakkor hajlamos arra, hogy érzéseit bizonyos fokig mogorva külső alá rejtse. Ha természetes letargiába esett, vagy ha erős érzések szálltak meg, mindig a legszigorúbb önfegyelmekkel uralkodott magán. A csatamezőn, a tényle-

ges hadműveletekben csakhamar nagy hírnevet szerzett. A Maratha lovasok hordáival vonal-alakulatban bánt el, jól megszervezett ellátási hálózata biztosította számára a szükséges mozgékony-ságot.

1805-ben a lázroham arra kényszerítette, hogy visszatérjen Angliába. Indiai szolgálataiért Bath lovagjává ütötték. Nagy tapasztalatokra tett szert, és forradalmasította a hadviselést. Csapatai mindig jól el voltak látva, szigorúan fegyelmezettek és erősen mozgékonyak voltak. A lényeges részletek mesterének képezte ki magát, anélkül, hogy átfogó látását elvesztette volna.

Amikor 1806-ban visszaérkezett Angliába, brigádjával Hastingsbe küldték. Szerencsétlenségére Indiában szerzett hírneve Angliában nem sokat számított. 1806 és 1808 között, úgy látszik, politikával foglalkozott, ugyanakkor hastingsi brigádjának kiképzését sem hanyagolta el. 1806 júniusában Rye képviselőjeként tagja lett az alsóháznak. Az ilyesmi manapság egy tényleges brigádparancsnoknak lehetetlen. Be kell vallanom, hogy engem maga a gondolat is borzadályal tölt el. Am politikai szereplésének hátsó rugói is voltak: meg kellett védenie bátyját, Morningtont azokkal a vádakkal szemben, melyeket indiai kormányzása ellen hoztak fel. 1807 márciusában Írország új alkirálya, Richmond grófja, Sir Arthur Wellesley-t főtitkárának tette meg. Ezt a kinevezést azzal a feltétellel vállalta, hogy az professzionális működése elé nem gördít akadályt.

Ebben az időben az európai helyzet riadalomra adott okot. Napóleon eljutott diésőségének csúspontjára, Nyugat-Európa ura lett. Tengeri haderejére támaszkodva egyedül Anglia tartott ki ellene. De keleten az oroszok még nem hódoltak meg, és friedlandi súlyos vereségük után, 1807 júniusában a cár úgy vélte, legjobb, ha megegyezik Napóleonnal. Így kerül sor a tiltsi egyezményre. Most Oroszországgal mint szövetségessel Napóleon „a tengernek a szárazföldi erőkkkel” való meghódítását tervezte, a brit hajók elől elzárt minden európai kikötőt, és ezzel megszüntette a brit kereskedelmet.

*

1807 októberében Napóleon, azt a politikáját követve, hogy a britek elől elzárja az európai kikötőket, hatalmas erőket kezdett összpontosítani a spanyol határon, és 1808 februárjában csaknem 100 000 emberrel átkelt a határon. A

hadügyminisztériumban Castlereagh el-tökélten fogadta a válságot, lehet, az volt a meggyőződése, hogy közeledik az idő, amikor Britanniának le kell számolnia Napóleonnal. Igaza is volt. Tü-tént elrendelte az újoncozást. Főtitkár-ságának első hónapjaiban Wellesley-nek az volt az egyik fő feladata, hogy az íreket sorozza be katonának.

A spanyolok bátran és nagy sikerrel álltak ellen. 1808 júniusában Portugália fellázadt, és az a döntés született, hogy Britanniának közbe kell lépnie. Sir Arthur Wellesley parancsot kapott, hogy vegye át az expedíciós haderők fővezérségét. Az az előny, melyet a tenger birtoklása nyújtott, most nyilvánvalóvá vált. Az 1805. október 21-én Trafalgar-nál aratott nelsoni győzelemnek tulajdoníthatóan Británia 1808-ban partra tudott szállítani egy hadsereget az Ibériai-félszigeten, és ezzel nagymértékben hozzájárult Európa Napóleon-ellenes katonai erőfeszítéseikhez. Wellesley azonnal hozzálátott, hogy hadseregét felkészítse az ütközetre. Az Indiában szerzett tapasztalatok most meghozták a maguk gyümölcsét: minden részletet alaposan megvizsgált.

*

Ebben a rövid tanulmányban lehetetlen bemutatnunk Wellingtonnak az ibériai háború folyamán Spanyolországban és Portugáliában vívott csatáit, melyeknek eredménye az lett, hogy 1813-ban a franciákat kiűzték Spanyolországból. Nekem két ütközet váltotta ki mindig csodálatomat: Ciudad Rodrigónál 1812 januárjában az erődítmény éjszakai megrohamozása és a salamancai csata 1812 júliusában, amikor Wellington a támadó hadművelet mesterének bizonyult, és nem csupán a védekező hadviselés nagy taktikusának. Csapatai eléggé fegyelmezettek és edzettek voltak ahhoz, hogy a francia hadoszlopok előtt szilárdan helytálljanak a harc-vonalban, ami lehetővé tette számukra, hogy az ellenségre nehezedő tüzejüket megnöveljék. Ezzel a fordított oldalozó taktikával Wellington főerejét az ellenség szeme meg tüzésége elől elrejtette, és életeket mentett meg. Az ibériai háborúból végül is nem mint Sir Arthur Wellesley és a parlament rye-i képviselőjeként tért vissza, hanem *peer*-ként, mint a lordok házában tagja és Wellington hercege.

Nincs szándékunkban Waterlooval foglalkozni. Állítólag Napóleon Szent Ilona szigetén ezeket mondotta: „Mind-

ennek ellenére a csatát meg kellett volna nyernem.“ Am nem szabad elfelejtenünk, hogy 1815. június 18-án Napóleon csak ritkán adta korábbi önmagát, ezzel szemben Wellington erejének teljében volt; feljegyezték, hogy Wellington a csata után így nyilatkozott: „Átkozottul szép volt, a legtökéletesebb futam, melyet az életben valaha is látni lehet“.

Amit ebben a tanulmányban mondtunk, elegendő ahhoz, hogy kiderüljön: Wellington alaposan tanulmányozta az emberi természetet, és mestere volt a háborúnak. Egyike volt a legnagyobb hadvezéreknek és a legjobb katonáknak, akiket Anglia hosszú időn át kitermelt. Még hátra van jellemének és lelki felépítésének elemzése.

Jellemének egyik jótulajdonsága kétségtelenül az, hogy életének alapelve a „kötelességteljesítés“ volt. A magánéletben ő volt a megtestesült igazság. Mint közéleti személyiségnek csak egyetlen szempont lebegett szeme előtt: hasznot hajtani az államnak, melyet minden tehetségével és képességével szolgált. A személyi ambíció ismeretlen volt számára. Az a vágy, hogy elismerést arasson, vagy hogy magát előtérbe tolja, és tisztességekhez meg hatalomhoz jusson, úgy látszik, sohasem volt nála ösztönző erő.

*

Vannak azonban bizonyos más szempontok, amelyekkel nehezen tudnék egyetérteni. Az egyik az a mód, amelyvel annyi lekicsinylő megjegyzést tett katonáiról. Waterloo előtt például ezeket mondotta róluk: „Gyalázatos hadseregem van.“ Ez annál furcsább, mert a katonák szolgáltak számára létrául, amelyen hírnévre emelkedett. Maga ugyan nem szólt mindig elismerően a katonákról, de azt már senkitől sem tűrte el, hogy rosszat mondjon róluk. Van egy történet, mely szerint néhány nappal Waterloo előtt megkérdezték tőle, mit gondol, mi lesz a küszöbön álló őszszecsapás eredménye. Ő egy brit gyalogosra mutatott, majd így szólt: „Minden ettől az alaktól függ: adjatok elegendőt belőle, és akkor nem lesznek kétségeim.“

Tábornokairól sem beszélt mindig kedvezően. Gyakran panaszkodott, hogy minden hadosztálytábornok munkáját neki kell elvégeznie. Azután sem beszélt szebben róluk, miután a legkevésbé megfélemlítést eltávolította a hadseregből.

Az igazság az, hogy szemérmes és bizonyos fokig szigorú volt. Sir Winston Churchill mesélte egyszer nekem, hogy

életének utolsó éveiben a herceget egyik barátja megkérdezte: „Ha újrakezdehetné az életet, lenne-e valami, amit jobban szeretne csinálni?“ Wellington ezt válaszolta: „Igen, többet dicsérnék.“ Kétségtelen, amikor jól dolgoznak, az emberek szeretik, ha megdicsérik őket, és szeretik, ha minden időben bátorítást kapnak.

Wellington egyik nagy adottsága a józan belátás. Sokaknak megvan ez a tulajdonsága. Nála azonban tudatosan kialakított józan belátásról van szó, arról a készségről, hogy a dolgokat olyanak lássa, amilyenek a valóságban, és ennek megfelelően döntsön és cselekedjék. Marlborough-nak szintén megvolt ez az adottsága. Aztán jellemzi még Wellingtont nagy türelme és abszolút becsületessége. Ami nála hiányzott, az a kedvesség, ám, amint mondtam, szigorú ember volt.

Van két dolog, amelyekkel foglalkoznunk kell, mielőtt a történet 1852-ben bevégeződnék, annál is inkább, mert mindkettő közérdekű. Az első Wellington részvétele az angliai pártpolitikában.

Miután Napóleon Waterloonál teljes vereséget szenvedett, Franciaországnak hadisarcot kellett fizetnie, és fedeznie kellett kilenc nemzet 150 000 főből álló megszálló hadseregének költségeit. A megszálló csapatok főparancsnokául Wellingtont nevezték ki. Következésképpen 1818-ig nem térhetett vissza Angliába. Visszatértekor az országot rossz helyzetben találta: az ipar stagnált, az inség és az elégedetlenség általános volt. Mihelyt megérkezett, felkérték, lépjen be a kormányba, mint a hadellátási hivatal fő vezetője, amit nem nagy kedvvel, de elvállalt. A felső osztályok körében népszerű volt. A tömegek előtt azonban nem, mert most már politikus lett, még hozzá pártpolitikus, és olyan politikai eszméket hirdetett, amelyekkel a tömeg nem értett egyet. A felső osztályokban is voltak egyesek, akik azt hányták szemére, hogy behódolt, csakhogy politikai hatalmat nyerjen, és úgy vélték, hogy ez nem méltó egy nagy katonához. Az ilyesmi a herceget nem izgatta. 1828 januárjában beleegyezett abba, hogy miniszterelnök legyen, és új kormányt alakítson.

Kormányja nem volt népszerű; nagy szükség volt a reformokra, ő azonban ellenezte őket, és nem félt ezt meg is mondani. Politikai pártjától azt várta, hogy a fegyelmezett emberek testülete legyen, és a kormány tagjai, akárcsak a hadosztályok tábornokai, késedelem és kérdés nélkül végrehajtsák mindazt,

amit nekik mondanak. 1830 végén hivataláról lemondatták, ezután indult meg a reformjavaslat (*Reform Bill*) körül folyó hosszú csata. Az országban nagy volt a nyomor, melyet tetézett az elégedetlenség, a nyugtalanság és az erőszakoskodás. 1832-ben Londonban kitört a kolera. A legtöbben azt hitték, minden rendbejön, ha a reformtervet elfogadják. Am Wellington szembeszállt vele, a tömeg viszont ellene fordult. Az Apsley House ablakait betörték éppen akkor, amikor felesége holtan feküdt benn. 1831 őszen házáat szüntelenül ordítózó csöcselék vette körül, amely követte őt, bárhova ment, de javára kell írunk, hogy amikor belátta, a nép mindeneke-lőt a reformokat akarja, engedett, és hozzájárult, hogy a parlament elfogadja a tervet, sőt maga is mellette szavazott.

Az igazság az, hogy a politika világában Wellington nem volt elemében. A katonai és a politikai erények csaknem az ellentétes pólusokat képviselik. A katonát arra képezik, hogy bizonyos, jól meghatározott cél érdekében közvetlenül cselekedjék; rendelkezésére áll az egész katonai gépezet, mely egyetlen mozdulatára akcióba lép, parancsokat adhat, s ezeknek azonnal feltétlenül engedelmesskednek. A politikust szövövényes disputákban képezik, hogy mérlegelni tudja támogatóinak ellentétes érdekeit, és hogy rendszerint egyezzek bele a kompromisszumokba.

Ha a hadvezér a háborúban a lényeges dolgokban kompromisszumot köt, valószínű, elveszíti a csatát. Azután meg a politikus nem sokat törődik az időtényezővel: a katoná szemében „az idő” mindennél fontosabb. Nem nehéz elképzelni, hogy Wellington adottsága a nyílt belátásra, továbbá egész képzése, mely a gyors döntésre irányult, nem illeszkedett bele a minisztertanácsi teendőkhöz. Gyakran az az érzésem, Wellington megbánta, hogy pártpolitikára adta a fejét.

A második incidens, amellyel foglalkozni kívánok, az a párbaj, amelyet 1829-ben, amikor miniszterelnök volt, Lord Winchelsea-vel vívott. Amennyire én értesültem, ez volt az egyetlen alkalom, amikor Angliában a miniszterelnök párbajozott. A kutatás felderítette az egész történetet. Eszerint Winchelsea,

Wellington politikai ellenfele, az egyik hírlapban levelet közölt, amelyben durván bemocskolta a herceg jellemét. A herceg úgy vélte, hogy itt a lord a politikai ellenségeskedést túlvitte a jóízlés határán. Elégtételt követelt, ezt azonban megtagadták tőle. Minthogy becsületbeli dologról volt szó, barátai úgy döntöttek, hogy az ügyet csak párbajjal lehet megoldani. Ebbe mindketten beleegyeztek. A hercegnek nem voltak párbajpisztolyai, attól az orvostól kölcsönzött, aki a párbaj doktorjaként szerepelt. A felek Battersea Fieldsen találkoztak, a mostani Battersea Parkban. Először Winchelsea fogadta Wellington lövését, és mivel ez szándékosan félre, tőle nagy távolságra célzott, ő is a levegőbe eresztette golyóját. Ezzel a becsületnek elégtételt adatott, és a viadal helyéről hűvös köszönéssel távoztak. Én azonban úgy értesültem, hogy távozása előtt Winchelsea félig-meddig bocsánatot kért a hercegtől.

Az idők 1829 óta megváltoztak. A haditörvény nekünk katonáknak megtiltja a párbajozást. A katonatiszt, aki hozzájárul a párbajhoz, vagy párbajozik, katonai törvényszék elé kerül. Ezért Viktória királynőnek lehetőnk hálásak, aki 1844-ben a hadügyminiszter előtt kifejezte azt az óhaját, hogy „a párbajozás barbár szokását” szüntessék be.

Amikor (1841-ben) 73 éves volt, Wellington kezdett megöregedni. 1826 óta sokat szenvedett nagyothallása miatt. 1839-ben roham vagy szélhűdés érte, ami legyengítette ugyan, de szellemi frissesége páratlan maradt. Politikai tevékenységét a lordok házában nem hagyta abba, és 1852-ben az ülészak végeztével az Öt Kikötő Főkapitányaként (*Lord Warden of the Cinque Ports*) hivatalos rezidenciájára, a Walmer Castle-be hajtattott. Szeptember 13-án egészségi állapota kitérő volt, 1852. szeptember 14-én, 83 éves korában alvás közben jobblétre szenderült. Nelson mellé, a Szent Pál székesegyházba temették. Úgy illő, hogy koruk legnagyobb tengerésze és legnagyobb katonája egymás mellett nyugodjék hazánk első székesegyházában.

Fordította és a bevezetőt írta
Bodor András

Be- és kiköltözések Hodgyában

Évszázadunk második felében mindinkább gyakorlati követelmény számba venni falu és város viszonyát; a falu és város jövőbeli lehetőségeit és a mindezekkel kapcsolatos kérdéseket. A folyamatban levő urbanizálódás hazánkban is szembe-tűnő méreteket öltött. Amint a tudósok írják, az ezredfordulón a lakosság kétharmada, sőt 75—80%-a városi lakos lesz. Természetesen a városiasodás nem önma-gáért való kérdés, hanem az emberek életkérdése. Így a vele való tudományos vagy egyéb szintű foglalkozás is csak akkor létjogosult, ha az az ember jövőjének minél jobbá tételéért vizsgálódik, cselekszik és tervez. Amikor számba vettem falum, Hodgya lakosságának 1900-tól való népmozgalmi adatait, nemcsak a történetírás varázsa ejtett hatalmába, hanem a jövőbe nézés parányi lehetősége is. A felmért időszakot két részre osztottam, amelynek csak a második felét tárgyalom: az 1948—1968 közötti időszak népmozgalmi kérdéseit.

Hodgya Székelyudvarhelytől délnyugatra fekvő falu, határos a várossal. Már a XIV. században mint falu szerepelt. Jelenleg a municípium peremközségének egyik faluja. Az elmúlt húsz esztendő népmozgalmi adatai a következők:

1948-ban (november 12-ig) Hodgya lélekszáma összesen 470. 1968. december 31-ig a következő népmozgalmi változások álltak be:

Született	140	
Meghalt	107	— természetes szaporulat 33
Beköltözött	30	
Kiköltözött	164	— a különbség mínusz 134
Általános apadás	101,	tehát 1968. december 31-én a lélekszám: 369 volt.

A Hodgyába költözöttek három helységet kivéve a közeli környékről jöttek. 50%-uk ide jött férjhez. Általában a más faluba való beköltözés fő oka a házasságkötés. Hodgya esetében is így van. 139 házasságra lépő ifjú közül 65 idegenből választott párt. Ez a tény egészségesen befolyásolta az új családok életképességét. Hodgya már évtizedek óta nem tartozik azok közé a falvak közé, amelyekben a házasságra lépés kifejezetten belterjességen alapszik. Így elkerült jó néhány alapvető családi bajt: terhelt gyerekeket, gyerektelenséget, egykézést, gyakori válást. A tözsomszédos Farcád egészen más képletet mutat, ahol manapság is igyekeznek egymáshoz ragasztani a gyermekkorban már kijelölt ifjakat erőteljes szülői és rokoni „tanácsokkal“.

A beköltözötteknek egyharmada önálló személyként jött. Ezek közül három értelmiségi (tanító, óvónő, lelképásztor). Egy háztartásbeli és egy gyárimunkás nyugdíjas lett. Az utóbbi az Egyesült Államokból repatriált. Egy magángazdasági alkalmazott s egy iparos gazdálkodni kezdett és családot alapított. Teljes család egy költözött be. A férj hodgyai eredetű volt.

Hodgya népmozgalmában a kiköltözések adnak átfogó képet a végbemenő

fejlődésről. Ezért is, s a kiköltözések nagymérvű megnövekedése miatt is több szempontból vizsgáljuk meg a felvetődő kérdéseket.

Az 1948 és 1968 közötti időszakban elköltözött 56 férfi, 73 nő, 35 kiskorú, összesen 164 személy. A kiköltözöttek többsége a közeli környékre, 28%-a pedig a megyén kívül telepedett le. A negyvenegy helység közül 18 helység a megyén kívül esik és 17 helység város. Az elköltözöttek 72%-a városi lakos lett.

Érdeemes külön foglalkozni a Székelyudvarhelyre költözöttekkel, illetve a költözés körülményeivel. Legelső lakosságfelszívó helység Hodgya számára Székelyudvarhely, „a város“, ahogy Hodgyában mondjuk. A város volt (ezután csak idézőjel nélkül írjuk s értsük Székelyudvarhelyt) régebb is a hodgyaiaknak a legközelebbi kereseti lehetőséget biztosító helység. A város jelenleg felélenkülő fejlődése még inkább befolyásolja az odaköltözést. A családosok vagy a családot ott alapított személyek házat vettek vagy házat építettek. Többségük már itthoni tartózkodása alatt a városban szerzett munkahelyet, s itthonról járt be dolgozni. Gyárimunkások, postások, kereskedelmi alkalmazottak, gépkocsivezetők, más fizetéses alkalmazottak, mtsz-tagok, magángazda, önálló kőműves, tisztviselők vannak köztük. Több nő is állást kapott valamelyik intézménynél. Némelyek kezdetben vállalják a kényelmetlen lakást vagy hasonló kényszermegoldást, amíg saját lakást vehetnek vagy építhetnek. Némely családon, rokonságon belül láncszerű folyamatot mutat a városra való költözés. A kiköltözöttek 44%-a Székelyudvarhelyen telepedett le.

Az általánosan városra költözésekkel kapcsolatban szem előtt kell tartanunk azt, hogy a falu embere számára is lerövidültek a távolságok; megnövekedett a munkaterület, s kevésbé idegenkedik új helyen letelepedni, mint eddig. Továbbá pedig az is döntő tény, hogy az elmúlt 20 évben sokan tanultak szakmai, középiskolai és egyetemi fokon, s azok számára nem biztosít érvényesülést a falu.

Nézzük most a foglalkozási ágak szerinti csoportosítást.

Az elköltözött gazdálkodók 41%-a foglalkozást változtatott. Megjegyzéseket fűzni ehhez többféleképpen lehet, de nem akármilyen módon célravezető. Köztudomású, hogy a mezőgazdaság gépesítése folytán egyre kevesebb mezőgazdasági munkásra van szükség. Falunkban viszont ilyen kiszorító jelenség még nincs. Mezőgazdasági dolgozóra szükségünk van. A csökkenés oka egyrészt a gazdaságunk termelékenységének kiaknázatlansága; az irányításban és foglalkoztatásban mutatkozó fegyelenhiány s az ezekből származó hátrányok. Továbbá lélektanilag is magyarázható: némelyek azzal a ma már archaikusnak tetsző megjegyzéssel védekeznek, hogy „eddig elegend turtuk a földet, elég volt belőle“. A más lehetőségeket is számba vevő gazdálkodó kitörni igyekszik a barázdából, nem érdeklik az új lehetőségek. A jobb keresetet csupán készpénz szerint mérik, nem pedig mindenestül. Aztán azt is számításba kell venni, hogy nincs mindenkinek érzéke a földműveléshez, s az ilyenek jobban is teszik, ha más pályára lépnek, és valóban „nem túrják a földet“.

Az értelmiségi csoport mutatószáma változatlan. A feltüntetett 3 férj és feleség átmeneti jelleggel időzött Hodgyában. Hodgya értelmiségi termését a két férjhezmet és a 14 egymagában eltávozott értelmiségi jelenti. (Meg kell jegyezni, hogy diplomát szerzett tanulókról van szó.) Az értelmiségi csoport a következőkből áll: érettségivel állásban 5, tanítónő 5, tanár 2, óvónő 2, képzőművész 1, egyetemi tanár 1. Az utóbbi külföldön szerzett diplomát (Szovjetunió).

A háztartásbeliek csoportjába azokat a nőket soroltam, akik nem gazdálkodók feleségei, hanem férjük más foglalkozású, viszont ők nincsenek állásban. Ezeknek a mutatószáma is apadást jelez (36%). Ez az apadás a nők fizetéses alkalmazásba történt belépésének szaporodását jelenti. Az új lakóhely több munkalehetőséget biztosít az állásba, szakmunkára vágyakozó nőknek.

Az önálló iparosok közül az egyik kőművesmester, s elköltözése után is megtartotta iparendélyét. A másik átmenetileg lakott Hodgyában.

Az állami vagy városi érdekeltségű alkalmazottak mutatószáma több mint ötszörösére emelkedett. Általában a hét osztályt végzetek jutottak alkalmazásba: postánál, iskolákban, egyéb intézményeknél. Az így munkalehetőséghez jutottaknak nem kellett tovább tanulniuk, vagy szaktanfolyamokat s egyéb továbbminősítő vizsgákat letenniük. Gazdálkodók, háztartásbeliek, segédmunkások, napszamosok jutottak ebbe a beosztásba.

Az inasok vagy ipari tanulók elmenetelük után szakmunkások lettek. A szakmunkások számaránya is szinte háromszorosára növekedett, ami szintén minőségi ugrást jelent előbbi foglalkozásukhoz viszonyítva. A segédmunkások száma éppen felére apadt. E szinten a további minősítésért való sikeres küzdelmét jelenti az illető személyeknek.

A gépkocsivezetők számának kettővel való csökkenése büntetés következménye. Meg kell jegyezni, hogy a faluban ezelőtt 10 évvel nem volt egy gépkocsivezető sem. Ma már 4 itthon lakó gépkocsivezető ifjú van.

A napszamosok, háztartási és magángazdasági alkalmazottak elmenetelük után háztartásbeliek és munkások lettek. Elköltözésükkel a kenyérkereset differenciálódása folytán az életszínvonal emelkedése számukra is pozitív változást hozott.

Két személy ismeretlen foglalkozású. Valószínűleg nagy utánajárással kideríthető, viszont itthon, a faluban hozzátartozóik sem tudják, hogy jelen pillanatban mivel foglalkoznak. Sajnos, egy ilyen kis faluban is akadnak megbotlott emberek, akik nyakukba veszik az idegenség „gyógyító” útját. Bár ez inkább ábránd, mint valóság. Van, aki csak falujától távol tudja kigyógyítani magát, mások pedig éppen azért vesznek el az idegenben, mert „nem ismeri” őket senki. Sajnos, mindkét eset oka a szülők erőtlenységével magyarázható.

Társadalmunk egészére nézve megnyugodva zárhatjuk le a kiköltözések vizsgálatát. Szinte valamennyien itthoni termelőképességüket s eredményességüket új környezetükben jóval túlhaladták. Önmaguk és családjuk életszínvonalát is emelték. Gyermekük számára különösképpen, saját gyermekkoruk itthoni szintjét jóval túlszárnyalva.

Elfogulatlanul mégsem örvendhetünk minden elköltözésnek, még akkor sem, ha az illető személyek megtalálták számításukat. Több példa bizonyítja azt, hogy az előzőleg szűk életlehetőségek közt élő ember (család), ha hirtelen jó körülmények közé jut, nem tudja, mit kezdjen bővelkedésében. Sógora, komája városra költözött: gyermek, ő is elköltözik, holott jól megélhetne itthon is. Persze, ezek az indulatok először apróságokban nyilatkoznak meg. Alkalom van rádiót venni? Vegyük meg a legnagyobbat, amilyen se komának, se barátnak nincs. A sógorék kétkarú csillárt szereltettek a szobába? Gyermek, mi négyest szereltetünk a konyhába, s nemcsak egy konnektort, hanem kettőt. Jó, hogy ez nem általános jelenség, de foglalkozni kellene vele egy szociográfiai felmérés adataival megalapozott tanulmányban.

Hodgyával kapcsolatban befejezhetünk tekinthetjük e témával kapcsolatos vizsgáldásunkat. Persze, még lehetne kibővíteni is, folytatni is. Például nemcsak érdekesnek, hanem hasznosnak is vélném, ha az elköltözötteket felkereshetnők, körülnéznénk lakásukban, munkahelyükön, s magnó mellett elbeszélgetnénk velük és munkatársaikkal. A száraznak tűnő statisztikai adatok elevenné válnának. Tapasztalataink örvendetes és szomorú kérdéseivel ismerkedhetnénk meg; mik azok a javak vagy éppen terhek, amelyeket magukkal vittek itthonról, mit nyertek új lakóhelyükön, s mi hiányzik még számukra szellemiekben, lelkiekben, anyagi javakban?

Geréb Attila

Márkos András szobra

Üdvözet Horváth Istvánnak

E század erővonalai mentén, csendes lelki dunapartokon, számkra elérhetetlen önbizalomban helyezkednek el a tudósok, a technika és az egzakt tudományok szakemberei, az idő új arisztokráciája, jóformán a XX. század újdonatúj népe. A költők és művészek joggal érzik, mintha lényüket éppen erre merőlegesen, a század erővonalaik tüzös rácsára, keresztbe dobta volna rá az idő, hisz a való világ szolgálatára született szívüket és eszüket, a tények észak—dél irányát ugyancsak eredendően keresztelni rendeltetetten, a belső valóság nyugat—kelet iránya metszi. Fordítsa ki—ki véleménye sze-

rínt másképp e létező szellemi szélrózsát, a derékszögek merev öleléséből a költőt egyelőre úgysem szabadítja ki. Közel két évtizedes ismeretségünk, barátságunk és együttműködésünk alatt ezt éreztem, tanultam s láttam meg Horváth István életében s költészetében is. Volt szerkesztőm, s voltam szerkesztője, volt bírálóm, s voltam bírálója, s ő, ki irodalmunkban egyike azoknak, akik a leghosszabb utat tették meg, emberi s írói eredménnyel gazdagon, fogadja azok egyikétől, akik még csak a legrövidebb utat tették meg máig, fogadja hatvanadik születésnapján a szeretet és tisztelet ölelését, kézfogását.

Lászlóffy Aladár

Mit ér a vers, ha szabad?

Már beleszokhattunk, hogy valamennyien, akik itt ványoljuk a papírt, egyike vagyunk a legtehetségesebb alkotóknak. Legalábbis ez derül ki azokból a recenziókból, amelyek végtelenül hosszúra nyúlnak, és felmérhetetlen alaktalanságukban szinte ijesztőek.

Én magam megbarátkoznék ezzel a házi szokással, mert igaz is, minek különbséget tenni író és író között, ha már mindegyik rendkívüli képességekkel rendelkezik. A családi harmóniát csak megbontaná, ha valakiről azt írják le, hogy kirobbanó tehetségű költő, amilyen negyedszadonként is egyszer szokott jelentkezni. Meg aztán patriarchális vonásnak épp elegendő volt, hogy a közelmúltban rendszerint a hétköznapok valamely divatos emberét tettük meg szótlán beleegyezéssel az irodalmi céh atyamesterének...

Nem, nem: maradjunk csak mind a százhuszan vagy ahányan a tollat koptatjuk, az egyik legtehetségesebb költő, prózaíró, esszéista, hiszen annak a néhány predestinált embernek, aki többremenendő, úgyis csak az idő tárhat majd kaput az örökéletre. Ha azonban a kritika ily bőkezűen osztogatja kegyeit, s a számi macskát egy kalap alá veszi a menyasszonyhallal, ahogy közismert humoristánk fogalmazta meg a múltkoriban, akkor joggal elvárhatjuk tőle, hogy alkalomadtán vagy két-három íróat valóban becsüljön.

Erről azonban szó sincs. Az összefoglaló mammut-mérlegcikkek tartozik-követel oldalát mindig egy dundi és jovialis kötőszó választja el: a de... Mikor eljön a nagy alkalom, mikor megszólalnak a harsonák, és fölnyílnak a sírok, kiderül, hogy mindannyian züllött és bűnbánat nélküli életet éltünk, s az örökéletre toborzó Megváltónak sirva kell tovabaktatnia a környékünk-ről, mert egyetlen költőt sem talált, akit a keblére ölelhetett volna. Legutóbb is ez derült ki egy folytatásos leltári fölmérésből, hogy a két világháború közötti irodalom szentjeihez viszonyítva az utóbbi két és fél évtized újonnan föltűnt alkotói kivétel nélkül csak amolyan babszemjankók, akiknek nemcsak a bokacsontját, de még a nevét is szétporlasztja majd az idő. Nos ez a következetlenség már csúf dolog, s valahogy nem is tisztességes. Indítékunk van tehát arra, hogy az egyik legdühösebb glosszaíró nevében óvást emeljünk.

Elsősorban a költők védelmében, lévén hogy a verseik már nem váltak népdalokká. Aki keserűen eldűnnyögte a panaszt, bizonyára maga sem jár virágbokrétság kalappal, dudorászva az utcán, és nagyon jól tudja, hogy a mai világ fenyegető rémlátásai csöppet sem kedveznek a mámorító daloknak, inkább urlatore iskolákat hoznak létre. A szíveket pedig, amelyeknek reszketniök kellene, mint a bokornak, amelyre madárka szállott, olykor a hippik pállottsagú condrai fedik, emlékeztetvén a rousseau-i ősalapotokra, mikor az ember még nem is volt annyira szentimentális, ahogy azt egyesek gondolják.

De maradjunk csak a magunk dolgánál, és beszéljünk a tények nyelvén. Arról van szó, hogy néhány ember a Petőfi-évforduló alkalmából ismét módját ejtette, hogy megrugdossa a korcs utódokat, s különösen a szabadversre járt rá a rúd. A bírálat jogát senkitől sem vitatjuk el, őszinteségét azonban kétségbe vonjuk. Mert nem egyik vagy másik költő felé röppentek a szavak

nyilai, hanem általában a szabadvers irányába, mégpedig a maiság, a korszerűség ürügyén. Olybá tűnik ez a gesztus, mintha a gőzmozdony pártolói a sebesség növelése érdekében emelnének vádat a sugárhatású repülőgépek ellen. De ne felejtsük el, hogy annak idején a lokomotívban sem mindenki bízott, s akadt néhány kételkedő, aki lólábakat gyanított a gőzkazán alatt.

Nem Petőfiről van tehát szó, nem erről az aranyos suhancról, őszinteség-Etnáról, irodalmunk szerelmetes fiáról, akiben mindmáig gyönyörködünk, s akinek nevét úgy szorongatjuk emlékezetünk markában, akár az eltűnt gyerek cipőjét, amint találóan írta róla valaki egy kis portréjában. Petőfi szent és sérthetetlen, de épp az ő nevében kell háborognunk az álruhás irodalmi pató pálokra, akik a múlt nagy értékeinek békés árnyékában legyintenek minden újfajta kísérletre, amely, biedermeieres nyugalomhoz, pipafüstöz, csöndes borongáshoz szokott kedélyüket fölzaklatná.

Hogy a szabadvers honnan jön és merre megy, azt illetlenség volna részletezni irodalomértő és történelemismerő emberek előtt. Csupán arra szeretnénk figyelmeztetni néhány óvatos és aggódó lelket, hogy a gépek éktelen robaja, zengése, zúgása, zakatolása egy másik kontinensen már akkor kibillentette a verset megszokott ritmusából és rímeinek szoros tengelyei közül, amikor még meg sem száradt a föld Petőfi sírján. Walt Whitman kötete, a Fűszálak ugyanis 1855-ben jelent meg, fölháborodás és gúnykacaj közepette, s majdnem egyazon bokornak a tövéből, amelyre madárka szállott, ez a nyershangú, gyönyörű barbár olyasmiket üvöltöz, hogy ő biza a férfit s a nőtényt éneklí, jókedvűen és készen a legszabadabb tetre az isteni törvények alatt, meg hogy a modern embert dalolja.

De nem okvetlenül fontos visszanyúlnunk az ősforrásokig. A századelőn már Füst Milán is lelép a rímek páros ösvényéről, hogy a maga ösztöne szerint tapogassa ki a fogalmak bozótjába rejtőzött életet, s később Bartalis János számára sem igen kínálnak a világ díszítőnövényei metaforát, meg személyesítést vagy ellentétpárt: árvának, elhagyottnak érzi magát a félelemmel átszőtt és eldologiasodó világ közepén, nem csoda tehát, ha olyasmiket ír le, hogy sír az időben, míg arasznyira tőle kopnak a virágok.

Lehet, hogy a szabadvers mai, sokszor kiátkozott művelői egy tragikus modernség előharcosai, de a huszadik század eddigi fejleményei is mintha igen-igen hasonlítanának valami modern tragédia első két felvonásához. S hogy ezt a határ- és kontúrtalan életet a költő nem tudja szonettek fegyverrel és zárt szakaszai, rimes versek egymással összeéneklő sorai közé bekényszeríteni, hanem inkább mindig odaszalad, ahol az élet valamely szöglete kicsúcsosodik az alaktalan, böhöm zsákból, s hogy zezugos mozgásával szinte fölveszi a testközelségű élet pszichikai arcát — ez szerintem a szabadvers mozgékonyasága, alkalmazkodó képessége mellett bizonyít.

De térjünk vissza egy kissé Petőfihez. Úgy tartjuk számon őt, akár az angolok Shakespeare-t vagy az oroszok Tolsztojt. De miért tagadnók, hogy sajtó sebeinkre nem mindig ő a gyógyír, s még akik reá esküszünk is, mai tépelődésünkben sokszor azon kapjuk magunkat, hogy például Vörösmarty gondolatainak érces hangja zeng fel bennünk, mint egy hatalmas könyvtárszobában, ahol annyi ismeretanyag között már-már fáradtan elbóbiskoltunk. S azon sincs mit csodálkozni, hogy a sokszor elátkozott Nyugat, amely nem akart odafigyelni a tizenkilencedik század magyar költészetének csodatételére, most egyszeriben arra kapott kedvet, hogy a Vén cigány hegedűje

felé billentse a fülét, melyből egyetemes tragédia, katartikus vágy, humánus jóslat zokog és énekel elő.

Erre a kitérőre azért volt szükség, mert a mai szabadversnek nemcsak zaklató formáját nézik sokan rossz-szemmel, de gondolati fogantatását is; ezek a gondolatok úgymond nem alkalmasak megváltó igazságok kimondására, s nemigen megy általuk a világ előbbre. Hát ez igaz, ötezer év tapasztalata bizonyítja, legalábbis azok számára, akik a művészetektől látványos eredményeket várnak. Ebben a fogyatékoságban azonban egyformán osztozik a hagyományos műforma s az avantgard törekvés, leszámítva persze azt az óriási hatást, amit nagy sorsfordulókon tudott tenni egy Petőfi vagy egy Majakovszkij.

Egyszóval: szegény szabadvers, miért is bántjátok?! S ha már nem férték el tőle, miért nem azt olvassátok a fejére, amiben csakugyan ludas? Én magam, minden védő szándékom ellenére, elismerem, hogy a szabadversnek vannak sebezhető testrészei is. Például túl nagy terheket vállal néha magára, s emiatt erőtlenül vonszolódik; gondolati töltése pedig nemegyszer vaktöltés, mivel galuskává gyömöszölt újságkötegekből áll, s vonszolódása közben sok szemetet, rikító papírt, zörgő bádogot söpör, úgyhogy néha már a szándék sem látszik ki e sok alkalmi anyag közül.

Ez mind igaz, de csak esetenként és nem jelenségszerűen. Ennyi kifogásolni valót pedig, ha éppen akar az ember, még a szonettben is talál vagy bármely más hagyományos műfajban. De hogy alkalmi hibái miatt a mai szabadvers vagy általában az egész gondolati költészet rongylabda-játék volna, ahogy egy másik cikkíró nevezte egy tucatnyi költő fáradságos küzdelmét, ez túlzás. Mindazáltal, ha elfogadjuk is a fentidézett pamflet hasonlatát, még mindig marad egy vigasztaló gondolatunk: minden nagy világcsatár valamikor a rongylabdánál kezdte, valamely kicsiny és szűk hátsóudvaron vagy a grundon, ahol az alkalmi közönség nemcsak lehurrogtá, de olykor még hátba is verte türelmetlenségében és izgalmában...

Bálint Tibor

Kügy avagy a 700 éves „Újfalú”...

Murádin László az Előrebén szóvá tette, hogy lapjaink gyakran csak alapformáit használják helységneveinknek, s emiatt zavarba kerülhet az olvasó, nem tudhatja pontosan — míg a szövegkörnyezetből ki nem derül (ha egyáltalán kiderül) —, melyik faluról, községről is van szó tulajdonképpen a két vagy több azonos alapnevű közül. Megállapításához még hozzátennem, hogy a „túl buzgóság”, tehát a megkülönböztető jelzők célszerűtlen használata is divat helyenként: A Hargita hasábjain néha Gyergyószárhegyről olvasok, noha szülőfalumnak már a század eleje óta egyszerűen csak Szárhegy a neve. Az előtag itt azért fölösleges, mert nem létezik más Szárhegy, amelytől meg kellene különböztetni. Ugyanígy helyesebb, ha Gyergyóditró helyett egyszerűen csak Ditrót írunk, mondunk. Sőt, az amúgy is fölösleges megkülönböztető jelzők elhagyásával egyszerűsödik az írásképp is. Egyébként, úgy vélem, el

kellene fogadnunk elvként: megkülönböztető jelzős helységneveinket s főként faluneveinket minden szövegben legalább egyszer jelzőikkel együtt használjuk, címben pedig teljes írásképpükkel, még ha olyan hosszúak is, mint Szépkényerüszentmárton.

De bárcsak annyit vétenénk helységneveink ellen, amennyit Murádin László megemlít. A Korunk áprilisi, éppen helytörténeti számában zavarba hozott engem is Ady László cikke. A cím alapján a Szeben megyei Nagykapusról véltem felfedezni olvasnivalót, az első mondatból azonban megtudtam, hogy a Kolozsvártól 25 kilométerre, a Kapus-patak partján elterülő Kapusról van szó — azaz Magyarkapusról. Sajnos, az egész szövegben egyszer sem akadtam rá a falu helyes nevére. E helységet 1501-től kezdve századunk elejéig valóban Nagykapus néven említik az oklevelek (1501 Naghkapus, 1575 Nagi Kapus, 1587—1589 Nagykapus, 1640, 1733 Nagy-Kapus, 1850 Kepusu Mare, 1854 Nagy-Kapus, Căpușu-Mare), de a századforduló táján, a helységnevek rendezése idején — talán éppen azért, mert két Nagykapus is volt — más megkülönböztető jelzőt kapott. De „Magyar“ előtagja sem újkeletű. Már első előfordulásai után (villa Kopus 1282, Kapus 1332), 1391-ben is Magyarkapus alakban említi egy oklevél. Mindezt nyilván Ady László is jól tudja, hiszen foglalkozott a falu monográfiájával.

Arra sem találni pontos magyarázatot, hogy a Berettyó melletti Vámoslázból miként lett újabban Kisláz (így használja a nagyváradi Fáklya), noha 1828-tól mostanig következetesen „vámos“ volt a jelzője. Így találjuk az 1882-ben, majd az 1913-ban megjelent helységnévtárban. Vámosláz román megfelelője, Chișlaz, régebbi alakváltozatot őriz. Valószínű, ebből fordították vissza. Persze, helytelenül. A temesvári Szabad Szóban Nagybodófalva nevét Bodóra egyszerűsítik. Hogy a „nagy“ megkülönböztető jelzőt lekoptatják, ez érthető, hiszen nincs Erdély területén más Bodófalva, amely használatát indokolná, de az utótag, a -falva elhagyása érthetetlen „kezdeményezés“. Mi lenne, ha minden -falva, -háza, -telke utótagú helységneveinkkel így bánnánk el!

A Fáklya egyik számában olvastam, hogy a sonkolyosi (azaz a vársonkolyosi — nem szégyen az, ha egy falunak hajdan vára volt — és nem a belényessonkolyosi) bányavállalat bálnakai (sic!) részlegén új kitermelést nyitottak. A Bálnaka Körösbánlaka akar lenni. Kinek használ ez a megoldás? És mi értelme van? Egyébként a helység román neve — Bálnaca — a Bánlakából alakult ki, hangátvetéssel (metatézis), vagyis a hangsor két mássalhangzójának sorrendbeli felcserélődésével. (Mint ahogy, például, a régi „malozsa“ szóból „mazsola“ lett.) Kotyiglet, Kotiglet, Kotyiklet magyarul helyesen Kótliget. Román változatának, a Cotigletnek a kialakulásában szintén a metatézis játszott szerepet. Az oklevelekben szereplő névváltozataiból azt is megállapíthatjuk, hogy a hangátvetődés valamikor a XVII. században következett be a falu és környéke román lakóinak ajkán.

K. Nagy Sándor, aki amolyan bihari Orbán Balázs lehetett, 1884-ben megjelent Bihar-ország című útirajzaiban Tamásdát szerepeltet Tamáshida helyett. Ez nem jelentheti, hogy nekünk is így kell írunk ma. A falu eredeti és századokon át szereplő neve nem sokkal a századforduló után újra visszanyerte létjogát. Már Rogerius kanonok is Tamás hídján keresztül — ad pontem Thomae — vette útját Róma felé 1241-ben, miután megszökött a tatárok fogságából. A XIII. században még Thamashyda, Thomashida, Tamashyda, a XIV. században Thamashidi, Thamashida, Tamashida, a XV. században Thamashyda, Thamashyda alakokban fordul elő. Apahidát, Bonchidát, Pel-

bárthidát helyesen használjuk. Miért kell akkor érthetetlené torzítanunk a hasonló szerkezetű, hasonló módon kialakult Tamáshida nevét?...

Tavaly újrakeresztelték egy Bihar megyei falucska, Kügy nevét: Újfalú lett, mert „a helység az utóbbi húsz esztendőben alakult ki“. Eleve gyanús volt nekem ez a fiatalág. Kügy 1213-ban tűnik fel először Quid alakban, 1332-ben Kyud-nak már papja van, és folyamatosan több mint hét évszázadon át szerepel. Coriolan Suciú ugyan 1828-ban tünteti fel utoljára, de az 1882-es helységnévtár Kügy alakban Nyüvedhez tartozó pusztaként említi, önálló címszóként, 1913-ban pedig Kügypuszta néven tartozik ugyancsak Nyüvedhez. 1910-ben 188 lélek lakta. Ezek után nem értem, miért lett Újfalú? Mert a viharos századok során valamikor részben vagy teljesen kipusztították lakosságát? Ilyen alapon még sokkal szaporíthatnók az amúgy is szép számban előforduló Újfalukat. Am, ha meg is szakad itt az élet folytonossága, semmiképp sincs szó új településről, még kevésbé mindössze húszévesről.

Helységnevek, helységnevek... Kényelmesek vagyunk. Mert mielőtt „megszülnök“ tudósításainkat, híreinket, riportjainkat, nem veszünk annyi fáradságot, hogy utánanézzünk ezeknek a „részletkérdéseknek“. Megoldást kell találnunk. Az első tennivaló talán az, hogy minden szerkesztőség szerezzen be egy helységnévtárat, legalább szűkebb érdekeltségi köréből betűrendes mutatója legyen a helységekről.

Gy. Szabó Gyula

Incze János: Lépcső-utca Szebenben

Az Apollo-kísérlet visszhangja

Néhány héten belül következik a második Hold-utazás; egy nemzetközi légi társaság már csoportos Hold-kirándulásokra is elfogad előjegyzéseket (augusztus végéig tizenhatezren jelentkeztek); előkészületben a látogatás a Marsra; s még ki tudja mi minden, amit egyelőre nem tudattak.

Diadalmaskodik az űrkutatás, látványos eredményei megszilárdították legelőkelőbb helyezését az önmagukat főként technológiájukban kielő tudományok bajnoksági táblázatán. S ha az általánosnak mondható örömben — főként bizonyos értelemben konzervatívabb hajlandóságú szerzők esetében — öröm is vegyül, ez a humaniorák aggályosságából következik: az egzakt tudományok frontáttörése fejtelenséghez vezet a másik táborban. Már ahol a tudomány — korszerűtlenül — még mindig két nagy táborra oszlik. De a vélemények és ellenvélemények eszkalációja talán nem is haszontalan, hiszen a kísérletek csak folytatódnak, a tudás fékezhetetlenül gyarapszik.

Miután évek óta rendszeresen referáló és értékelő cikkekben, tanulmányokban a kozmikus kérdéskör legválogatottabb vonatkozásairól híven tájékoztatni igyekszünk olvasóinkat, a jelenlegi szakaszban a számtalan variánsban jelentkező újabb nézetek egy-egy prototípusát ismertetjük reprezentatív szerzők írásaiból vett részekkel.

François Mauriac, Sir Bernard Lovell bemutatása fölösleges. Ray Bradbury még kevésbé ismert mindlunk: a tudományos-fantasztikus irodalom egyik legkiválóbb amerikai művelője. Françoise Giroud rangos francia publicista, Gérard Klein sokoldalú párizsi közgazdász.

A válogatás a Le Monde, a The Times, a Le Nouvel Observateur és a Le Figaro Littéraire nyomán készült.

F. L.

Kéjutzás

Meghatódtunk. Lelkesedünk. De nem lelkendezünk.

A lelkendezők egyre ismételtetik:

— Nagy volt, mi?!

— Nagy.

— A pillanat, amikor Armstrong lát-bát láttuk..., az igen!

— Az igen!

— Nagy volt, bizony!

Van még kifejezés rá: „csodálatos“. No meg: „fantasztikus“. A legékesszólóbbak a „kísérteties“-ig s „hallatlan“-ig merészkednek.

Mintha az átélt izgalmaktól torkunkra fagytak volna a szavak. A kimondhatatlan megbénított.

Így van ez, amikor az emberek valóban meghatódnak, s mindenki, aki a történés pillanatában szemtanúja volt a Holdon tett erőszaknak, ami megesett, a szó legigazibb értelmében meghatódott. Magánkívül volt.

Az emberek elszakadtak elveik gyökeireitől, szisztémáiktól, előítéleteiktől, érzelmeiktől, napi gondjaiktól, bajaiktól, személyiségüktől.

Felkavaró utazás, sok millió ember együttes utazása.

Valóban, magánkívül van az ember. Aztán eljön a perc, amikor ismét magára kell találnia, vissza kell térnie teste és szelleme börtönébe. Az ilyen utazásokban visszaút is mindig van. Reintegrálódtunk.

De, íme, tudomásul kell vennünk, hogy mi is tarlóztunk a Holdon, mi magunk is megvizsgáljuk, amit személyes konténereinkbe begyűjtöttünk, osztályozzuk az ismeretlen köveket, amelyek egymásnak üdödnek, csak lassan lehet válogatni belőlük. Ki-ki magában szerzeményével, rendet igyekszik teremteni a rendtelenségben. Mindenkit visszakapnak elvei, szisztémái, előítéletei, érzelmessége; elvet mindent, ami zavarja; megtartja, ami megfelel neki, igyekszik szabadulni az idegen elemektől, hogy helyrebillentse intellektuális kényelmét.

A pesszimistának jó ürügy az esemény arra, hogy elszontyolodjék a technika növekvő fontossága miatt. Az optimistának viszont az örvendezésre: az ember nem ismer lehetetlent. Az obszkurantistának a rémüldözésre: és ha az ég megbosszulja magát? A „minden mindegy“-típusnak lemondása táplálására: végül is mire jó egy ilyen expedíció, mit változtat a életemen? A „minden mindegy“ ember az, aki mindig mástól várja élete megváltoztatását.

De bármely típushoz tartozunk, érezzük, hogy valami nem stimmel az esemény egy dimenzióra való redukálásában: nem lehet erőnek erejével begyömöszölni észbeli sémáinkba. Érezzük: újnak kellene lennünk, hogy megragadhassuk az újat, szavakat kellene kitárlnunk annak megjelölésére, ami ez ideig nem létezett.

Nincsenek ilyen szavaink. S ha nem találjuk a szavakat, ez annak a jele, hogy ellentmondó dolgokat próbálunk kifejezni. Talán meleg és édes érzelmek hullámán halogatjuk igével való elhessegetésük pillanatát.

Senki nem igyekszik siettetni az érzelem kimosódásának percét, amelyben visszavedlik a metró, a közlekedés, családi kötelékei, munkája, adóbevallása, csúza foglyává, s végképp elszakad attól, akinek egy pillanatra szíamái ikre volt: a Hold meghódítójától. S többé semmi köze nem lesz a nagy kalandhoz.

Másnap reggel így morfondírozott egy intellektuál, aki tüntetően megtartóztatta magát a televíziós közvetítés követéséről:

— Ezek a hülyék most mind azt képzelik, hogy ők jártak a Holdon, s hősk-

nek hiszik magukat.

Ha így is volt, nem baj.

Először is azért nem, mert így igaz. Mi jártunk a Holdon. Mi, az emberiség. Miért kivonni magunkat belőle erre az alkalomra? Nem az a góg, ha azokhoz hasonulunk, akik kitervezték és végrehajtották a vállalkozást, hanem az, ha más specieshez tartozónak hisszük magunkat. Csak egy emberfaj van: mindenre képes, gyűlöletes és csodálatos.

Egyszer, ebben az ügyben, csodálhatjuk magunkat, ahelyett, hogy megvetnők magunkat, megbékélhetünk önmagunkkal. Halleluja!

A tudományos és technikai haladás soha nem született egyébből, mint lankadatlan kíváncsiságból, a hatalom állandó emberi vágyából. Mindig gyorsabban, távolabb, magasabbra, elrabolni az istenektől titkaikat: most éppen égitestet változtatni.

Soha nem a hasznos irányította a selekvest: csak ürügye vagy illúziója.

„Az események atyja ismeretlen, a szükségesség csupán anyjuk“ — mondta Valéry.

A haszontalanra törekvés a szellem jegye, az emberi fényűzésé. Az állatok nem szerveznek versenyeket, hogy túlgyenek egymáson és önmagukon, nem találnak fel eszközöket arra, hogy gyorsabban közlekedjenek, járműveket, hogy távolabb juthassanak, nem tesznek egyebet, csak megörökítik speciesüket.

Lehet, hogy akárcsak a technika más kalandjai, végül a Hold meghódítása is hasznosnak bizonyul. De ki merészné azt állítani, hogy megtervezésének más szükséglet kielégítése is célja volt az ember mind magasabbra törekvése kielégítésénél? Hogy e szükségleten belül logikus terv része, s hogy tiszteletben tartotta volna a fontosabbakat, amelyek a legnyilvánvalóbbaknak tűnnek, s mindenekelőtt arra törekedett volna, hogy kirántsa nyomorúságából az emberiség háromnegyedét?

Abszurd lenne szemrehányást tenni az oroszoknak, akik kieszelték, az amerikaiaknak, akik realizálták, vagy bárki másnak.

Csak arra lehet következtetni —, optimista feltevés —, hogy ha van egy Rend, mely nem sajátunk, az titokzatosan a könnyebbtől a nehezebb felé parancsol bennünket. S hogy ahhoz képest, amit akarunk: a béke, a biztonság, a mindenhol mindenkit megillető szabadság megvalósulásához képest, mindent egybevetve, könnyű volt a Holdra lépni.

FRANÇOISE GIROUD

A sors megkísértése

KÉRDÉS: A csodák közt is csoda az amerikaiak hőstette, hogy emberi lényeket küldtek a Holdra... Érti-e ön, hogy köze van ehhez az ügghöz, melyben a tudomány immár semmi teret nem enged a költészetnek, s amely előtt elnémul a szív szava?

VÁLASZ: Bevallom, nagyon kevésbé érzem, hogy közöm lenne hozzá. Nem tüntetek ezzel, csak éppen megállapítom. Ennyi az egész. Mindig az volt a meggyőződésem, hogy az igazi emberi haladásnak más a tere, más a rendje, s hogy az az út, amely az égitestek világát nyitja meg előttünk, talán nem az élethez, hanem inkább a halálhoz vezet. Saját lényében kell az embernek, a legegyszerűbbnek csakúgy, mint a legtudósabbnak, felülmúlnia magát. Íme, az én hitem. Ami persze nem akadályoz meg abban, hogy ne csodáljam az ürrepülők hősiességét. Nem a keresztény fél bennem attól, hogy az ember áthágja a korlátokat, s túl messzire merészkedik. Hívónek lenni annyit tesz, mint hinni, hogy az embert szeretik, hogy mind-egyikünk részesül a szeretetben, a maga tűzhelye mellett csakúgy, mint a Holdon. Egyébként, amilyen mértékben túlhaladja önmagát az ember, abban a mértékben az összes többtől különböző teremtménynek tűnik, olyannak, akinek eredete és hivatása még azok számára is felveti a metafizikai kérdést, akik ezt különben elutasítják.

Nem, magatartásom nem keresztényi, közönyöm vagy éppenséggel ellenséges érzületem az erőszak iránt, melyet emberi lények tettek a Holdon, nem a keresztényé, hanem az idők mélyéből jön; már Prométheusz mítosza kifejezi ezt az eszmét, hogy nem szabad kihívni a sorsot, s úgy érzem, mi megkísértjük: e benyomást semmilyen okfejtéssel nem tudnám igazolni. Hiszem, hogy szokásos szerencsém-mel sikerül elhagynom ezt a világot éppen akkor, amikor már a szó szoros értelmében lakhatatlanná válik.

KÉRDÉS: A sors megkísértéséről szökött. Honfitársaink többsége ezt teszi minden hétvégen és a szabadsága idején, autója kormánykerekénél ülve, amikor a leg-súlyosabb veszélyeknek teszi ki magát, s mindenki felelőtlenséget tanúsít a többiekkel szemben.

VÁLASZ: Ezt a világot épp a motor teszi lakhatatlanná, a motor, mellyel minden második francia rendelkezik. Az a világ, amelyik már nem ismeri a csendet, beletörődik mindenbe, tehetetlenül szemléli a szombatok és vasárnapok hekatombáit, s amelyik vegyészével elpusztítja az élő tereket, halálra ítélt világ. Én még a motor előtti korból származom, s vágyom a friss trágya szaga után. Visszakívánom azt a világot, amelyben a mezőkön még ezernyi bogár döngöcsélt. Francis Jammes versora jut az esembe: „Álmában dalolva izzik a fű, a virág.“ Olyan világról álmodozom, melyben még szólt a tücsök, melynek hangját már csak magamban, belülről hallom.

FRANÇOIS MAURIAC

A Hold nem csatatér

Kétezer esztendővel ezelőtt Lucretius megírta az emberről: szelleme életet erejével ledöntött minden korlátot, s messze maga mögött hagyván a világ tüzes falait, gondolatban és lélekben bejárta a végtelen egyetemességet.

A Sas leszállása annyira megváltoztatta a világot, amennyire ez ideig csak a legdöntőbb földi konfliktusok alakították sorsunkat. A tudományos kutatások, amelyeket az Apollo tett lehetővé, önmagukban se nem jők, se nem rosszak. Maga a tudomány lényegében semleges; mostanában bennünket az foglalkoztat: miként használja fel a társadalom a tudományt. Ha tehát azt kutatjuk, milyen irányban változott a világ az Apollo révén, első válaszunknak a következőképpen kell szólnia: a világ népességének jelentős hányada egységesen és egyidejűleg tanúja volt a modern tudomány és technológia békés célú nagy hatalmának. Világgraszolón bizonyosodott be, hogy a tudomány túlhaladhatja a földi ember alantas civakodásait és röghöz kötött pepecseléseit. Vajon meddig maradhat fenn az emberi szellem egysége a csaknem elérhetetlen elérésére való törekvésében?

Vannak biztató jelek, s vannak rossz előjelek. Az azonnali kilátások teljes egészében előnyösek. Az amerikaiak megosztották a világgal diadaluk bőséges tudományos hozadékát. Armstrong és Aldrin Hold-séta közben elhangzott beszélgetésének közvetítése valóságos reveláció volt a tudósok számára, s a Földre szállított Hold-mintákat megosztják a nemzetközi tudományos közösséggel.

Nagy fontosságot tulajdonítottak a Hold-közet Földre szállításának. Túlzott derűlátásra vall feltételezni, hogy már az első elemzés végérvényes választ adhat a Hold keletkezésének kérdésére. Bizonyos érvek elévülhetnek, új bizonyítékok merülhetnek fel. Az Apollo-sorozat befejeztével talán módunkban lesz több, manapság közkeletű eszmét elvetni a Hold és a Naprendszer fejlődését illetően.

Am az Apollo tudományos jelentősége messze meghaladja a Holdról származó anyag hozzáférhetővé tételét. Az ember máris tudományos műszereket helyezett el a Hold felszínén, s e folyamat kibontakozása merőben új domíniumait tárja fel a Világegyetem értelmezhetőségének. Most már módunkban áll laboratóriumokat építeni, teleszkópokat felállítani és más műszereket elhelyezni úgy, hogy az egész láthatárt befogjuk, és a felhők vagy a légkör támasztotta akadályok nélkül vizsgálódhassunk.

Bármilyen természetű a válasz a felerőlt kérdésekre, veszélyes tévedés volna azt képzelni, hogy mély szakadék tátong az orosz és az amerikai űrtechnológia között. Hónapokon belül tanúi lehetünk az oroszok kozmikus erőtéríté-

seinek, amelyek során automatikus tállakozásokkal a Föld körül keringő űrállomásokat szerelhetnek össze, anyagot hozhatnak a Holdra a Földre, s a Holdat tudományos kísérletekre, valamint megfigyelőállomásként hasznosíthatják.

Az Apollo feltárta lehetőségek megvalósítása és a Szovjetunió tervei azt jelentik, hogy az emberiségnek vagy nemzetközi alapon kell megszerveznie ezeket a hőstetteket, vagy pedig el kell szenvednie a Holdért folyó rivalizálás következményeit. Van már a Kosmoszra vonatkozó egyezmény, amely tiltja a kozmikus szuverenitás követelését, ám pozitívabb cselekvésnek is szüksége mutatkozik a Hold-kutatások szervezésében és ellenőrzésében; egyébként az Apollo haszna keserűségbe és kiábrándulásba csaphat át. Földi dolgokban a semlegeség kinyilvánítása nem segítette elő lényegesen a semlegesség gyakorlati megvalósulását. Ha a kérdést nem érjük fel ésszel most, amikor az amerikaiak időleges Hold-pozíciós előnyben vannak, nagy a veszélye annak, hogy olyan Holdat hagyunk örökre utódainknak, amelynek nagy esélyei vannak arra, hogy tudományos harctérre váljék.

Noha a következő öt-tíz esztendő során a közvetlen érdeklődés a Föld közelében levő kozmikus térségre és a Holdra irányul, már most meg kell vizsgálnunk, mit jelent az Apollo sikere egy-két évtized távlatában. A National Aeronautics and Space Administration (NASA) 1971-re tervezi műszerekkel felszerelt űrhajók leszállását a Marsra. Úgy tűnik, semmilyen technikai vagy tudományos akadálya nincs annak, hogy az ember is nekivágjon a hosszú útnak. Az Apollo amerikai tervezőinek véleménye szerint az ember leszállása a Marsra 15—20 éven belül sokkal realisabb, mint amilyen a Hold-utazás 1961-ben megállapított menetrendje volt. A költségek még az Apollo költségeihez mérten is nagyok lesznek, de — ha az akarat megvan — ez nem rettent el sem a Szovjetuniót, sem az Egyesült Államokat. Valóban, az ember Marsra szállítását megvalósító program évi költségei hasonlóak a vietnami háború évi költségeihez.

Noha az embert a Marsra szállító expedíció tudományos megindoklása óriási jelentőségű mind a fizika, mind a biológiai tudományok szempontjából, valószínűtlen, hogy a tudományos érvek önmagukban elegendők lesznek a pénz előteremtéséhez, a program végrehajtásához. Az elhatározás politikai megfontolásoktól függ, s nem annyira tudományos szempontoktól, mint az 1961-es Hold-

program. A sors iróniája, hogy az elképzelhető politikai helyzet, amely ösztönözhetné a Mars-expedíciót (vagyis a folytatódó szovjet—amerikai vetélkedés), végzetes lehet éppen a vállalkozás szempontjából.

A következő Hold-kutatások nemzetközi együttműködésben való megvalósításának szükségességét jó előre hangoztató érvek még nagyobb jelentőségűek a Mars esetében. Először is azért, mert haladéktalanul meg kell egyezni a tekintetben, hogy a Mars milyen mértékű megfertőzése tűrhető el, másodsor a Földre visszaható fertőzés veszélye miatt, amit az emberek vezérelte jármű visszatérése okozhat.

E bolygókra vonatkozó elgondolások vajon csupán spekulatív eszmék maradnának, jóllehet technikailag megvalósíthatók? A válasz, sajnos, valószínűleg attól függ, hogyan alakul a szovjet—amerikai viszony a következő öt-tíz év során. Történelmileg teljesen nyilvánvaló, hogy a szputnyik 1957-es felröptése okozta a szovjet tudomány és technológia eredményeinek felismeréséből eredő sokkot, amely az amerikai tudományos és oktatásügyi befektetésekhez s ettől az Apollóhoz vezetett.

A NASA költségvetésének hanyatló tendenciája lehetetlenné teszi emberekkel közlekedő bolygóközi missziók végrehajtását, hacsak időközben be nem következik e költségvetési politika radikális fordulata. A Kongresszusban jelenleg általánosan elterjedt nézetek nem sok reménnyel kecsegtetnek atekintetben, hogy az Apollo—11 sikere önmagában elvezet a szükséges újragondoláshoz. S ha ez nem következik be, akkor a kereskedelmi konkurrencia lehangelőn versengő világában az amerikai űrtechnológia elkerülhetetlenül öncélúvá válik.

Ezek az Apolló sikerében rejlő veszélyek: a ragyogó teljesítményeket nagyon hamar elhalványíthatják a viták ama tudomány jövőjéről, amely a feladat teljesítését lehetővé tette. Az Apollót félelemből táplálkozó versengő hajlamok ösztönözték. A világ túl sokat kockáztat, ha a döntő fontosságú kozmikus vállalkozások nemzetközi rivalitások függvényei maradnak. „Az ördög irigysége szülte a halált a világra.”

SIR BERNARD LOVELL

Új reneszánsz

A Kozmosz meghódítása az ember eddigi legfontosabb tette. Felkavarja eszméinket, filozófiai és vallási felfogásunkat.

Mert a Kozmosz meghódítása egyértelmű a halhatatlanság meghódításával, azt jelenti, hogy milliárd évekig próbálunk élni. Ez teszi érdekfeszítővé a vállalkozást, sokkal inkább, mint Cortez vagy Kolumbus kalandjait. Ha majd leszállunk egymástól négy vagy öt fényév távolságra fekvő bolygókra, megtelepszünk, s gyökeret eresztünk a galaktikák sokaságában, többé semmi utol nem érhet bennünket. Kihalhat itt az emberi faj; az utódok tovább élnek más napok körül keringő más bolygókon. Döntöttünk: nem vagyunk hajlandók meghalni itt, a Földön, ha Napunk felrobban.

Nagyobb mértékben semmi sem érinthette volna filozófiánkat és vallásainkat: átalakulnak az új valóság sokszerű hatására. (Egyébként is meginoztak már.) Rut nem az a nagy kérdés, amely emberemlékezet óta foglalkoztat: minek az élet, ha meg kell halni, ha mindannyian pusztulásra ítélték vagyunk? A vallások többsége az „ég” létezésébe vetett hitre épül. De mindezek a mítoszok összeomlanak, mert az égben mi leszünk!

Komolyabb vagyok, mintsem e gondolatöredékből arra következtetni lehetne. Persze a bennünk rejlő rosszat magunkkal visszük más bolygókra, akárcsak mars-

béli krónikáim hősei. Mégis hiszem, hogy a Kozmosz feltárása hozzájárulhat egy fajba való olvasztásunkhoz. Boldog voltam, amikor — az Apollo—8 felröpítése előtt — Bormant arról hallottam nyilatkozni a televízióban, reméli: a Kozmoszból a Földre visszatérő emberek ezt a kis sárgolyót látva rádöbbennek, hogy a Világegyetemmel kell szembenéznüik. Valóban, mi, hárommilliárdnyian egyedül állunk a Mindenséggel szemben. Itt az ideje abbahagyni nyomorúságos belső viszálykodásainkat. Ha a Kozmosz meghódítása lehetővé teszi, ha sikerül magára vonnia azokat az energiákat, amelyeket rendszerint a háborúkra fordítunk. már ez is rendkívüli fontosságú lesz. Merem állítani: a valaha történt legendkívülibb esemény.

Most rajtunk a sor, a mítoszok új alakítóin, kik az úr utasai köré tömörülünk, hogy a Kozmoszba hatolván a Világegyetemben való létünk új módozatait felfedezzük. A kísérlet termékeny lesz: néhány esztendeje új és csodálatos, alkotó forrongás tapasztalható. A születő eszmék óriási és ellenállhatatlan erejűek lesznek. A Kozmosszal, úgy vélem, eljutottunk egy új reneszánsz küszöbére.

RAY BRADBURY

A Hold ára

Az ember első érintkezését a Hold talajával rengetegen magasztalták, jobb lett volna, ha kevesebben dicsérik a hőstettet, s többen a megismerést. Ám a kórus nem volt egyhangú. Kihallatszottak diszharmonikus hangok is. A jótét lelkek azt siratták, hogy jelentős összegeket igényelt a versenyfutás a Holdért, miközben itt lent tartós a nyomor, s kiváltképpen elhúzódik bolygónk körülbelül kétharmada gazdasági és társadalmi elmaradottságának botránya.

Nem vonható kétségbe a szkeptikus személyek becsületessége, s köztük sok a személyiség. Csakhogy tiszta szándékaik naivitással párosulnak.

Vajon ha ama bizonyos összegeket nem az Apollo-programra fordítják, fejlesztési programokba fektették volna?

A közelmúlt történelme félreérthetetlenül arra utal, hogy minden bizonytal nem így lett volna. Inkább azt kell feltételeznünk, hogy egyenlőtlen arányban oszlott volna meg a katonai kiadások és a módosabbak személyi fogyasztása között. A választás kérdése az Apollo-program és a fejlesztés finanszírozása között — áldilemma. Legjobb esetben példa-hipotézis, hiszen a felelős szervek szintjén a valóságban ilyenformán soha fel sem merült.

Ha erre azt válaszolják: a társadalmat kell megváltoztatni, mert nem tesz lehetővé ilyen választásokat, válaszképpen elegendő, hogy a nagy probléma a világgal megváltoztatásának ára, nem pedig a Holdé.

Ha lehetséges is volna ilyen választásokat elképzelni, s a kormányok vállalnák értük a felelősséget, miért kellene az Apolló-program költségeit inkább helyteleníteni, mint más önkényes költségeket? Kissé már banális mindenekelett a katonai kiadásokat emlegetni. Vajon a Föld leggazdagabb százezer (találomra veszem ezt a számot), a Földet birtokló személyének tüntető és haszontalan kiadásai

azonos időtartamon belül nem múlják-e felül a NASA kétségtelenül jelentős befektetéseit?

Vajon nemcsak azért kötnek bele a Hold-kutatásba, mert ez az időszak, s mindent egybevetve jó alkalom a rossz lelkiismeretek figyelmeztetésére? Mert ez kényelmes módja a szemrehányásnak.

Am ha ez így van, a jótét lelkek hálaival tartoznak a kozmonautáknak, s elégedettek lehetnek az arra való tekintet nélkül azért a lehetőségért, hogy a csodálkozástól még tágra nyílt szemek elé tárul a nyomorúság mélysége is, amely vetekszik a Hold-kráterekével.

Végül egy komolyabb és kétségtelenül nehezebb kérdés: vajon a fejlesztés problémájának megoldása lényegében a rendelkezésre álló tőke kérdése? Jelentős összegeket nyeltek el fejlesztési programok, s mégsem mondhatni, hogy a hatás félreismerhetetlen. Azt válaszolhatják, hogy ezek az összegek elégtelenek voltak. Ez igaz is. De ami a leginkább hiányzik, az a fejlesztés tudománya feltételeinek objektív ismerete, s ahol felcsillan ilyesmi, ott is hiányzik a vasakarát, a fejlesztésre való oly határozott törekvés, mint amilyennel a NASA jelölte ki célul a Holdat.

Amíg a fejlett országok azt, amit ők segélynek neveznek, azért adják, hogy belőle olyan közvetlen és közvetett hasznot húzzanak, amit egy uzsorás sem vetne meg, amíg tartózkodnak attól, hogy a nyersanyagokat és a félkész-termékeket a világpiacnak nevezett piacon a valóságos termelési költségeknek megfelelő áron fizessék meg, amíg jobb ügyhöz méltó következetességgel ellenzik, hogy a „harmadik világ“-ban éppen hogy életképes regionális gazdasági együttések jöjjenek létre, mindaddig a nemzetközi együttműködésre való törekvés naivul elvont marad.

Kétségtelenül azt a megjegyzést teszik majd erre, hogy részben éppen az ilyen szuperprofit vagy nyersebben szólva: a „harmadik világ“ kizsákmányolása tette lehetővé mindenekelőtt az Egyesült Államok számára a költséges vállalkozások megsokszorozását.

Ez kétségtelenül igaz. Csakhogy az Egyesült Államok nem a NASA finanszírozásáért préseli ki Dél-Amerikát. Nem szabad összetéveszteni a hatást az okkal.

Ha nem is ravaszabb, de megfontoltabb elmék kevésbé áttetszően naiv módon, ám legalább annyira szélsőséges bírálatot fogalmaztak meg az Apollóról. Lényege a következő: a Föld leggazdagabb társadalma, s mindazok, amelyek égnék a vágytól, hogy utánozhassák, vajon nem egy éppen olyan hiábavaló tervet dolgoztak-e ki, mint amilyen a fáraók Egyiptonban: piramisok építésére készítette?

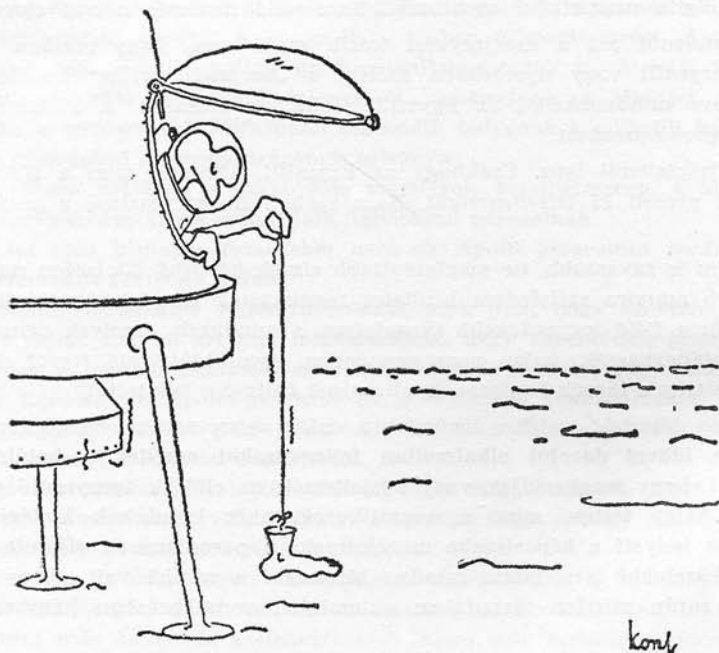
Valóban léteztek csalóka ábrándokra építő, agyrémeket kergető társadalmak, amelyek az idővel dacolni alkalmatlan fellegvárakat emeltek a halálnak, talán éppen azért, hogy megkerüljék vagy késleltessék az előttük tornyosuló problémák megoldását. Úgy tettek, mint a neurotikusok, akik indulataik kielégítése vagy szublimálása helyett a képzelgésbe menekülnek. A paroxizmusig eljutott agyrémek időben legközelebbi társadalma minden bizonnyal a náciké volt. Vagy az eddigi történelem során minden társadalom valamilyen vonatkozásban kényszerképzetek rabja?

Talán az Apollo-siker gyökereinél is ott van az alig tudatos törekvés olyan problémák rejtegetésére, amelyek érdembeli megoldását meg akarják kerülni? Csak-

hogy magában az Apollo-programban nincs semmi csalóka. Célja nem a halállal vagy az istenekkel dacolás gyermetagsége, ami soha ki nem vihető, viszont mindig birodalmak és királyok bukásába torkoll. Célja időben és térben pontos: két embert a Holdra tenni. S a NASA teljes egészében elérte ezt a célt. Maga az a tény, hogy a NASA költségvetését éppen a sikerek veszélyeztetik, elegendő ahhoz, hogy a programot megfossza csalóka jellegétől. Nem ez az első eset, amikor egy társadalom azért teljesít valamit, mert alkalmas a teljesítésére.

Az agyrémes tervek és társadalmak fölött az idő ítélkezik. Mert a chiméráknak nincs jövőjük. A végtelenségig nem lehet piramisokat, templomokat építeni, de még katedrálisokat sem. Manapság már a kevésbé figyelmesek is észrevenni kényszerülnek, hogy a Kozmosz sokkal, de sokkal nagyobb, mint a halál, s az égitestek sem téveszthetők össze a Styxszel.

GÉRARD KLEIN

Konk karikatúrája

Történettudomány, szociológia, világpolitikai publicisztika

A ma története kortárs-történelem, s éppen olyan bonyolult és sokrétű, mint minden korszaké. Magában foglalja a nemzetközi élet társadalmi és politikai eseményeit, a gazdasági kérdéseket, az új tudományos forradalom összefonódását a műszaki felfedezésekkel, a diplomácia és hadászat alakulását, és természetesen a szellemi és művészeti-irodalmi élet minden új irányzatát, problémáját és eredményét. Nem könnyű eligazodni benne, különösen nem annak a történésznek, aki egyes kérdéseket kiragadva, az összefüggések keresése nélkül próbál „hű“ vagy legalább megközelítően hű képet festeni menetéről. De a történész dolga soha nem volt könnyű. Periklész korának Athénben működő történetírói, a reneszánsz vagy a XIX. század történetírói egyaránt bonyolult kérdésekkel találták szembe magukat, akár jelenük, akár a régmúlt eseményeivel foglalkoztak.

Különösen az első világháborút követő meg-megújuló szellemi válságok óta úgyszólván minden nemzedék soraiban felvetődött a kérdés: mi a történettudomány, miben áll lényege, mi a problematikája, van-e objektív kutatási módszere; egyáltalán tudománynak tekinthető-e? A viták még ma sem záródtak le. Sőt, az olyan kérdések felvetésével, vajon van-e egyáltalán értelme a történelemnek, s az olyan álláspontok hangoztatásával, amelyek mindenfajta törvényszerűséget tagadnak az emberi társadalom fejlődésében, a történettudomány művelői tovább bonyolították a problémát.

Világos és egyértelmű választ a történelem értelmére és törvényszerűségére a történelmi materializmus s az általa befolyásolt irányzatok adtak. Természetesen ez még nem jelenti, mintha más történészek vagy történelmi iskolák kutatásai nem járultak volna hozzá hasznosan bizonyos történelmi korszakok vagy események megértéséhez. A történettudománynak a múlt és a jelen megismerésére kell törekednie, de mindig a tényekből kell kiindulnia, s nem „előre gyártott“ elméletekhez kell keresnie bizonyító anyagot. A tények azonban megkövetelik a teljességre törekvést. És nemcsak az események, hanem az eszmék, gondolatok és érzelmek is tények. Ennélfogva a történettudomány objektív alapja és objektivitásának feltétele az emberi alkotás összességének vizsgálata. Ez teszi tudománnyá, tudományosan művelhetővé a kortárs-történelmet is.

*

Igaztalanok volnánk, ha a történelmi objektivitásra való törekvést kizárólag a marxista történészeknek tulajdonítanánk. Nem vonhatjuk kétségbe, hogy Hérodotosz vagy Thuküdidész is a valóság felmérésére törekedett. A megismerésnek azonban akkor még olyan korlátai voltak, amelyek nem tették lehetővé törvényszerűségek megállapítását, s anélkül, hogy eredetileg „sémák“ vagy „modellek“ lettek volna, a későbbi évszázadok történészei a görögöket utánozva alakítottak ki „sémákat“ és „modelleket“. Így történt, hogy a megismerésben mérföldeket lépő reneszánsz a történetírásban nagyjából megmarad a régebbi politikai, diplomáciai és hadtörténelmi szemléletnél. Ebből próbál kitörni a XVIII. században Gibbon és Vol-

taire, majd a XIX. században formálódó romantikus historizmus és pozitivizmus. Ranke kimondja: a történész feladata egyszerűen elmondani, hogyan mentek végbe az események. Michelet szerint a történettudomány feladata az egész élet, az élet teljességének a bemutatása.

E történetfilozófiai elméletet azonban Ranke és Michelet ugyanúgy nem tudta a gyakorlatban megvalósítani, mint ahogyan a XX. század neopozitivistái és különféle szellemtörténeti irányzatai sem. A történelmi materializmus alaptételei azonban ezekre az irányzatokra is termékenyítőleg hatottak. Elég az egymástól is annyira távolálló Benedetto Croce, Karl Lamprecht, Marc Bloch, Max Weber, Wilfredo Pareto vagy Szekfű Gyula történetfilozófiájának egyes elemeire gondolnunk, bár végső következtetéseikben mindnyájan mégis inkább a szubjektív idealizmus irányába fordultak.

A történetírás kapcsolata a történetfilozófiával és ismeretelmélettel rendkívül fontos minden kor, tehát a mi jelenkorunk, a nemzetközi élet problematikájának és menetének fel- és megismeréséhez is. Különbözik is: hol kezdődik és meddig tart a mai történelem? Melyek a mai történelem eseményei és tényei? Kik a történész kortársai? Nyilván nem lehet zárt határt szabni a történeti folyamat egyetlen területének sem. A *legújabbkori* történelem számunkra valahol az első világháború végén, a forradalmak, új társadalmi rendszerek s a világ újrafelosztása idején kezdődik. Az események megértéséhez azonban vissza kell nézni a megelőző évtizedek eseményeibe: a világháború politikai, diplomáciai és hadászati történetébe, a világháborút kiváltó imperialista ellentétekbe, a mögöttük meghúzódó monopóliumok világpiaconként, nyersanyagokért és gazdasági hegemoniáért folyó harcaiba, a társadalmi viszonyokban végbement változásokra, az osztályokra, az osztályharc megnyilvánulási formáira, a pártok és társadalmi rétegek politikai programjára és ideológiájára. És ha már eljutottunk az ideológiáig, nyilván a történészek történelemszemléletét sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

A nemzetközi élet *mai* alakulását illetően a történész már nem tekintheti határvonalnak az első világháborút követő eseményeket. Logikusabb határvonal a második világháború befejezése, s azóta is negyedszázad telt el. De akár a történelmi fejlődés útját, a két világrendszer alakulását, a gyarmatok felszabadulását, a minden eddiginél hatalmasabb tudományos-technikai forradalom eredményeit, az elektronika vagy űrrepülés megvalósulásait, az ideológiák továbbfejlődését s a szellemi élet forrongását vizsgáljuk, vissza kell tekintenünk a megelőző korszak eseményeibe.

A tudományos jelleg előfeltételei között éppen olyan jelentősége van a határozott világszemléletnek, mint a tények ismeretének. Világszemlélet nélkül azonban csak egymásra halmozott adatanyag kerülhet a történelmi műbe, s ebben sem a kutató, sem az olvasó nem tud eligazodni. A világszemlélet alapját a történetfilozófia és az ismeretelmélet biztosítja, az, amit szociológiai szemléletnek nevezhetünk. Pontosan ez az, ami elválasztja a régi történettudományi iskolákat a történelmi materializmust valló és azt — legalább részben — elfogadó történészekről.

Sok történész tény-történész, vagyis megelégszik az események száraz leírásával anélkül, hogy értelmezne. A világszemlélet nélküli tény-történész lényegében hamis tudat kialakításához járul hozzá, mert magukat a tényeket önkényesen válogatja és csoportosítja, rendszerint valamilyen társadalmi réteg vagy érdekcsoport álláspontjának igazolására. A történész azonban nem publicista, nem a mindennapok éppen időszerű érdeke szerint vizsgálja a múlt vagy a jelen történéseit.

A történelem értelmét a statikus, tényleíró történészek, az idealista és irracionalista történetfilozófusok tagadják, s a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek

megállapításán csak a dinamikus empirista, racionalista, materialista, főleg a történeti materialista történelemfilozófusok munkálkodtak sikerrel. A múlt század pozitivistái szerint nem ismerhető fel a történelem értelme, tehát felesleges ilyen irányban is kutatni. A német historizmus képviselői, Wilhelm Dilthey, Ernst Troeltsch, Friedrich Meinecke szerint a történelemnek egyáltalán nincs értelme, vagy ha mégis volna, megismerhetetlen. Dilthey azt vallja, hogy nem az ember teremti a történelmet, hanem a történelem hozza létre az embert és a kultúrát. Eppen ezért szerinte kizárólag az irracionális beleélés és az intuíció a történész munkaeszköze. Troeltsch véleménye szerint a történelemben kizárólag „egyedi” jelenségek vannak. Miután Heinrich Rickert szigorúan szétválasztotta a természettudományokat és a történelemtudományt, az előbbinek meghagyva kutatási területét az „általánosító” módszert, s az utóbbinak kijelölve kizárólag az „egyenítő” módszert, kijelentette, hogy minden társadalomtudomány a történettudománynak alapja s egyben része. A filozófus Rickert nyomán jutott el a történész Dilthey arra az álláspontra, hogy az egész történelem lényegében a nagy egyéniségekben nyilvánul meg, s éppen ezért az egyének életrajzának a megírása a történész legfőbb feladata. A nagy egyéniségek életrajzát azonban nem lehet csak dokumentumok és adatok alapján megírni. Az egyéniségeknek nemcsak a megértése szükséges, hanem az életükbe való „beleézés” is, sőt — Dilthey kifejezésével élve — a történész döntő élménye az „utánélés”.

Dilthey elméletét fejlesztette tovább Meinecke. Elutasítja a történeti fejlődés gondolatát, elveti a törvényszerűségek keresését, a tipizálással merev „individuais” elvet állít szembe, s kijelenti, hogy a történelem értelme „metafizikai világtitok”.

A történeti relativizmus képviselői az objektív ténykeresés és ábrázolás figyelmetlenül kívül hagyását javasolják. Oswald Spengler szerint a történelemben egyáltalán nincs fejlődés, csak önmagukba zárt, születő és nyomtalanul eltűnő kultúrák vannak. Karl Jaspers a történelem célját a hitben és a hit megvalósulásában látja. A szellemtörténeti iskolák különben majd mindegyike a prezentualizmus valamilyen formáját képviseli. Benedetto Croce határozottan állítja, hogy minden történelem kortárs-történelem, vagyis „jelenkori történet”. Szerinte „a szellem maga a történet”, a szellem a gondolatokban valósul meg, s lényegében a gondolat kapcsolja össze a múltat, a jelent és a jövőt. Croce gondolatát fejlesztte tovább Ortega y Gasset, amikor így fogalmazza meg a történész feladatát: „A múlt nem abban az időben és ott van, amikor és ahol létrejött, hanem most és itt, bennem. A múlt az én életem”. Croce felfogását vallja Robert George Collingwood is, amikor a történelmet „a múlt tapasztalatainak reaktualizálásában” látja, és „történeti gondolkodást” követel a történésztől. Collingwood történeti gondolkodásának azonban nem a történeti tény és a fejlődés törvényszerűsége az alapja, hanem az általa „konstruktív”-nak nevezett módszer, amelynek viszont alapja az „imagináció”, a képzelőerő. Szerinte a múlt megértésének kulcsa a „jelen”, s minthogy minden jelennek megvan a saját múltja, minden történésznemzedéknek kötelessége újraírni a történelmet. A történetet olyan folyóhoz hasonlítja, amelybe nem lehet kétszer belelépni, vagyis ismétlődés, azonosság és törvényszerűség lehetetlen a történelemben.

Az amerikai Charles A. Beard nézete szerint is a történésznek a mindenkori jelenből kell kiindulnia. A múlt teljes felfedezése azonban „megvalósíthatatlan”, éppen annak következtében, hogy „a megtalált időt nem éli át ugyanabban a ritmusban a történész, ahogyan egykor azt hősei átélték”. Marrou azt a konklúziót vonja le egyik, 1961-ben a történettudomány módszereiről írt tanulmányában, hogy „minőségi strukturális különbség van az általunk tanulmányozott hősök vagy szerep-

lők átélte *jelen idő* s a történész látta, felelevenítette és reaktualizálta *megtalált idő* között.”

A szellemtörténet, prezentualizmus és történeti relativizmus keretében kell említenünk három olyan jelentős történetfilozófust és kultúrtörténészt, akik munkásságukban egymástól igen távol állanak, sőt látszólag szemléletükben is. Arnold Toynbee, Jacques Maritain és Raymond Aron egyaránt az eszmére, a gondolatra és a hitre alapozzák a történelemtudományról vallott felfogásukat. Amiben elődeiktől különböznek, az éppen az, hogy hisznek a történeti fejlődésben és a törvényszerűségekben.

Az emberiség kultúrtörténetét talán Arnold Toynbee fogta át eddig legteljesebben 12 kötetre terjedő munkájában, s talán ő ment legmesszebb a történeti tényekre alapozott modern irracionális gondolkodásban. Számára a történelem kizárólag a civilizációk története. Mégpedig szám szerint 21 civilizáció története. El kell ismerni, a civilizációkat rendkívül széles keretekben tárgyalja és fogalmazza meg. Magukba foglalják az egész anyagi és technikai kultúrát, a gazdasági és politikai életet, a szellemi élet természetét, az egyének és csoportok kapcsolatait, az egyének és a társadalom kölcsönös egymásrahatását és egymástól függését. A társadalom azonban nem fogható fel szerves egységnek, s végül is arra a megállapításra jut, hogy „nem a társadalom, hanem az emberi egyedek alkotják a történelmet”. Ebből pedig az is következik, hogy nem minden ember, hanem csak az „alkotó kisebbség”, a minőségi „elit” teheti hatalmassá a civilizációt. A természet és társadalom „kihívására” ezektől az alkotó egyedeiktől függ a civilizáció „válasza”, s ha számuk és képességeik csökkennek, megindul a civilizáció hanyatlása. Toynbee elmélete alapvetően különbözik Spenglerétől, amennyiben hisz a civilizációk fejlődésében, haladást lát bennük. A haladás alapja azonban vallásos, s a jövő fejlődésének is a hit, illetve a vallás kiteljesedése a biztosítéka. Toynbee szerint időszámításunk 3000-ik éve körül következik be az európai civilizáció bomlása, és az ázsiai-afrikai kontinensek civilizációjának előtörése. A 4000-ik év az összes civilizációk integrációjához vezet, s 5000-ben bekövetkezik a vallás teljes diadala.

Jacques Maritain a neotomista történelemszemlélet kialakításán és modernizálásán munkálkodott az utóbbi negyedszázadban. Az ember és a történelem között dialektikus kölcsönhatást lát, hiszen „az ember maga teremti a történetét, és a történet teremti az embert”. A történeti fejlődést azonban végső fokon az isteni akarat határozza meg, s csak az isten teremtette történelem keretében hozhat létre az ember új dolgokat, új történéseket és új irányzatokat.

Raymond Aron alapján véve nem vallásos lélek, s nem követi sem Toynbee vallások feletti hit-pogányságát, sem Maritain mélyen istenhívó katolikus univerzalizmusát, felfogása mégis — a valóság elemeinek hangoztatása után — az irracionalizmusba torkollik. „Az átélt tapasztalatok — vallja — a történelem tudományának az alapját alkotják, és a tények abban, hogy az egyének felett állanak, nincsenek önmagukban, mert a tudaton keresztül és a tudat érdekében fennmaradnak a történelemben”. A szemléletnek ezzel a megfogalmazásával egyet is érthetnénk, ha nem jutna el ahhoz a végső következtetéshez, hogy a történelemtudomány csak relatív lehet, s a történeti fejlődés nem vezethet objektív törvényszerűségek megállapításához, minthogy a történelem végeredményben „az emberi agyban él tovább, és annak változásaival együtt maga is változik”.

Ha most visszakanyarodunk a ma történetének kutatásához, a nemzetközi élet eseményeinek történeti szemléléséhez, nyilvánvalóvá válik, hogy a szellemtörténet egyetlen irányzatának módszerével sem juthatunk minden tekintetben kielégítő objektív eredményekre. A ma prezentualista vagy relativista szemléletét s a mögötte megbúvó célokat átvinni a múltba — egyre megy, hogy távoli vagy közeli

múltról van-e szó —: visszafelé fordított kontinuitás, végső fokon tehát fejlődés-, illetve történelemellenes. Ezzel szemben a történeti materializmus a mátv vizsgálva, a mai történések bonyolultságának elemzésére törekedve, szükségszerűen használja a múlt történéseit is, s így mindig a világtörténelem folytonosságának alapján áll.

A marxizmus a történelem értelmét keresi az ember fizikai és szellemi tevékenységében. Vallja a társadalmi fejlődés törvényszerűségét, de ha alkotó módon kívánja vizsgálni a történelmet, nem a törvényszerűségekből indul ki, hanem a tényekből. A történésznek ismernie kell a fejlődés törvényeit, de ha azokból indulna ki, ugyanúgy hamis eredményekre jutna, mint konklúzióban a szellemtörténet. Nem a törvényből vezeti le tehát a tényeket, nem szubjektív metafizikai és transzcendens elemekre épít, hanem a tényeket vizsgálva, azok eredményeiből erősíti meg vagy módosítja történetfilozófiai álláspontját. Éppen ezért a kortárs-történelmet vizsgálva nem a jövőről kell jósolnia, hanem a meglevő folyamatokat kell felmérnie, elemeznie és megfogalmaznia.

A marxista történettudománynak vizsgálnia kell a történések és tények gazdasági, technikai, jogi, politikai és más vonatkozásait. Mindez szükségessé teszi a történelmi materializmus strukturalista módszerének tudományos kiépítését. A struktúrák láncolata készíti elő azok szintézisét, a teljes történeti kép kialakítását. Ez a szemlélet ugyanakkor, amikor részleteiben vizsgál, szem előtt tartja az összefüggéseket és szintetizálást készít elő. A történeti materializmus számol a történelem etikai tényezőivel, sőt a véletlenekkel is. Jean Jaurès a francia forradalom szocialista szemléletű feldolgozásában világosan kifejtette, hogy „a nagy emberi jelenségeknek gazdasági értelmezést adnak, nem hanyagolva el ugyanekkor a történelem erkölcsi tanulságait sem“.

Történész-körökben van hajlandóság a marxizmus történettudományi eredményeinek figyelembe nem vételére, sőt azok lebecsülésére. Ennek egyik oka a történelmi materializmus módszerének félreértésében vagy rossz értelmezésében rejlik. Akik keresik a kapcsolatot a történettudomány és a ma története között, példáikkal még ma is csak H. G. Wells, Croce, Spengler, Toynbee, Nicolae Iorga vagy Szekfű Gyula szemléleténél kötnék ki. Holott a mindenkori mára, a múltnak a ma megértéséhez szükséges munkálataira vonatkozólag lényegesen többet tett a marxista történettudomány, mint amennyiről történész-közvéleményünk tud. Hivatkozzunk Marx széles kitekintésű tanulmányaira az 1848-as francia forradalomról és az 1871-es párizsi kommünről. Vagy Engelsnek az angol munkásosztály helyzetét felmérő nagyszerű művére. Vagy Plehanov és Kautsky történetfilozófiai munkásságára, Jaurès, Pokrowsky, Otto Bauer, G. Dobrogeanu-Gherea, Szabó Ervin, Ágoston Péter, Franz Mehring történettudományi műveire, a nemzetközi munkásmozgalomra vonatkozó sok száz könyvre és sok ezer tanulmányra. Az utóbbi évtizedekben a szocialista országok egyes történészei mellett a marxista történetiszemlélet szellemében alkotott Christophor Hill, Eric Hobsbawm és Lichard Palme-Dutt, Henry Lefebvre, Ernest Labrousse, Leo Valiani, Julius Braunthal s az angol, francia, olasz és német történészek jelentős hányada ma már el sem tudja képzelni a történelem megismerését a marxizmus módszere nélkül. A századfordulón olyan polgári történészeket, mint Karl Lamprecht, Werner Sombart, Franz Oppenheimer vagy Guglielmo Ferrero, Acsády Ignác és Márki Sándor, megérintett a történelmi materializmus. Ma pedig a világ majd minden egyetemén alkalmazzák a marxista kutatási módszert.

A modern történetírás egyik legjelentősebb irányzata, a franciaországi „Annales“-csoport éppen a gazdasági-társadalmi-kulturális élet komplex vizsgálatával érte el a legjelentősebb eredményeket. Az „Annales“ történészei elfogadják a fejlődés

törvényszerűségének elméletét, a történelmet egy állandó és megszakíthatatlan folyamatnak tekintik, nem a jelenből következtetnek a történelmi fejlődésre, hanem a konkrét tények elemzéséből, keresik az összefüggéseket és a különböző társadalomtudományok összeműködését, és bár tudatosan mellőzik a politikai történetet, a társadalmi osztályok életét figyelik, s az egyén fejlődését a csoport részeként vizsgálják.

*

Az ismeretelméleti kérdések után vizsgáljuk meg konkrétan a történettudomány és a nemzetközi élet tükrözésének kapcsolatait.

A világpolitikai, világgazdasági publicisztika tárgya világos: a nemzetközi élet alakulásának és fejlődésének lehető figyelése, vizsgálata és elemzése. Egymaga ezt képtelen elvégezni. Kapcsolatot kell tehát tartania más társadalomtudományokkal, és ki kell alakítania saját segédtudomány-hálózatát. A kapcsolódó tudományágak között legfontosabb a szociológia, a közgazdaságtan, a statisztika, a politológia, a nemzetközi jog, a társadalompszichológia. Korlátozott mértékben, de rendelkezésére állnak egyes szaklevéltárak, demográfiai adatközlések (nemcsak a népszámlálások, hanem a lakosság geográfiai mozgása és a társadalmi mobilitás tekintetében is). A hivatalos kiadványok mellett évkönyvek, államférfiak emlékiratai és naplói, nemzetközi szervezetek kiadványai egészítik ki az információs lehetőségeket. Rendkívül jelentősek a hírközlési szervek, elsősorban a sajtó. Nem becsülhető le a közvéleménykutatás, az anketózás, a film- és magnetofonfelvétel, a gyarmati sorból fölshabadított népek és törzsek esetében az etnográfia. Fontos az ideológiai kiadványok és politikai pártprogramok tanulmányozása.

Egyes történészek lebecsülik a kortárs-történelmet, s azt állítják, hogy a ma nemzetközi kérdéseivel csak újságírói szinten lehet foglalkozni. Ez az álláspont helytelen. Nemcsak azért, mert rengeteg forrás áll a történész rendelkezésére, hanem mert a sajtó tekintetében általánosít. Különbséget kell tenni a világnézeti és információs sajtó, a publicisztika és a hírközlés között.

A kortárs-történész el sem képzelhető szociológiai szemlélet nélkül. Hiszen a konkrét szociológiai kutatások maguk is szerves részei a mai problematikájú történettudománynak. A nemzetközi kérdések történelmi-szociológiai vizsgálatában kiemelkedő a politikai szociológia szerepe. Vegyük például a tőkés országok pártjait. A szociológus-történész nyilván vizsgálni fogja a politikai pártok történelmi alakulását, a pártok struktúráját és programját, a pártokhoz való tartozást osztályok, nemek és életkorok szerint, a pártok földrajzi megoszlását városok és falvak, ipari és őstermelő vidékek szerint, a választási eredményeket, a közvéleménykutatás eredményeit.

A nemzetközi kérdések problémái között a történész számára különösen fontos a fegyverkezés és leszerelés kérdése, valamint a „harmadik világ” s a fejlődésben elmaradt országok problémája. Az előbbi közvetlenül, az utóbbi közvetve a világ minden részének, az egész emberiség jövőjének — békéjének, jólétének és szabadságának — alapvető problémája.

A nemzetközi kérdések mai történetének vannak lezárt szakaszai és történelmi folyamatai. Előttünk áll Franciaország jelenkori története. A negyedik köztársaság politikai struktúrája nyilván lezártnak tekinthető 1958-ban, amikor de Gaulle átveszi a hatalmat. Ugyanakkor a gazdasági és társadalmi struktúrában csak lényegtelen változások következnek be. De lezártnak tekinthető az ötödik köztársaság politikai struktúrája is, amelynek Bernard Lavergne professzor szerint 1958 és 1967 kö-

zötti, eredményekben pozitív szakaszát 1967 júniusától a hanyatlás és összeomlás periódusa követi. A történész az ötödik köztársaság történetének megírásánál a belpolitikai életet, a politikai pártok szerepét és a belső anarchiát elemzi, a polgári társadalom válságát, a vietnami vereség következményeit és az algériai csőd miatt polgárháborúval fenyegető belső helyzetet kutatja.

S a történésznek vizsgálnia kell az 1967 júniusa óta lezajlott eseményeket is Franciaországban. De Gaulle szembefordul Izraellel, s ezzel jelentős belső kapitalista erők ellenséges magatartását váltja ki. Az egyetemeken és iskolákban jogos elégedetlenség következtében eluralkodik az anarchia. 1968 májusában a diákság lázadása a társadalmi és politikai struktúra válságát bizonyítja, a munkások megmozdulása a gazdasági struktúrát rendíti meg. A sztrájkok a termelés csökkenését idézik elő, ez a kivitel esését. Az anarchia elől menekülő külföldi tőke a tartalékok zuhanásához, majd a frank helyzetének megrendüléséhez, a drágaság fokozódásához vezet, s mindez az alkalmazottak elégedetlenségét növeli. A történész keresi mindennek az okát. Az előzményeket pedig nemcsak a belső gazdasági struktúrában fogja kutatni. Kíváncsi lesz minden összefüggésre a Közös Piac országainak ár- és bérpolitikájával, a német és olasz ipari konkurrenciára, a sztrájkmozgalmak nemzetközi indítékaira, az Angliához és az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatok megromlásának okaira.

A történész számára éppen elég anyag áll rendelkezésre az előzmények és következmények vizsgálatához. Nemcsak a diáklázadásnak, majd a kilencmillió munkás és alkalmazott sztrájkjának az eredete érdekli, hanem a politikai pártok magatartása és az „anyagi erővé váló” ideológiák szerepe is. Miért száll síkra a Kommunista Párt az anarchistának bélyegzett „kalandorpolitika” ellen, miért áll teljes erővel a mozgalmak mellé az Egyesült Szocialista Párt, s miért vonul a háttérbe a Szocialista Párt? És érdekes kideríteni azt is, végül milyen erők buktatják meg de Gaulle tekintélyuralmát, s készítik elő a hatodik köztársaságot.

Hasonló problémák merülnek fel a nemzetközi élet minden eseményével kapcsolatban. Határozottan állíthatjuk, hogy a szociológus-történész tudományos igénynyel nyúlhat minden kérdéshez, még akkor is, ha nem nyílnak meg előtte az összes források. A történésznek foglalkoznia kell a két német állam szociológiai ténye mögötti történelmi kérdésekkel. A mátv vizsgálva utalnia kell az egységes német nemzeti állam késői megteremtésére, a weimari köztársaságra, a békeszerződésekre, a nemzetiszocializmus hatalomra kerülésének körülményeire és háborús politikájára, a Yaltában és Potsdamban tartott konferenciákra, a háború utáni négy, majd két Németországra.

És mi az angol államközösség, a „Commonwealth”? Hogyan vált gyarmatbirodalomból szabad és független államok egyesülésévé? És vajon azon belül azonos történeti-társadalmi feltételek között fejlődik-e — mondjuk — Anglia, Kanada, India és Nigéria? A gazdasági és politikai tényezők mögött mi a történelmi háttere a Közös Piacnak? Bizonyára történeti okai is vannak de Gaulle Anglia belépését ellenző magatartásának, s az angol álláspont változásainak is megvannak a gazdaságiak mellett történeti tényezői. A közel-keleti háborús tűzfészek csak részben hadtörténeti kérdés. A történésznek meg kell vizsgálnia a mai ellentétek történeti okait: a cionizmus megszületését, a Balfour-deklarációt, a Palesztina-kérdést és Izrael megszületését s nem utolsósorban a vallási ellentéteket és az arab nemzeté-alakulás eseményeit és körvonalait. Fokozott mértékben érvényes ez a nemzeté-alakulás vágyának s akaratának fejleményeire Afrikában.

Mi van a viláгурalmi „Pax Americana” politikai elgondolása mögött? Nyilván a technika- és gazdaságtörténeti fejlődés hatott a politikai életre. A monopóliumok

hatalmát ellensúlyozta ugyan a szakszervezeti mozgalom, másrészt azonban erősítette a katonai erők uralomrajutása. Az egész világon kiépített bázishálózat az imperializmus új stratégiáját jelzi. A belső feszítőerőt jelentő néger-kérdés vagy a lázadó tömeggé nőtt főiskolás-tábor sem magyarázható meg történeti kutatások és szemlélet nélkül.

Problémák vetődnek fel Kanada politikai fejlődésében is. A franciák számára biztosított új alkotmány mögött történetileg elemzendő tényezők vannak: a francia település, az angol szupremácia, a franciák nyelvi háttérbe szorítottsága és egy konzervatív szellemű francia nemzeti tudat újjáébredése.

Még csak egyetlen jelentős dologra hívnám fel a figyelmet. A marxizmust is új helyzet elé állítja az új korszak, amelyet nevezhetünk az atomenergia, az űrrepülés, a kibernetika, az elektronika korszakának. Mindegy, minek nevezzük, de nyilvánvaló: a tudományos-műszaki forradalom megváltoztatja a termelési és társadalmi viszonyokat, a politikai felfogásokat módosítja, s olyan pszichológiai változásokat idéz elő, melyek az emberi magatartás és gondolkodás átalakulásához vezetnek. Az osztályharc eddigi formái helyébe új mozgásformák lépnek, éppen az osztálystruktúra változásai következtében. A történésznek szociológiailag számolnia kell az *egyén lázadásával* (Mahatma Gandhi, Albert Camus, Che Guevara, Herbert Marcuse), a *csoportházadással* (hippi-jelenség), *osztályok és egyes történeti kategóriák feltörekvésével* (gyarmatok fölszabadulási harca, afrikai négerok, Vietkong, kanadai franciák, amerikai négerok, kurdok és más nemzetiségek) és *intellektuális tömegek lázadásával* (diákmozgalmak és sztrájkok a technológiai fejlődésből adódó „zsarnokság” ellen).

A marxista történésznek szociológiai szemléletével felvértezve kell ideológiai frontot vállalnia. Ennek fontossága növekszik, amilyen mértékben a világ „intellektualizálódik”. Meg kell néznie, hogyan értékeli Camus „lázadó” emberét, tanulmányoznia kell Marcuse tiltakozását az élet „csak” materiális tartalma ellen és Che Guevara „szerezeti” fogadalmát: „Ha a szocializmus arra szorítkozik, hogy kényelmet biztosítson az embernek, akkor nem lennék szocialista”. De számolnia kell a régi világnézetek átalakulásával és egy új irracionálizmussal is. Toynbee irracionálizmusa veszélyesebb, mert nem regresszív, hanem modern. Toynbee a kaliforniai „hippi”-jelenségben valami felemelőt vett észre. Szerinte a hosszúhajú és igénytelenységbe menekülő fiatalok visszavezethetik az emberiséget a „kontempláció” korába. Ebből arra a következtetésre jut, hogy „elérkezett a spirituálizmus, a valláshoz való visszatérés órája”. Persze Toynbee „vallás”-on nem valami külső lény hatalmát és parancsait érti, hanem azt, ami „az emberi lény szívében van”.

A kor parancsa vonatkozik a történészre is. Derítse fel a teljes igazságot. Csak ez által használ nemzete és nemzetisége, az egész emberiség, vagyis a szocializmus ügyének.

Jordáky Lajos

Dialogus a harmadik világról

Az egy főre jutó nemzeti jövedelem Dél-Koreában 88, Indiában 86, Indonéziában 85, Kenyában 77, Nepalban 66 dollár, Tanzániában 64, Etiópiában 42 dollár egy évre. Ez a „harmadik világ”. De nemcsak ez, hanem jó néhány ázsiai ország, valamennyi afrikai fiatal állam és szinte az egész dél-amerikai földrész. Az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezetét (FAO) sokat foglalkoztatja: vajon melyikük tud ebből eleget megtakarítani a fejlődéshez szükséges tőke előteremtéséhez?

Ez ma a helyzet a lakosság mai lélekszáma mellett. De ha beválnak a demográfiai robbanásra vonatkozó ENSZ-számítások, a problémák csak súlyosbodhatnak. Néhány fejlődő ország népessége a következőképpen alakul:

ORSZÁG	Lakosság (1000 fő)	
	1970-ben	1985-ben (előrejelzés)
Bolívia	4 635	6 680
Chile	9 685	13 600
Kolumbia	20 720	32 085
Ecuador	5 935	9 390
Peru	13 320	19 920
Brazília	93 905	139 480
Egyesült Arab Köz társaság	34 410	53 100
Rhodesia	5 005	8 370
Zambia	4 265	6 685
Irán	26 555	39 070
Irak	8 535	14 440
Kenya	10 485	15 935
Algéria	13 280	20 290
Ghana	9 030	14 405
Nigéria	65 055	107 409
Marokkó	15 600	25 325
Guinea	3 895	5 865
Ceylon	13 090	20 770
India	542 575	775 030
Pakisztán	129 295	183 090
Indonézia	117 945	171 960
Thaiföld	35 685	52 475

Ez azt jelenti, hogy ha e — taláalomra kiválasztott — országok 1970-re előrelátható lakosságát földrészenként összeadjuk, és az 1985-re előreláthatóval összehasonlítjuk, Dél-Amerikában a növekedés 49,2, Afrikában 61,3, Ázsiában 42,0%-osnak ígérkezik. Legalább ezzel az aránnyal kellene lépést tartania az egy főre jutó nemzeti jövedelemnek, hogy az életszínvonal ne csökkenjen. De már ahhoz, hogy a fejlődéshez szükséges beruházásokra is fussa, lényegesen gyorsabb ütemben kellene növekednie. Hogy ez nem könnyű — kétségtelen. Hogy egyáltalán lehetséges-e — népgazdasági vonatkozásban —, az a beruházások mennyiségétől és hatékonyságától függ. Carlos Massad, a Chilei Nemzeti Bank kormányzója egy interjú során erre vonatkozólag ezt mondja: „A beruházások nélkülözhetetlenek. Ha nem érhetők el egy adott rendszer keretében, akkor a rendszert megváltoztatva kell keresni megszerzésük lehetőségét.“

A fejlődő országok mindenáron meg akarják találni az elmaradottságból kivezető utat. S hogy nemesak a hagyományos utakat keresik, annak egyik sokatmondó jele, hogy Peruban nemrégiben kihirdették az első komoly latin-amerikai földreformtörvényt; társadalmi, gazdasági kihatásait még nem lehet felmérni, ám az eddigi dél-amerikai földreformok tapasztalatai — ami a gazdasági kihatásokat illeti — óvatosságra intenek, de nem kétséges, hogy a termelőerőket merevítő keretek szétfeszítése az egész nemzetgazdaság erjedését vonja majd maga után.

*

Az ENSZ kidolgozta tízéves fejlesztési terv utolsó évében járunk. A fejlődés jelei azonban a mintegy 90 gyengén fejlett ország közül még alig néhányban mutatkoznak, s ezért a további nemzetközi együttműködést kikényszerítő súlyos helyzetet nem szemlélhetjük szenvtelenül.

Számos fórumon, a világsajtó majd minden számottevő orgánumban elhangzott az a — látszólag megnyugtató — megállapítás, hogy a gyengén fejlett harma-

dik világ anyagi és emberi erőforrásai reményt, nyújtanak arra, hogy a lemaradást — idővel — behozza. Ezt a tételt nem árt közelebbről szemügyre venni. Az anyagi erőforrásokat illetően nem kell fenntartásokkal élnünk, hiszen a világ nyersanyag-kincsének megoszlása semmi esetre sem hátrányos Latin-Amerikára, Ázsiára és Afrikára nézve, de különben is: a feltárási technika rohamos fejlődése a közeljövőben még inkább javukra billentheti a mérleget. Meggondolkoztató azonban az emberi erőforrásokkal kapcsolatos derűlátás. S nem olyan értelemben, hogy nem állna elég munkaerő rendelkezésre, hanem ellenkezőleg: hogy a felvázolt demográfiai fejlődés nem jelent-e olyan teherterét a gazdasági fejlődés kibontakozásában, amely adott pillanatban fékező erőként léphet fel. Egyrészt azért, hogy a termelés remélhető fejlődését meghaladó mértékben növekszik a fogyasztók serege (ne gondoljunk itt — szemellenzősen — malthusianizmusra), másrészt, mert ezen országok lakosságának általános, de főként műszaki műveltségí színvonala nagyon nagy anyagi erőfeszítéseket tesz szükségessé.

Ahhoz, hogy a földműves ipari munkássá válhassék — a technika mai színvonalán —, nem elég a hatalmas beruházásokat igénylő ipart megteremteni a munkaalkalom biztosítására, hanem ki kell fejleszteni a hajdani földművesben a technicitást, a műszaki készséget, el kell sajátítani bizonyos fokú műszaki alpműveltséget, a precizításra való készséget, az érzéket a technikai finomságok iránt. Ez pedig mind további kiadást, a nemzetgazdaságra nehezedő terhet jelent. Ma Latin-Amerika lakosságának 60 százaléka éhezik, s 45 százaléka analfabéta.

Az 1967. év végi — amerikai, félhivatalos — adatok szerint az Egyesült Államok latin-amerikai érdekeltségeinek összege kerekén húszmilliárd dollár volt, amiből 10—12 milliárd dollárt képviseltek a magánvállalkozók direkt beruházásai. A Világbank adatai szerint 1967 végén 20 latin-amerikai ország tartozása 11 és fél milliárd dollár volt, s abban az évben 1,85 milliárd kamatot fizetett.

S a helyzet nem kedvezőbb az afrikai és az ázsiai gyengén fejlett országokban sem.

Érthető, hogy ilyen körülmények között egyetlen ország sem maradhat közböbs a gyengén fejlett országok problémái iránt, s az ENSZ-nek már jó néhány szakosított szerve keresi a legmegfelelőbb megoldást. De keresik maguk a gyengén fejlett országok is, egyik több, másik kevesebb sikerrel.

*

Ha a fejlesztésre fordított összegek dinamizmusát feltüntető adatokat vizsgáljuk, némi optimizmus indokolt, hiszen a teljes összeg 1960-tól 1967 végéig 8 milliárd dollárról 11 milliárd dollár fölé emelkedett, s ezen belül a magántőke beruházásai 3,2 milliárdról 4,4 milliárdra emelkedtek. De ha azt a görbét vizsgáljuk, amely a bruttó nemzeti jövedelemnek a fejlesztésre fordított hányadát tünteti fel, akkor optimizmusunk lelohad, hiszen ez a görbe 1960-tól 1967-ig 0,90-ről 0,76-ra esik vissza, a magántőke részesedése pedig ebből 0,35, illetve 0,34%-ot képvisel. A Fejlesztési Segélyező Bizottság tagállamai (Ausztria, Belgium, Kanada, Dánia, Franciaország, az NSZK, Olaszország, Japán, Hollandia, Norvégia, Svédország, Svájc, Anglia, az Egyesült Államok, Ausztrália és Portugália) közül a magántőke beruházásainak oroslánrészét az Egyesült Államok (1961—64-ben 4126 millió dollár), Franciaország (1801 millió dollár) és Anglia (1497 millió dollár) biztosítja. Utánuk Olaszország, az NSZK és Japán következnek.

A fejlődő országok közül a legtöbb, magánszektorból származó tőkét Mexikó (678 millió dollár), Argentína, Brazília, Izrael és Nigéria vette igénybe ebben az időszakban. Ezek részesedésének körülbelül a fele Chile és Kolumbia részesedése.

*

Az egy főre jutó nemzeti jövedelem (dollarban számítva) néhány fejlődő országban

A FAO francia, angol és spanyol nyelvű hivatalos folyóirata, a *Cérès* (II. 2.) a megoldás keresésével kapcsolatosan felteszi a kérdést: mi a teendő a tendencia módosítására? Válasza: „Mindenekelőtt tisztázni a nehézségeket, az akadályokat, hozzájárulni a légkör megváltoztatásához.“ S megindítja a dialógust, amelynek keretében elmondják véleményüket — többek között —: David Horowitz, Victor H. Umbricht, Carlos Massad, Tun Abdul Razak, Richard Reuter és Paul Streeten. Véleményeik összevetése érzékelteti a problémakör bonyolultságát.

David Horowitz, aki izraeli bankkormányzói hivatala mellett szerzője a fejlődő országok fejlesztésének finanszírozására vonatkozó ún. Horowitz-tervnek, megállapítja: „Az egész iparosodott világ bruttó nemzeti jövedelmének (BNJ) legalább 1560 milliárd dollárt kitevő értékéből a harmadik világ fejlesztésére szánt összeg 9,7 milliárd dollár volt, ami valamivel kevesebb, mint 1%-nak a kétharmada.“ Márpedig a fejlesztési terv előirányzatai szerint legalább 1%-ot kellene a gyengén fejlett országok fejlesztésére fordítani ahhoz, hogy a tervezett fejlődést elérhessék. 1962-től 1966-ig a fejlett országok hozzájárulása a BNJ 0,76%-áról 0,60%-ára esett vissza, amire kénytelen a következő megállapítást tenni: „A fejlődésben levő országoknak nyújtott segítségnek ez a — fejlett országok BNJ-hez viszonyított — állandó csökkenése meg nem értésről, a felelősségtudat hiányáról tanúskodik, és kudarcot jelent egy olyan korszakban, amelyben beigazolódik, hogy milyen lényeges az emberi szolidaritás.“ Következésképpen: meg kellene találni a szükséges tőkét, amit a fejlődésben levő országok saját erejükből nem tudnak előteremteni, mivel túl alacsony az egy főre jutó nemzeti jövedelmük. Ma már ott tartunk, hogy a támogatásnak közel felét elnyeli a kamat fizetése és az adósságok törlesztése. Ha nem növelik a tőkehozzájárulást, a 70-es években eljön az a nap, amikor az ezeknek az országoknak nyújtott támogatás egyenlővé válik kamatterheik összegével“ — állapítja meg Horowitz.

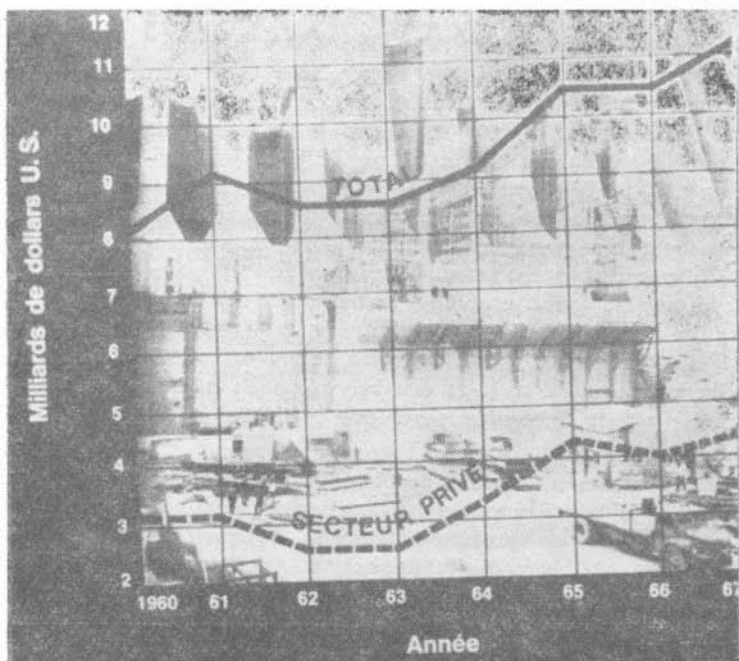
A harmadik világ gazdasági fejlődésének alapvető problémája a tőkebefektetés marad, bár kérdőjelek ezen kívül is bőven vannak. Az iparilag fejlett tőkés országokban a beruházások volumene — köz- és magánkölcsonökből — rohamosan emelkedik, Kihelyezhető tőke tehát van. A harmadik világ helyzetének javítása szempontjából azonban a döntő kérdés ez marad: sikerül-e az érdekelteket meggyőzni arról, hogy az elsőbbség, a prioritás a gyengén fejlett országokat illeti meg?

A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap létrejötte lehetőséget jelez a gyengén fejlett országok részére a tőkepiacok felé. Horowitz végső következtetései: „A világ e része termelési kapacitásának javulása megfelelő tőkeimport révén új erők felszabadulását tenné lehetővé; ezek gazdasági forradalmat váltanának ki, aminek következményei lennének: a prosperitás megoszlása a föld összes népei között, és egy általános meggazdagodás.“

Állítsuk szembe V. H. Umbricht és a chilei Carlos Massad véleményét az egyik döntő fontosságú kérdésről: a magántőke exportjáról, illetve importjáról. Előbbi a tőkét kihelyezők, utóbbi a tőkét igénylők nézőpontjáról ítéli meg a kérdést. A fejlett országok magántőke-beruházásának legfőbb akadálya a gyengén fejlett országokban a kockázat, véli Umbricht. A valódi kockázat a rövid lejáróban rejlik, így Massad.

Umbricht szerint azok a fejlődő országok, amelyek nem ismerik el a magántulajdont, nem teljesítik a magántőke megkívánta feltételeket. Második — általános jellegű — megállapítása szerint a magántőke, amikor beruház egy országban, profitra törekszik. Arra, hogy számadásait mindenképpen haszonnal zárja. Egyszóval: a gyengén fejlett országoknak el kell ismerniük a profit fogalmát, ha a magántőkéhez folyamodnak.

Massad lándzsát tör a külföldi magántőke szükségessége mellett, de számos fenntartással él. Elsősorban azt szögezi le, hogy csak a hosszú lejáratú tőkebefektetések felelnek meg a gyengén fejlett országok gazdasági követelményeinek, de — véleménye szerint — a hosszú lejáró a megfontoltan beruházó külföldi magántőkésnek is előnyös. Másodsorban, hangsúlyozza, természetes, hogy az állam társulni kíván a nagyobb és nemzeti szempontból fontosabb beruházásokba, különösen a legjelentősebb nemzeti nyersanyagok — például Chile esetében a réz — kitermelésébe és feldolgozásába. Harmadsorban előnyösebbnek minősíti a nemzet-

A harmadik világ fejlesztését szolgáló pénzügyi hozzájárulás mutatói. Az alsó görbe a magánszektor hozzájárulását szemlélteti (milliárd dollárban), a felső az összes hozzájárulások értékét

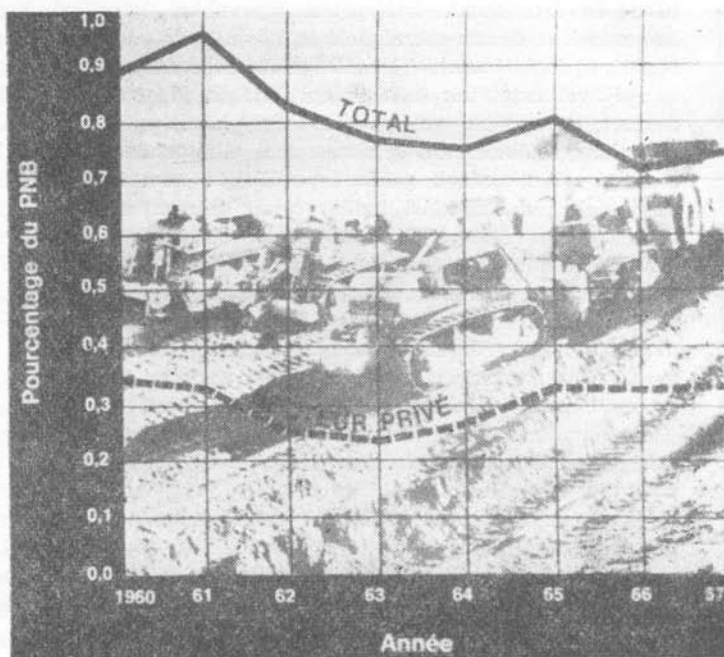
közi beruházásokat az egyetlen ország állampolgáraitól eszközölt beruházásokkal szemben, s ebben a vonatkozásban állást foglal az ADELA típusú társaságok beruházásai mellett. (Az ADELA-t 16 fejlett országban működő ipari társaságok és bankérdekeltségek hozták létre.)

Sokat vitatott kérdés, hogy a gyengén fejlett országok életszínvonalának gyors emelkedéséhez a mezőgazdaság vagy az ipar gyors ütemű fejlesztése a fontosabb-e (ezen országok lakosságának 70—75%-a a mezőgazdaságban foglalkoztatott).

Erre vonatkozóan V. H. Umbricht — aki mellelleg a Mekong-delta hasznosításával foglalkozó tanácsadó bizottságnak is egyik szakértője — úgy vélekedik, hogy ez csupán sorrendi kérdés. Mivel azonban mindent egyszerre nem lehet, az elsőbbséget a mezőgazdaságnak ítéli, mert mezőgazdaság már van, az ipart pedig csak ezután kell megteremteni. De a mezőgazdaság fejlesztésével párhuzamosan „valamit tenni kell az iparért” is. S úgy véli: ha a honvédelemre előirányzott összegeket a felére csökkentenék, a dolgok másként haladnának...

Richard W. Reuter, az Egyesült Államokban működő Croft Foods társaság egyik igazgatója megállapítja, hogy a profit realizálásának kilátásai — azonos erőfeszítések mellett — ígéretesebbek a fejlett országokban. Kifejezetten a magántőke szempontjából ítéli meg a kérdést, ami érthető, hiszen egy élelmiszeripari nagyvállalat igazgatója. Szerinte a főbb akadályai annak, hogy az élelmiszerhiánnyal küzdő országokban fejlett élelmiszeripart és kereskedelmet lehessen létrehozni, lényegében a következők: a politikai bizonytalanság növeli a kockázatot, és akadályozza a hosszú lejáratú előretervezést; az élelmiszeripari termékek forgalmát a gyengén fejlett országok között szűk látókörű intézkedések nehezítik; a lakosság alacsony műveltségi színvonala nem teszi lehetővé a korszerű gyártási, csomagolási és forgalmazási eljárások alkalmazását; a gyengén fejlett országok lakosságának jelentős része a gazdasági vérkeringésen kívül él; a magántőkés féltelme a csódtól, nem

A harmadik világ fejlesztését szolgáló pénzügyi hozzájárulás a kölcsönző tőkés országok bruttó nemzeti jövedelmének százalékában kifejezve. Az ábrán olvasható francia szöveg magyarázata: Année = év; Pourcentage du PNB = Bruttó nemzeti jövedelem százaléka; Secteur privé = magánszektor; Total = összesen

látja biztosítva azt a jogát, hogy a vállalkozásból származó jövedelme felett szabadon rendelkezék.

Tun Abdul Razak olyan állam nevében beszél, ahol a lakosságnak több mint fele 21 éven aluli életkorú, s ahol a belső nehézségeket nemzetiségi kérdések is súlyosbítják (Nyugat-Malaysia lakosságának 50%-a maláj, 37%-a kínai és 13%-a egyéb nemzetiségű; Kuala-Lumpurban csak 15% maláj, viszont 61% kínai él).

Malaysia jelenleg öt éves tervének harmadik événél tart; tőkehiánnyal küzd, mert távol állnak attól, hogy az előirányzott 1,9 milliárd dollár külföldi tőkének felét is megkapták volna. Emellett egyik fő nehézségük, hogy a — jelenleg 6,8%-os szinten álló — munkanélküliség a lakosság rohamos szaporodásával csak nőni fog, s ezért mind több és több munkahelyet kell teremteni. Ma 150 millió dollár értékű élelmiszerterméket kell importálniuk, s fokozza nehézségeiket, hogy saját kereskedelmi flottájuk jelentéktelen. Az Egyesült Államoktól kapott segítség elenyésző, mint ahogy az Angliától kapott 25 millió font sterling sem oldja meg a tőkehiányt. Ezért támogatják a külföldi magántőke beruházásait, jelentős adókedvezményeket biztosítanak számára, de elvárnák, hogy a bővített újratermelést náluk eszközöljék, s újabb beruházásokkal segítsék a munkanélküliség leküzdését.

Paul Streeten, az Oxfordban székelő Institute of Commonwealth Studies igazgatója, előbb történeti fejlődésében vizsgálja a külföldi tőkeberuházásokat, megállapítva, hogy ezek jellege a XIX. századhoz képest lényegesen megváltozott. Egyik — ezzel kapcsolatos — érdekes megállapítása: míg a XIX. században a fejlett országok haladása serkentette a gyengén fejlettek expanzióját, ma sokkal kevésbé segíti azt, sőt, esetleg késlelteti is. Hét pontban sorolja fel a magánberuházások jelentőségét a gyengén fejlett országokban. Röviden. 1. hozzájárulnak a technológiai ismeretek átadásához; 2. ügyviteli személyzetet adnak és helyi menedzsereket képeznek ki; 3. munkaerőt, ügyviteli, kereskedelmi személyzetet szaképesítenek; 4. bátorítják a helyi vállalkozást; 5. elősegítik a külföldi bankokkal, tőke- és árupiaccaal, értékesítési szervekkel létrejövő kapcsolatokat; 6. közvetve kedveznek a deviza-szerzésnek és növelik az adóból származó bevételeket; 7. elősegítik új foglalkoztatási lehetőségek létrehozását.

Következtetései: csökkenteni kell az idegen tőkének a gyengén fejlett ország nemzetgazdaságába való beékelődése következtében előálló politikai feszültséget és a kisajátítástól való félelmet, ami elbátortalanítja a külföldi magánvállalkozást; a helyi vállalkozások gazdaságpolitikáját nem kell feltétlenül az anyavállalatnak alárendelni; a szóródási hatást olyan értelemben kell bátorítani, hogy az idegen társaságok tevékenységéből származó realizálásokat irányítsák a nemzetgazdaság kevésbé dinamikus ágai felé; a gyengén jövedelmező tőkét és szakértelmet bizonyos idő után célszerűbb új vállalkozásba fektetni, mint a régiben fenntartani.

A vélemények, látószögek, álláspontok, problémák változatossága jelzi a harmadik világ kérdéseinek bonyolultságát. Érthető módon, hiszen az országoknak az a sokasága, amelyet így nevezünk, annyira sokszínű, hogy talán egyetlen közös vonása az, hogy életkérdése a gazdasági felemelkedés.

A második világháborút követő korszak elhozta a legtöbb volt gyarmati ország függetlenségét, felszabadulását a gyarmati uralom alól. Most a fejlesztési program megvalósításának mikéntjétől függ, hogy gazdaságilag is versenyképesé váljanak az évszázados előnnyel induló, iparilag fejlett országokkal. A szocialista tábor országai között mi is rokonszenvvel és teljes szolidaritással figyeljük ezt a küzdelmet, s amint állami függetlenségük elnyerését is együtterzéssel kísértük, mellettük állunk gazdasági függetlenségükért folyó erőfeszítéseikben is.

Nagy Miklós

Az aradi vértanúk és az utókor

1849 őszének eseményeit méltán nevezik aradi epilógusnak. A köztudatban általában október 6. borús reggele, a 13 vértanú kivégzése köti a városhoz a forradalmat. Arad azóta jelkép, a történelmi helyállás jelképe. Mementó, hogy a tobzódó bosszúállás és a nemzetközi reakció minden mesterkedése sem tudja megállítani a történelmi haladást. Hagyomány, melyből nemzedékek merítettek hitet és erőt a történelem viharában.

De nemcsak Világos szomorú emlékezetű tragédiája, nemcsak Haynau véres tobzódása kapcsolja össze 1849 őszét Araddal. Ekkor már a város a forradalom végső menedéke. Itt találunk egymásra a román—magyar megbékélés hídverői, ide menekül a forradalmi kormány, ide csoportosulnak a még megmaradt katonai erők.

1849 július elsején a császári erők feladják a várat. A császári seregekhez tartozó karánsebesi román határőrök csatlakoznak Vécsey tábornok csapataihoz. A vár parancsnokságát Damjanich veszi át, s ezzel menedéket biztosít a császári és cári csapatok elől menekülő forradalmi kormánynak. Ugyancsak az aradi várban helyezkedik el Aulich hadügyminiszter hivatala is.

Közben jelentős lépések történnek a román—magyar megbékélés érdekében. Dragoş tragikus kísérletének sikertelensége után, július 14-én Szegeden Bălcescu, Bolliac és Kossuth aláírják a *Békéltetési tervezetet*, amely utat nyit a románok nemzeti jogainak biztosítása felé. Augusztus 3-án veszi kézhez Bălcescu Topánfalván Avram Iancu levelét, amelyben a szegedi egyezmény eredményeként semlegességet ígér a további harcokban. E levelet Bălcescu egyik kísérője juttatja el Kossuthhoz az aradi várba, aki augusztus 8-án elrendeli az Erdélyi Érchegységben folyó testvérharcok beszüntetését.

Ezek a történelmi fontosságú határozatok azonban már nem változtathattak lényegesen a helyzeten. Augusztus 11-én Kossuth kénytelen átadni Görgeynek a hatalmat, aki egy nappal később a világosi Bohus-kastélyban a cári főparancsnoksággal megegyezik a fegyverletételben, és augusztus 13-án a szöllősi mezőn a főszereg leteszi a fegyvert.

A főszereg megadását augusztus 17-én követte Arad vára, majd két nappal később Borosjenőn Vécsey hadtestje.

Bălcescu, Bem, Klapka és Dembinski reménye, hogy Erdélyben tegyenek kísérletet a forradalom megmentésére, nem valósulhatott meg. A forradalom elbukott.

*

1849 ősze. Haynau már Aradon tevékenykedik a régi rend helyreállítása végett. „Élni fogok feltétlen teljhatalmammal — jelenti ki. — Egész Európának példát akarok adni, miként kellessék a lázadókkal elbánni oly célból, hogy rend, csend és béke legyen legalább százesztendőre.“

Ez a csend azonban csak a városban honol. A megye keleti részére Avram Iancu csapatai vonulnak be, s mintegy 70—80 községben — nemzetiségi különbség nélkül — nagymértékű parasztmozgalom bontakozik ki. A parasztok megtámadják a kastélyokat, elfoglalják a földesúri földeket. A császári hadsereg kénytelen ágyúkkal felszerelt csapatokat bevetni. Az aradi állami levéltár őrzi a megmozdulást követő törvényszéki eljárások anyagát, melyek során a börtönök megteltek elítélt és megsarcolt paraszttal. Más helyeken katonai erővel biztosították a földesurak legelő- és erdőfoglalásait.

A reakció mindenütt tobzódott. A császári hadsereg ellátására 450 000 forint értékű terméket hajtottak be, elégettek 1 350 597 forint értékű „Kossuth-bankó“-t, összefogdostak a hadsereg számára 2476 hazamenekült fiatalot, betiltották, hogy a románság gyűjtést rendezzen a Bécsben tartózkodó román küldöttség aradi tagjai számára, katonai beavatkozást helyeztek kilátásba az Avram Iancu tervezte aradkövi népgyűlés megtartása esetére.

Ezeket az eseményeket elhomályosította az idők folyamán október 6. Haynau konok elhatározása volt a teljes leszámolás; a példamutató mementő. E tekintetben sikertelen maradt Paszkevicz herceg amnesztia-kísérlete is. Szeptember első napjaiban Haynau parancsot ad Schlick tábornoknak, az I. császári hadtest parancsnokának, hogy az orosz parancsnokságon lévő foglyokat kísértesse Aradra, s a tábornokokat különítse el a varban.

Az aradi vár ekkor már telve volt foglyokkal. Számukat a börtönnapló hiányában s az egykorú feljegyzések pontatlansága miatt nem lehet tökéletesen megállapítani, de megközelítette a hatszázat. Köztük voltak Aulich Lajos, a lábtöréssel kínlódó Damjanich János, Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Knézich Károly, Lahner György, Leiningen-Westerburg Károly, Lenkey János, Nagy Sándor József, Pöltenberg Ernő, Schweidel József, Török Ignác, Vécsey Károly, Kazinczy Lajos, Hadik Gusztáv tábornokok, Lázár Vilmos, Hauk Lajos, Csutak Kálmán ezredesek, az aradiak közül Bergmann őrnagy, Izicescu kapitány és még sokan mások: magyarok, románok, németek, lengyelek, csehek, szerbek. Számos foglyot később áthelyeztek a pesti, nagyváradi, nagyszombeni, temesvári haditörvényszékekhez. Így került el Aradról Eftimie Murgu, Török Gábor kormánybiztos, a később halálra ítélt Maxim Caracion pécskai esperes.

Találóan jellemzi a helyzetet Barițiu Erdély történetéről írott könyvében: „Ameddig tartott a rettenetes báró Haynau tüzérségi tábornok korlátlan teljhatalma, ... a börtönök nem ürültek ki és a kegyetlen ítéletek egyre folytak.“ Az 1849 őszén Aradon letárgyalt monstre perek jelentik az ellenforradalmi megtorlások csúcspontját.

*

Az aradi katonai törvényszék első áldozata Ormay-Auffenberg Norbert cseh származású tiszt volt, akit Haynau parancsára már augusztus 22-én kivégeztek. Ezután az aradi várban székelő katonai törvényszék egyre-másra hozta ítéleteit. Csutak ezredes feljegyzése szerint 1849 őszén Aradon 489 ítéletet hoztak, ebből 219 halálos; 16-ot azonnal végre is hajtottak.

A közismert 13 tábornokhoz ugyanis még hozzá kell tennünk a már említett Ormay Norbert mellett Kazinczy Lajos tábornokot, Hauk Lajos alezredest, a brutális bánásmód miatt megőrült s halálba kergetett Lenkey János tábornokot, a Bulcsón elfogatása elől öngyilkosságba menekülő Gaál László tábornokot s az aradi börtönben meghalt Bergmann őrnagyot.

Az utókor mégis leginkább október 6-ra emlékezik. A nap eseményei közismertek. Négyet: Lázár Vilmost, Kiss Ernőt, Schweidel Józsefet és Dessewffy Arisztidet agyonlőtték. Az eseményt utólag emlékezéseikben megörökítették Bardócz Sándor és Winkler Brunó lelkészek. A feljegyzések szerint a golyók csak hármat öltek meg. Kiss Ernőt a kivégző osztag csak a vállán sebesítette meg, s ezután lőtte agyon közvetlen közelről. Bardócz minorita szerzetes 40 évvel később visszaemlékezéseiben azt állítja, hogy Schweidel tábornok lövése sem volt halálos. Állítása szerint a tábornok felsikoltott, és a kirendelt orvos végzett volna vele. Egyébként a négy tábornok kivégzése alig pár percig tartott, s a holttesteket katonai őrizet mellett a helyszínen hagyták.

A visszatérő zászlóalj parancsnoka ezután adott parancsot az akasztásra ítélt 9 tábornok elővezetésére. A megláncolt foglyok sorra érkeztek a vár udvarára. Damjanichot maga a hóhér segítette fel egy fazekasvarsándi paraszt szekereére. A foglyok egy teljes zászlóalj (mintegy 1300 fő) fedezete mellett félóra menetelés után érkeztek a vár délnyugati oldalán elterülő kazamaták elé, az újaradi út mentén kijelölt kivégzési helyre. A feljegyzések szerint a tábornokok nyugodtan viselkedtek mindvégig. Elsőnek Pöltenberg Ernőt végezték ki, előtte pernyi halasztást kért és elbúcsúzott társaitól s lelkésztől. Sorra következtek ezután Török Ignác, Lahner György, Knézich Károly, Nagy Sándor József. Leiningen Károly engedélyt kért, hogy néhány szót szóljon a katonákhoz, melyben visszautasította a vádirat koholmányait. Őt követte Aulich és Damjanich. „Azt gondoltam már, hogy én leszek az utolsó, ki a csatában mindig első voltam” — voltak Damjanich végső megjegyzései. Utolsóinak Vécseyt vonszolták a bitófa alá.

A katonaság elvonulása után reggel nyolc órakor megnyitották a közlekedést. A visszaemlékezések szerint már a kivégzés alatt nagy tömeg gyűlt a vesztőhely köré, majd a kivégzést valóságos zarándoklás követte a katonák őrizte holttestekhez.

A kivégzések után végrehajtották a vagyonekobjzásra vonatkozó ítéletet. Elárverezték a vértanúk személyes használati tárgyait is. 1850. március 11-ig ebből 3714 forint 23 krajcár tiszta bevétel folyt be a temesvári főhadparancsnokság pénztárába.

*

Október 6. eseményei nem múltak el nyomtalanul. Az utókor kegyelete elsősorban a vértanúk személye és családja köré összpontosult. A legújabb kutatások mégis több kérdésre kellett hogy választ adjanak.

Mindenekelőtt tisztázni kellett a kivégzések pontos helyét. Már a század elején felvetődött, hogy a 13 tábornok emlékére az úgynevezett „Vesztőhelyen” emelt obeliszk nem egyezik a bitófán történt kivégzések pontos helyével. A múlt század végén a folyóiratokban, napilapokban közölt adatok is sok tekintetben ellentmondanak egymásnak. A kérdés tisztázását megnehezítette az aradi vár irattárának pusztulása is.

A korabeli szemtanúk feljegyzéseinek, az aradi levéltárak idevonatkozó adatainak és az ásatások eredményeinek egybevetésével ma azonban már pontosan megállapíthatjuk a kivégzések helyét. A helyszínen jelenlévő Bardócz, Winkler és Szujánszky római katolikus, Balló Béni református és Vasile Sombati görögkeleti lelkészek egykorú visszaemlékezései többé-kevésbé egybevágók. Winkler szerint a kivégzés a Zsigmondháza és Újarad felé vezető úttól közvetlenül balra, a vár oldalánál történt, mintegy félóra járásra a hármaskaputól. A visszaemlékezések szerint a közeli erődítményekről sokan szemlélték az ítéletvégrehajtást.

A kivégzések helyének pontos megjelölését tartalmazza Friveisz volt tüzér-tiszt térképe is, mely az aradi múzeum tulajdonában van. Ugyancsak egy korabeli allegorikus festmény az akasztások helyét a Maros régi fahídjának közelébe helyezi. Ezen adatok nyomán ma már bebizonyított tényként állíthatjuk, hogy a 13 tábornok emlékére emelt obeliszk jóval távolabb van a kivégzés eredeti helyétől.

A másik kérdés, amelyre szintén a későbbi kutatások adtak csak választ, a vértanú tetemének sorsa.

Howiger várparancsnok ridegen elzárkózott a kivégzett tábornokok holttestének kiadatásától, sőt Schweidel tábornok fiát és Bardócz lelkészt, akik a tábornok ama óhaját tolmácsolták, hogy az aradi temetőben helyezték örök nyugalomra, letartóztatással fenyegette.

Az adatok tanúsága szerint azonban Howiger rendeletét nem tartották be, s a hóhért többen is megvesztegették.

Az aradi református parókia 1849-es temetési anyakönyve szerint Dessewffy Arisztid és Leiningen Károly egyszerű temetésben részesültek. A többi vértanú temetésére vonatkozóan nincsenek írásbeli adataink, mert a vártemplom anyakönyvei eltűntek. Feltételezhető azonban, hogy Howiger rendeletének megfelelően a helyszínen kerülhetett sor az áldozatok elhantolására egyszerű lelkészi segédlettel. Csak ezt követhette a hóhér megvesztegetése.

Csernovics Pétert 1890-ben közölt visszaemlékezései szerint október 5-én bocsátották szabadon rendőri felügyelet mellett. Csernovics 100 aranyat adott komornyikjának, hogy minden áron szerezze meg sógora, Damjanich János tetemét, és amennyiben lehetséges, a vele közeli kapcsolatban álló Lahner, Vécsey és Leiningen tábornokok holttestét is, s helyezze őket a mácsai kastély kertjében örök nyugalomra. A komornyik, Vécsey és Leiningen családjának megbízottjaival együttműködve valóban megvásárolta a hóhértól mind a négy áldozat holttestét. Damjanichot és Lahnert ezt követően Mácsán el is temették. Utólag emlékművet emeltek a sír fölé, melyet 1955-ben az aradi néptanács restauráltatott.

Leiningen holttestét sógora szerezte meg, s utasítására gazdatisztje, Terpe Miklós, a vértanú előzetes kívánsága szerint Monyoróra szállította. Itt pihent egészen 1879-ig, amikor átszállították a borosjenői római katolikus templom kriptájába. Sírját 1953-ban a román állam szedette rendbe.

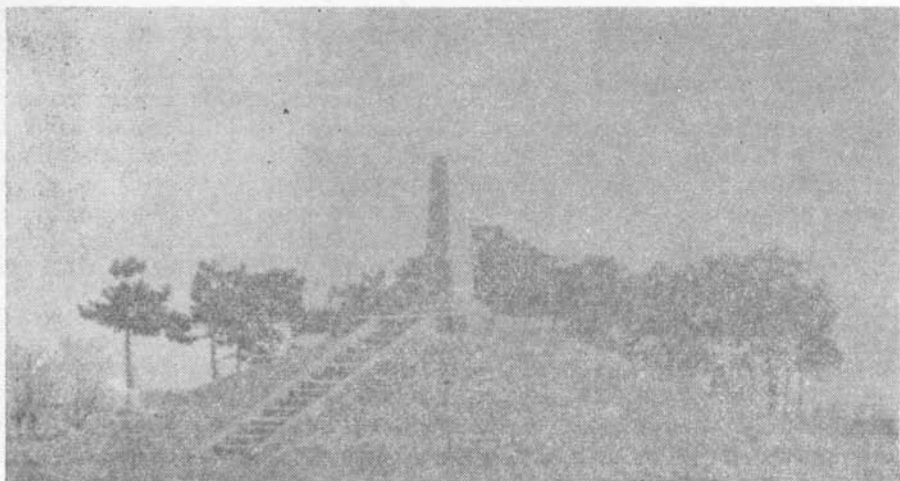
Vécsey tetemét családja az aradi temetőben helyeztette örök nyugalomra. 1916. július 7-én egy bizottság jelenlétében sírját kinyitották, s az ott talált koponyát és csontmaradványokat díszes ládába téve az aradi 1848-49-es múzeumban helyezték el.

Kiss Ernő holttestét szintén kiváltotta a család, s a ma jugoszláviai Eleméren temették el.

Dessewffy Arisztid tetemét csak egy évvel később tudta testvére megvesztegetett örök segítségével kiemelni s a ma szlovákiai Margonyára szállítani.

Az október 6-án kivégzett 13 tábornok közül behát hatnak vált ismertté a sírja. Rajtuk kívül még ismerjük az ugyancsak Aradon, illetve Arad környékén kivégzett Ormay Auffenberg Norbert és Lenkey János sírját. Mindkettőjüket az aradi temetőben hantolták el. Az előbbi az idők folyamán feledésbe merült. 1956-58-ban kísérletek történtek a sír pontos helyének meghatározására, de sikertelenül. Lenkey sírját később felbontották, és koporsóját szülővárosába, Egerbe szállították.

Az 1849. október 25-én agyonlőtt Kazinczy Lajos tábornok s az 1850. január 31-én kivégzett Hauk Lajos ezredes sírjára vonatkozólag nem áll rendelkezésünkre

Az 1881-ben emelt s 1945-ben restaurált vértanú-emlékmű az aradi Veszőhelyen

megfelelő dokumentáció. A Bulcsón pihenő Gaál László sírját viszont márványemlékmű díszíti.

Mi történt az október 6-án kivégzett másik hét vértanúval? Két agyonlőtt tábornok a hatos várkapu közelében, az öt bitófán kivégzett pedig valahol a Veszőhely környékén maradt jeltelen sírban.

1890 után, majd 1910–11-ben nagyarányú ásátásokba kezdtek. Mivel azonban a sírokat a mai obeliszk közelében keresték, az ásátások nem vezettek eredményre.

1913-ban Lenhossék Mihály világhírű tudós és az akkor már neves antropológus Bartucz Lajos vezetésével újabb ásátásokba kezdtek, s két sírt sikerült feltárni. Bartucz a munkálatokról október 23-án és 30-án két jelentést készített, s a történelmi tények és az antropológiai vizsgálatok egybevetésével megállapította, hogy Schweidel József és Lázár Vilmos holttestéről van szó. A két vértanú csontmaradványait külön-külön díszes ládába helyezték s az aradi múzeumba letéteményezték.

A következő évtizedek semmi újabb lényeges eredményt nem hoztak. 1932-ben Aradot nagyarányú árvíz sújtotta, amely szükségessé tette a Maros gátjainak fel-emelését. A munkálatok alkalmával, 1932. május 12-én a bitófák hozzávetőlegesen megállapítható helyén a munkások Adamovici munkafelügyelő vezetésével egy férfi-csontvázat ástak ki, mellette pedig korhadt faoszlopot is találtak. A helyszínen csakhamar megjelentek a régebbi ásátások szakértői, sőt maga a város polgármestere is. Két nappal később már 17 román, magyar és német önkéntes munkás látott hozzá az ásátásokhoz Kara Győző aradi történelemtanár vezetésével. A város lakossága élénk érdeklődéssel figyelte az eseményeket. Az ásátások egyes helyi hatósági közegek kellemetlenkedései miatt félbeszakadtak, a Történelmi Műemlékek Bizottságának erdélyi tagozata azonban Constantin Daicovici akkori titkár közbenjárására írásban is engedélyezte az ásátások folytatását. 1933. szeptember 14-én Kara Győző vezetése mellett az ásátások így újrakezdődhettek. Arad városát Nichi Lázár kultúrpalotai igazgató, a történelmi emlékművek bizottságát Nestor Covaciu tanár képviselte.

Az ásátások eredményeit pontosan ismerjük Kara Győző, Pataky Sándor és Dömötör Bertalan helyszíni rajzai és feljegyzései alapján. Ennek megfelelően a

bitófák történelmileg magállapítható helyén kilenc sírhelyet fedeztek fel három-három méter távolságra egymástól, mely megfelel egyébként a bitófák közti távolságnak is. Ha figyelembe vesszük az egykori szemtanúk leírását és a kivégzések sorrendjét, pontosan fellelhetők az el nem szállított tábornokok csontmaradványai.

Az elszállítottak sírjaiban csak a bitómaradványok voltak fellelhetők. A feltárt sírok maradványait az aradi Felső-temető kriptájában helyezték el ideiglenesen. 1956. szeptember 5-én a helyi hatóságok engedélyével egy bizottság a csontokat kiemelte, majd a kiemelt hamvakat az aradi 1848—49-es forradalom múzeumába szállították, és ott megfelelően konzerválták. Az ásatások 1933-ban nem fejeződtek be teljesen. A most újra tervezett ásatások bizonyára végérvényesen az öt tábornok hamvainak maradéktalan feltárását teszik lehetővé.

Ily módon befejeződött az Aradon kivégzett tábornokok hamvainak feltárása és azonosítása.

Az utókor, a haladó közvélemény nemcsak a vértanúk földi maradványainak keresett méltó nyugvóhelyet, hanem más módon is igyekezett emléküket kegyelettel megőrkíteni.

E tekintetben számos újabb adat került felszínre. Az aradi levéltárban Atzél János császári és királyi kormánybiztos iratai között találjuk 1850. október 3-iki keltezéssel egy rendelet szövegét, melyben a hatóságok megakadályozni igyekeznek a kivégzések évfordulójára tervezett megemlékezést. A rendelet szövege szerint „ezáltal a kedélyeknek szándékolt felizgatása demonstrációkép tűnnék fel...” Ez az adat igazolja, hogy a város lakossága október 6. évfordulói alkalmával mindig leróta kegyeletét.

A Bach-rendszer bukása után ez a kegyelet nyilvános formában is kifejeződött. A megyében már 1861-ben gyűjtést indítanak a forradalom vértanúinak emlékművére. Az adakozók között nagy számban találunk románokat, németeket, szerbeket. Ennek nyomán 1874-ben a vár közelében, az úgynevezett „Vesztőhelyen”, ahol tévesen a bitófák helyét vélték felfedezni, egy kisebb emlékművet emeltek, melyet 1881-ben egy dombocskára helyezett márvány obeliszkkel váltottak fel. Ez az emlékmű hirdeti ma is a 13 kivégzett tábornok emlékét. Az emlékmű a második világháború alatt fasiszta provokáció következtében megrongálódott. Népi demokratikus rendszerünk azonban 1945-ben helyreállította.

A múlt század vége felé október 6. haladó hagyományának megünneplésében egyre nagyobb szerepet játszott a gyorsan fejlődő aradi munkásság. Ennek egyik jelképes kifejezéseként 1894. január 13-án az aradi szociáldemokrata országos pártkongresszus alkalmával a munkásság ünnepélyesen megkoszorúzta a 13 vértanú nagyobb, 1890-ben emelt Zala György-féle emlékművét.

A jeien tiszteletadásának csúcspontját az 1949. október 6-i centenáris ünnepségek jelezték, amelyen az RKP Központi Bizottságának és hazánk kormányának jelenlétében tízezrek rótták le kegyeletüket a szabadság vértanúi iránt.

Az aradi 1848—49-es forradalmi múzeum mind kiállítási termében, mind egyéb leltári tárgyai között a 13 tábornok számos emléktárgyat őriz.

E páratlan értékű ereklgyűjtemény előtt kegyelettel és elismeréssel adóztak a vértanúk emlékének az irodalom és tudomány olyan nemzetközi hírnevű képviselői is, mint Ady Endre vagy Nicolae Iorga.

E kegyelet napjainkban új tartalommal telítődik. Haladó örökségünk, a román—magyar történelmi sorsközösség nagyszerű példája ez; ápolása és megőrzése jövőbetekintő kötelesség.

Glück Jenő—Kovách Géza

Az idegen nyelvek korszerű tanítása

Ha a mai iskola idegen nyelvszakos tanára el akarja érni a célját, nyelvoktatási tevékenységét nem korlátozhatja sem a hagyományos *fordításos-grammatizáló módszer* szabta szabály—példamondat—olvasás—fordítás négyes egységére, sem pedig e módszer tagadásaként később létrejött direkt (vagy természetes) módszer spontán társalgásban kimerülő kívánalmaira.

A két módszer régebbi változatának történeti háttéréről csak annyit jegyzünk meg, hogy a klasszikus nyelvek tanítási elveinek mintájára az említett négyes egységben végzett élőnyelv-oktatás már a múlt század utolsó negyedében céltévesztettnek bizonyult, minthogy alapjában véve nem a nyelvre, hanem csak a nyelv szerkezetéről szóló ismeretekre volt képes megtanítani a növendékeket. Emiatt a nyelvoktatás már akkor sem felelt meg a gazdasági élet fejlődése, a külkereskedelem s a gyarapodó kulturális kapcsolatok szabta idegen nyelvismeret szükségleteinek.

E helyzetben akart segíteni a már ugyancsak hagyományosnak mondható *direkt módszer* azzal, hogy a beszélt nyelv elsajátítását tette az oktatás központjává, s a nyelvoktatást az említett maradiságból kimoszította. Nehezen megvalósítható kívánalmi, főként túlzott ösztönössége és szűk empirizmusa miatt azonban ez sem válhatott általános érvényű módszertani rendszerré. Bírálatakor azonban nem kell elfelejtenünk, hogy a módszertani felfogások történetében feltétlenül pozitív értékelés illeti meg, minthogy a gyakorlat számos vonatkozásban igazolta helyességét. Olyan alapvető szempontjai, mint a beszédre tanítás, a nyelvtan induktív tanítása, a gondos kiejtés tanítása, az alapos szemléltetés — amint ismeretes — újabb elméleti megalapozással a mai korszerű nyelvoktatásnak is szilárd tartozékaiává váltak. E módszer körüli éles polémiát elsősorban nem nyelvtudományi és nyelvlelektani alaptételei váltották ki, hanem a gyakorlat során (tanfolyamok, programtervezés, oktatási munkaformák) jelentkező szélsőséges, az oktatás céljaitól elvonkozott, egyes oktatási szempontokat abszolutizáló tendenciák. A vitaanyagból kiderül, hogy a túlzott beszédközpontúság az írás-olvasás lebecsüléséhez és oktatásbeli elhanyagolásához vezetett; az induktív nyelvtanítást a nyelvtani rendszerezéstől, a tudatos általánosítástól való tartózkodás jellemezte; az anyanyelvi interferencia gátló hatását kiküszöbölő jelentéstanítás az anyanyelvet teljesen kikapcsolta.

A vita két főirányban hatott: az egyik az említett módszernek csak a túlzásait emelte ki, igyekezett elhomályosítani racionális magvát, s ezzel mintegy visszacsempészte a fordításos-grammatizáló oktatási szemlélet alapelveit. A másik kompromisszumos megoldás: a direkt módszer vívmányait kiegészítették az anyanyelvi összehasonlítással, illetőleg fordítással és esetenként a deduktív grammatizálással is. Ennek az *eklektikus eljárásnak* a létjogosultságát a Párizsban 1910-ben megtar-

tot nemzetközi nyelvtanítási kongresszus szentesítette, és így vált elterjedtté. Mai szemmel ítélve azonban ez is az oktatási módszertanok empirikus-tradicionális állapotát tükrözi.

Az utóbbi évtizedben kibontakozó idegennyelv-oktatás módszertanának újszerűségére jellemző az empirikus-tradicionális állapotból az alkalmazott tudományi rangra emelkedés. E minőségi változás külső tényezői közt az idegen nyelvek iránt mutatkozó érdeklődés mellett az információelméletet, a kibernetikát, valamint az audio-vizuális technikai eszközöket szokták emlegetni. Belső tényezőként a modern nyelvtudomány, majd pedig a nyelvlélektan legújabb eredményei szerepelnek. Az említett tényezők meghatározó szerepét végső fokon tehát a társadalmi élet követelményei hívták életre.

A modern nyelvvoktatási szemlélet egyesíti magában a hagyományos módszerek valamennyi hasznosnak és célravezetőnek bizonyult tudományelméleti tételét és gyakorlati munkaformáját is. Ez viszont korántsem jelenti a régi és az új eklektikus összekapcsolását. Mint már jeleztük, a direkt módszer több alapelve a korszerű módszertan szilárd tartozéka lett, de ezek az elvek az új módszertani rendszerben minőségileg módosultak, új tartalmi elemekkel gazdagodtak. Köztudomású például, hogy a szóbeliség elsődlegességének időtálló megfogalmazása a századforduló nagy fonetikus nyelvész úttörőitől származik (O. Iesperen, H. Sweet, P. Passy, W. Vietor). Tanításukat a század első felének általános nyelvészei a modern nyelvtudomány egyik sarktételeivé kristályosították.

E nyelvelméleti tételből már a nyelvvoktatás reformmunkálatainak hajdani szakemberei is olyan alapvető módszertani gondolatokat szűrtek le, mint: az élőnyelv megtanítása csak természetes nyelvi élmények, beszéd alapján biztosítható; az idegen nyelven való gondolkodás megteremtése az anyanyelvi interferencia kikapcsolásával vagy minimumra csökkentésével érhető el, a szó- és nyelvtani anyag elsajátítása csak beszédhelyzetben és szövegösszefüggésben lehetséges.

A beszédközpontúság ismert tétele a modern strukturalista nyelvtudomány eredményeinek didaktikai felhasználásával a korszerű nyelvvoktatásban új tartalmat kapott. Ama strukturalista felismerés didaktikai hasznosítása, amely szerint *a nyelvi rendszer nyelvenként mennyiségileg meghatározható, a nyelv mint kommunikációs rendszer alapstruktúrákra, alapmodellekre tagolható*, teljesen új alapokra helyezte az alkalmazott nyelvtan tanítását. S ezzel a beszédközpontúság didaktikai elvének egyik igen vitatott és érzékeny pontja, a beszédkészség elsajátításához szükséges alkalmazott nyelvtan tanításának a kérdése megoldódott. A következőkben inkább csak erre szándékszunk részletesen kitérni. Ezt megelőzően azonban szükségesnek látjuk a modern nyelvvoktatási szemlélet legfőbb alapelveinek az összefoglalását.

A mai korszerű nyelvvoktatási szemlélet (amelyet *strukturális módszertani irányzat*nak is neveznek) a következő elvi tételekre épül: félreérthetetlenül a szóbeliség elsődlegességét hangoztatja, nemcsak azért, mert ez a nyelvvoktatás egyik fő célja, hanem azért is, mert a nyelv felhasználása egyéb, differenciáltabb formáinak (írás, olvasás, stílusváltozatok) elsajátításához a beszélt nyelvben való jártasság biztosítja a legfőbb alapot. Meg kell jegyeznünk, hogy a strukturális módszertani irányzat említett szempontja nem jelenti az írás-olvasás, vagyis a nyelv írott formájának a lebecsülését, sem az oktatásban való szándékos elhanyagolását. Csupán arról van szó, hogy a nyelv elsajátításában érvényesülő sorrendnek — megértés, beszéd, olvasás, írás — az oktatás szakaszaiban is tükröződnie kell. Az újabb módszertani kutatások éppen azt bizonyítják, hogy az írás-olvasási készség

még az etimologikus helyesírású nyelvek tanításában is (például a francia és angol) leggyorsabban és alaposabban éppen a beszélt nyelv alapján sajátítható el.

E nyelvoktatási szemlélet határozottan a szakaszosság mellett foglal állást a szókészlet meg a stílus tanítás tekintetében is. Ugyanakkor a nyelvet pszicho-pedagógiai szempontból specifikus szokások rendszereként fogja fel, amelynek elsajátítása nem más, mint e rendszer elemeinek automatizálása. Az automatizálás viszont a legalkalmasabbak az előbb említett nyelvenként szám szerint meghatározható nyelvi alapstruktúrák, modellek, amelyeket különböző konkrét nyelvi anyaggal töltünk ki. Továbbá a strukturális módszertan alapelveként említhetjük meg a gondos kiejtés-tanítást (hangrendszer, intonáció, ritmus), az anyanyelvre való fordítás minimálisra való csökkentését gazdag szemléltetés, szövegösszefüggés, természetes beszédhelyzetek, szóköriírás révén, valamint a tanított nyelvi anyagnak a tanulók anyanyelvéhez viszonyított kiválasztását és programozását.

Ma már kevés az olyan nyelv tanár, aki az előbb említett négyes egység kezei között akarná tanítani az idegen nyelveket. Olyan azonban feltétlenül akad, aki a jórészt inaktív eljárást igénylő strukturális nyelv tanításban a nyelv tan levezetését, sőt egyenes mellőzését látja. Más szóval, a strukturális szemlélet e fajtájában is a nyelv tan tanítását mellőző, szélsőséges direkt módszer térhódítását véli felfedezni.

E magatartásból kétféle gyakorlat származhat. Az egyik, amely számú mindenféle nyelv tan rendszerezést a nyelv oktatásból a másik, amely a nyelv tan megfelelő teret próbál biztosítani az oktatás folyamán. Pedig mondanunk sem kell, hogy a jelzett módszertani felfogásban szó sincs a nyelv tan mellőzéséről, tehát a direkt módszerrel való azonosítása ebből a szempontból is alaptalan.

Kitérőként hadd jegyezzük meg, hogy még a hagyományos nyelv oktatás kezei között is számos idegen nyelv tanító tanár felismerte a nyelv tannak a gyakorlati nyelv elsajátításában betöltött igazi szerepét, és sikeresen alkalmazta a tartalommal telített, beszédhelyzethez és szövegösszefüggéshez kapcsolt gyakorlati nyelv tan tanítást.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a bizonyos típusú munkaformák hatékonysága és megvalósítási lehetősége miatti kételyek és aggodalmak azzal is magyarázhatók, hogy még mindig sok a tennivalónk a modern nyelv oktatási szempontok érvényesítéséhez szükséges didaktikai anyagok kidolgozása tekintetében, mint amilyen például az idegen nyelvek anyanyelvhez viszonyított tipológiai sajátosságainak megfelelő nyelv tan és szókészletbeli minimumok összeállítása, ilyen jellegű tankönyvek és gyakorlat-gyűjtemények kidolgozása, a begyakoroltatáshoz szükséges audiovizuális technikai eszközök biztosítása.

A veszély ott kezdődik, amikor a nyelv tan védelmének leple alatt a múlt kínos emléké, de a tanár szempontjából kevés fáradságot jelentő (s tegyük hozzá, a diák szempontjából még kevesebb eredménnyel járó) deduktív, lineáris grammatizálást vagy annak elemeit csempésszük be a korszerű munkaformák közé. Mondanunk sem kell, hogy így a strukturális módszertan rendszerében a nyelv tan tanítására háruló integráló szerep nem érvényesül, a helyette használt szabályokra és nyelv tan kategóriákra épülő deduktív lineáris grammatizálás pedig öncélú „szükséges rossz” marad az oktatás folyamán. Azt nem kell bizonyítani, hogy a nyelv gyakorlati elsajátítását a kommunikációs funkciójától elszakított nyelv tan tanítás nem szolgálja. (Az írott szöveg megértését elősegíti, de ez más kérdés.) létjogosultságát az iskolai idegen nyelv oktatásban egyesek ama különben régi keletű felfogással próbálják bizonyítani, amely szerint a normatív nyelv tan elsajátítási folyamata élesíti a tanuló logikus gondolkodását. Ez utóbbi gondolat helyességét

nem vitatjuk, habár lehetne. Azt azonban még egyszer le kell szögeznünk, hogy ha helyesen akarjuk követni az idegen nyelvoktatás legfőbb célkitűzéseit, függetlenül ettől vagy attól a módszertani koncepciótól, ma már élesen el kell határolnunk a nyelvre való oktatást a nyelv rendszeréről való ismeretszerzéstől, éppen a kettő közötti kölcsönös viszony eredményes kiaknázása végett. Ez utóbbi szintén velejárója a nyelvoktatásnak, azt azonban tisztáznunk kell, hogy a nyelv rendszerében való tudatos jártasságnak mi az elsődleges célja, szerepe: az általános nyelvészeti műveltség, vagy a gyakorlati nyelvismeret tökéletesítése? Úgy gondoljuk, hogy a kettő egymástól elválaszthatatlan, az elsődlegesség azonban félreérthetetlenül a *nyelvismeret tökéletesítését* illeti meg.

A nyelvi rendszer nyelvtani strukturájára vonatkozó ismeretgyarapítás eszköze a lineárisan programozott (ige, főnév, melléknév... állítmány, alany, jelző...) leíró normatív nyelvtan, kiegészítve esetenként történeti nyelvtani ismeretekkel is. Ahhoz viszont, hogy a leíró normatív nyelvtan említett szerepe érvényesüljön, ezt kötelező módon meg kell előznie a gyakorlati nyelvismeretnek, egy minimális szókészletbe ötvözött minimális nyelvtani ismeretnek, beleértve a helyes kiejtésben és helyesírásban való jártasságot is. A nyelvtani minimum elsajátításának egyetlen, ma már vitathatatlan útja a struktúrákká alakított (alaktan és mondatban egybefonódása) és beszédhelyzetekben meg szövegösszefüggésben fokozatosan adagolt, alkalmazott nyelvtanítás. Csakis ebben az összefüggésben lehet és kell összekapcsolni az alkalmazott és leíró normatív nyelvtan tanítását, és csak ilyenformán óvható meg a grammatika a módszertani irodalomban oly sokat emlegetett öncélúság veszélyétől. Az alkalmazott nyelvtan említett oktatási módja igen hathatósan bizonyult, és nagy népszerűségnek örvend világszerte, a leíró, normatív nyelvtannal való összekapcsolási lehetősége, foka és célszerűsége azonban még mindig eléggé vitatott kérdése a korszerű módszertannak.

A deduktív grammatizálás hajdani úttörői nem abból indultak ki, hogy a nyelvtan milyen szerepet tölt be a logikus gondolkodás fejlesztésében. A kor nyelvtudományi szemléletében érvényesülő logicista felfogás a fordításos-grammatizáló nyelvoktatási szemlélet alapja, amely a nyelvet logikusan egymásra épülő nyelvtani kategóriák rendszereként fogja fel, s elsajátítási kritériumát a nyelvtan részeinek lehetőleg alapos és egymás után következő (lineáris) elsajátításában látja. Eszerint a normatív nyelvtan példamondatokkal illusztrált szabályainak megtanulása biztosítaná azt a képességet, amelynek alapján a tanuló az olvasott szövegből vagy szótárakból megtanult szavakat kifejezési és közlési formákká alakítja. Igen ám, de amellet, hogy a nyelvi elemek rendszerbe szerveződése és funkcionális sajátosságai sokkal bonyolultabbak, mint ahogy azt a grammatika kategóriákba és szabályokba sűrítette, lélektani szempontból a kifejezési formáknak illetően történő megszerkesztése a beszéd (vagy írásbeli fogalmazás) folyamatában az anyanyelvre való fordításra, az anyanyelvi interferenciára támaszkodik, ez pedig sohasem biztosíthatja az idegen nyelv idiomatikájában való jártasságot, vagyis — ahogy mondani szokták — az illető nyelven való gondolkodási képességet. Ez különben is rendkívül sok, mondhatnók felesleges szellemi erőfeszítést igényel. Amíg a nyelvtant mint kategóriák és szabályok rendszerét tanulja a tanuló, a rögzítéshez szükséges tartalmi elem nem más, mint e kategóriák és szabályok egymáshoz való viszonya.

Tehát ha azt tanítom, hogy a francia nyelv a birtokviszonyt egyes számban a *du* (de l') és a *de la*-val, többes számban pedig a *des*-vel fejezi ki, a szabály rögzítése szempontjából a tartalmi elem, a lényeg a *du* (de l') és *de la*-nak a szembeállítására egyrészt, másrészt pedig a *du*-nek a *le*-höz, *au*-hoz, a *de la*-nak a *la*, *à la*-hoz, a *des*-nek a *les*-hez és *aux*-hoz, valamint az egyes és többes számú csoport

tagjainak egyenkénti és csoportonkénti egymással szembenálló viszonya. Példamondatokkal be is gyakoroltathatom, de a tartalmi elem e gyakoroltatásban is (bármily nagyszámú példával dolgozom) az adott szabály megkülönböztetése és szembeállítása más szabályokkal, a példamondatoknak a kommunikációs nyelvi rendszerhez való viszonya és beszédsszituációhoz kötött információs értéke háttérbe szorul.

Csak a beszéd folyamatában válnak a kifejezési formák egymás közti viszonyai formaelemekké, tartalomként meg maga a meghatározott konkrét beszédsszituációban közlésre vagy kifejezésre váró gondolat lép fel. A közléshez vagy kifejezéshez szükséges szóanyag felidézése s annak a szabályok példamondatainak mintájára történő kifejezési formákká vagy formaelemekké való ötvözése meghatározza a kétoldalú szellemi tevékenységet. Ennek természetes következménye pedig a nyelvtani hibalehetőségek növekedése, és egyben az anyanyelvi struktúra-jellegek állandósulása az idegen nyelvi beszédben vagy írásban.

Nemegyszer hallhatunk olyan panaszokat, hogy valaki „tudja, ismeri a nyelvtant“, de nem tudja alkalmazni. „Vágja“ a szabályokat a megfelelő példamondatokkal együtt, de a beszédben (vagy írásban) helytelenül használja őket, mesterkéltné, a nyelv szellemétől idegen szerkezeteket alkot. Vagy amikor nyelvtanból felel, nem jutnak eszébe a szavak, amikor társalgásra kerül a sor, feltűnően botladozik a nyelvtanban. Az oka világos: a nyelv funkciójától elszakított nyelvtan- és szóanyag-tanítás, amelyben a nyelvi megismerésben érvényesülő forma- és tartalmi elemek kölcsönhatása más, a tulajdonképpeni nyelvi funkciótól eltérő koordinátákban valósul meg.

S ha a nyelvtani ismeretek ellenőrzését — a klasszikus grammatizálástól eltérően — nemcsak alaktani és mondattani elemzésre korlátozzuk, hanem kiterjesztjük a társalgásra is, rájövünk, hogy a tanuló jóval kevesebbet vett a nyelvtan szabályai és a nyelv idiomatikája ellen a szövegösszefüggésben és beszédhelyzetekben elsajátított formaelemek használatakor.

Bármennyire is hihetetlenül hangzik, de több szakember s köztük főleg az *audio-vizuális strukturális-globális módszer* megteremtői (Petar Guberina és Pierre Rivenc) bebizonyították, hogy ha az idegen nyelvet tanulónak nyelvtanilag mindig elemeznie kell azt, amit mond, nem tesz szert arra az önbizalomra, amelyre a beszéd mechanizmusában szükség van, s az eredménytelen és felesleges szellemi erőfeszítés mellett az állandó hibafélelem megakadályozza a folyamatos beszédben vagy írásban.

A strukturális módszertani szemlélet éppen e gátlásból eredő akadályokat akarja elhárítani a nyelv elsajátításának útjából, s ezzel természetesen nem a nyelvtan tanításának fontosságát vonja kétségbe, hanem az izolált formákban és szabályokban adagolt és ilyenformán a kommunikációs funkciójától elszakított és öncélúvá vált lineáris grammatizálást kifogásolja.

A nyelvtan szerves része a nyelvi rendszernek, vagyis funkcionálisan ennek valamennyi szintjével egységet alkot. Nemcsak hogy a nyelv, de egyetlen nyelvi nyilatkozat sem létezhet nyelvtani struktúra nélkül, minthogy nem képzelhető el nyelvtani struktúra sem hangalak, intenzitás, intonáció, ritmus, szemantikai tulajdonság nélkül. Tehát a nyelvtan-tanítás szerves része kell hogy legyen az idegen nyelvi mechanizmus elsajátításának. Éppen ezért a modern nyelvoktatási rendszer mellőzi a nyelvtani kategóriák és szabályok előzetes betanítását, s a szabályok megállapításához szükséges általánosítást csak az ahhoz szükséges alapvető szerkezetű típusok használatában való jártasság után alkalmazza. Ez pedig azt jelenti, hogy a nyelvtant mint a nyelvi mechanizmus elsajátításának elengedhetetlen kellékét nem közvetett úton, szabályokból a struktúrába vezető úton, hanem közvet-

lenül a struktúrából a szabályokig állandóan felfelé ívelő és nyelvi anyaggal gazdagodó körforgásban valósítja meg. A tanuló a nyelvtani alapformákat alkalmazott nyelvtani alapként struktúrákká alakítva kapja, ami lehetővé teszi a nyelvtani formák használatára vonatkozó szabályok induktív elsajátítását, vagyis fokozatosan adagolt strukturális gyakorlatok révén reflexszerű asszimilálásukat.

A nyelvtani alapstruktúráknak tartalmazniuk kell a leggyakoribb és a legfontosabb nyelvtani szabályokat (névragozás, igeragozás, egyeztetés, szórend, mondatrészek legalapvetőbb kifejezési módozatai). Már a legegyszerűbb nyelvtani alapstruktúra is az életnek, egy-egy szituációját tárja a tanuló elé. Megszerkesztésükhöz — konkrét nyelvenként tapasztalható, kevés kivételt leszámítva — nem egy, hanem több szófaj is szükséges. Gondoljunk az ilyenszerű alapstruktúrák nálunk tanított idegen nyelvű megfelelőire, mint: *ősz* (nyár, tél, tavasz) *van*; *én* (te, ő) *tanuló* (tanuló lány, tanár) *vagyok*; *iskolába* (egyetemre, könyvtárba) *járok*; *hol van a pad* (asztal, szék, tábla)? A nyelvtan struktúra-típusokban történő begyakoroltatása természetesen a nyelvtan koncentrikus adagolását kívánja meg. Tehát bármelyik nálunk tanított idegen nyelv esetében már a tanítás kezdeti fokán a nyelvtani gyakorlatokban az ige, főnév, melléknév leghasználatosabb formái mellett helyet kell kapniuk a névmásoknak (főleg személyes-, kérdő- és mutatónévmásoknak). bizonyos hely- és időhatározószóknak, sőt egy kissé haladottabb fokon nem mellőzhetjük a mondatrészeket összekapcsoló kötőszókat sem. Az erősen flektáló, de ugyanakkor prepozícióikban gazdag nyelvek esetében (ilyen az orosz és a német) már a kezdeti szakaszban sem feledkezhetünk meg a prepozíciós alapstruktúra-típusokról.

A nyelvtani alapstruktúrák olyan rendszerét kell kidolgozni, amely a beszélt nyelv leggyakrabban előforduló és legalapvetőbb formáit tartalmazza. Ez fokozatosan adagolható és az egyes jelenségeket bonyolultabb szerkezeti összefüggésben és szóanyagban többször is megismétlő strukturális gyakorlatban kerül feldolgozásra az oktatás folyamán.

Nincs lehetőségünk részletezni a strukturális gyakorlatokat (az érdeklődő a szakirodalomban bő felvilágosítást kaphat róluk). Válaszolnunk kell azonban arra a felmerülhető kérdésre, hogy a strukturális módszertantól javasolt, túlsúlyban induktív nyelvtan-tanítás nem válhat-e a maga módján ugyanúgy öncélúvá, mint amivel a hagyományos deduktív grammatizálást vádolja? Öncélú foglalkozást üzhetünk belőle ugyanúgy, mint ahogy a kiejtés, a szókészlet tanítását is lehet a fő funkciójuktól elvonatkoztatva végezni. Az öncélúság veszélye abban a pillanatban áll elő, amikor a tanítás összefüggés nélküli szó- és mondatanyag felhasználásával folyik, amikor figyelmen kívül hagyjuk a gyakorlati anyag tartalmi elemeit, és szem elől tévesztjük a fokozatosság elvét. Abban az esetben viszont, ha a szakszerűen összeállított strukturális gyakorlatok tartalmi elemeivel reális beszédhelyzeteket teremtünk, és begyakoroltatásukban a lehetőségekhez képest felhasználjuk a nyelvpedagógia valamennyi jól bevált munkaformáját (szemléltető eljárások, párbeszédes gyakoroltatás különböző szereposztással), a nyelvtani órák nemcsak hogy nem lesznek öncélúak, hanem a beszédképesség elsajátításának egyik hathatós eszközevé válnak.

*Kastélyról kastélyra
avagy
kié a művészet?*

Nyomozó-sétánk első — persze képzeletbeli — színhelye, indokolt csalódására mindazoknak, akiknek a cím elegáns környezetet ígért, korántsem kastély. Sőt. Mentségemül szolgáljon, hogy olykor ott találkozzunk a művészettel, ahol a legkevésbé vártuk, s ahol — tartunk tőle — oly esetlenül-szánalmasan csetlik-botlik majd, mint Baudelaire albatrosza a hajó padozatán. De ha az albatrosz megtanul a matrózoktól járni? Vagy — s ez lenne a legszebb — megtanítaná őket fenségesen repülni?

Valami ilyesmit látott Dosztojevszkij szibériai börtönében, ahogy ő nevezte: „A holtak házában“. Így történt: a fensőbbség megengedte a raboknak, hogy színelőadást tartsanak. Miért is ne? A kultúra műveli a lelket, finomítja az érzéseket. Nosza hozzálátott ez a nem mindennapi műkedvelő társulat szerepet tanulni, színpadot ácsolni, díszletet festeni, függőnyt varrni. Az előadás sikere felülmúlt minden várakozást. A „színészek“ remekeltek, kettő közülük bármely hivatásos színpadon megállta volna a helyét. A fogékony, hálás közönség kiadós tapsal jutalmazta az előadást. A színészek boldogan jöttek ki újra s újra függöny elé, se vége, se hossza nem volt a meghajlásoknak. Akárcsak az igazi színházban. A különbség mindössze annyi volt, hogy szereplők és nézők kezén-lábán nehéz vasak csörömpöltek. Minél lelkesebb volt a taps, minél mélyebbek a hajlongások, annál csikorgóbb volt a bilincs-csörgés. Lehet-e taps és játék annyira önfeledt, hogy viselői megfeledkezzenek láncaikról? Dosztojevszkij nem feledkezett meg róluk, bizonyoság rá, hogy megírta őket. Ám tanúsít mást is ez a háborzongatóan felemelő spektákulum: csak a művészeket meg a közönséget lehet bilincsbe verni. Magát a művészetet nem. Hogy miért nem? Azért — s ez a címbebeli kérdésre az első válasz —, mert mindenkié.

A rabé is, ha művész. A művésze, akkor is, ha rab. Mi több: a rabtartóé is lehet, s nem akkor és attól, hogy hatalmában tartja a művészen a rabot, hanem amikor méltányolja a rabban a művészt. Ez a legmeghatóbb. Többen feljegyezték, hogy a Feljegyzések a holtak házából olvasásakor maga a cár is könnyezett. Én el is hiszem. Hiszek a krokodilkönnyek őszinteségében. Hiszem a mondát is, mely szerint Orfeusz megszelídítette énekével az állatokat. Persze, csak átmenetileg. A dal elhangzott, az erdő-mező vadjai pedig erőt vettek megindultságukon, s ki-ki folytatta a maga mesterségét. *Ars longa, vita brevis.* Az oroszlán tüstént rávetette magát az özre, a cár meg nem kegyelmezett

meg Dosztojevszkijnek. Élni kell. Mert az ember — és persze az állat — halandó. Csak a művészet halhatatlan.

Hogy Dosztojevszkij és a műkedvelő színész-rabok a művészetnek hódoltak — nem kétséges De mi rikatta meg a hatalma láthatatlan bilincseiben élő cárt? A művészet-e valóban? Vagy a rabság? Vagy hogy a két világ, a magasztos és a lealacsonyított összerosódott a szeme előtt, s a szabadságot sóvárgó ember emberfelettivé nőtt sóvárgásában a szépségre? Örök titka ez egy örök evidenciának, melynek neve a művészet egyetemes hatalma.

Az omszki fegyencelepről a cári palotába jutottunk rabság és szabadság művészi útjain, melyek most tovább vezetnek, egy középkorvégi spanyol kastélyba. Feudális kastélyba, természetesen. Gazdája ugyancsak él hűbérúri — tehát korlátlan — jogaival. Mulatság közepébe érkezünk. A kastély gáláns ura éppen egy parasztneműegző násznépét látja vendégül. A legparttalanabb realizmus hullámain hányódva sem érezzük kevésbé fantasztikusnak Kafka Kastélyának eseményeinél azt, hogy Don Giovanni kastélyában parasztlakó mulatnak! Hát még amikor előlép a délceg házigazda, és vendégeinek előbb félénk, majd nekibátorodó karától visszhangzó szóval azt énekl: „Aperta tutti quanti: viva la Liberta!“, vagyis „Legyetek készen mindnyájan: éljen a szabadság!“ Késsen? Mire?

Ha egy kastélyban a szabadságot éltetik, valami kétségtelenül készül. 1788-at mutat a naptár, amikor a friss művet Prágában bemutatják, ebben a művelt városban, ahol a zenét és a szabadságot egyaránt szeretik. Ne feledjük, hogy a bővöletes zengésű „Viva la liberta“-t, ezt a csodálatos mozarti szabadsághimnuszot nyilván csak főrangú személy dalolhatja világgá a XVIII. századi operaszínpadon: Don Giovanni, akinek ügyis mindent szabad, s aki épp arra készül, hogy elcsábítsa a pór menyasszonyt, Zerlinettát. De vele énekelnek paraszt vendégei, testvérei azoknak a francia plebejusoknak, akik egy éven belül, meghívás nélkül törnek majd be a Ça ira-t dalolva, a kastélyokba. Egymást kizáró szabadságok, egymásnak ellentmondó érdekek egyetlen himnikus szárnyalású melódiában találkoznak: ilyen pillanatokot csak a művészet képes felmutatni. Éppen mert mindenkié. Ezt hangsúlyoznom kell, úgy érzem, hiszen Mozart muzsikájának élvezéséhez nem elengedhetetlenül szükséges a történelmi osztályszemlélet.

Hogy kinek mit mond a Don Giovanni egésze vagy egyes részletei, elválasztható ugyanis attól, hogy mikor s hol mutatták be az operát, mint ahogy a művész szándéka és a mű hatása nem egyszer tér el egymástól, a társítások és értelmezések lehetősége gyakorlatilag kimeríthetetlen. Ettől egyetemes és halhatatlan az alkotás, s ezért van, hogy mindenkinek meg lehet a maga Mozartja, a maga Don Giovannija, hogy a mű szépségét nem árnyékolja be, ha valaki nem érti, de fényét tovább ragyogtatja minden hirtelen felismerés, melyet kiváltott, a beleérzés, még a belemagyarázás is, hiszen ilyen szubjektív kapcsolat nélkül nincs is maradéktalan személyes élmény.

A következő kastély felé vezető utunk kitérőjeként vegyünk szemügyre egy ilyen termékeny belemagyarázást. Claude Mauriac az „új regény“ egyik jeles művelője és teoretikusa nemrég közzétette annak idején nagy feltűnést keltett *L'alitterature contemporaine* című könyv-

vének folytatását: ez a *De la litterature á l'alliteration*, melyet egyik kritikusa szellemesen irodalmi genetikának nevez. Mauriac Samuel Beckettben felismerni véli a XVII. századi Scarron szellemi örökösét; Nathalie Sarrauthe-ot Marivaux-ra vezeti vissza, az íróno kedvelt eljárása, a „sous-conversation“, a „társalgás-alattiság“ előzményét keresve; Retz biborost a strukturalista Julia Kristeva elődjeként tünteti fel a francia értekező prózában. Sorolhatnók még az ifjabb Mauriac irodalmi családfájának ágait, de talán ennyi is elég, hogy feltegyük a kérdést: mi ez az eljárás, ha nem kísérlet arra, hogy az új, a szokatlannak tűnő ismerősként mutatkozzék be, hogy az ismerkedésből felismerés legyen? Újak és régiek találkozásában az egyik rangot nyer, a másik ifjúságot. A klasszikusoktól így kap tekintélyt az irodalmi avantgarde, s így virrad új reneszánsz az inkább tisztelt, mint olvasott régiekre. Ezen a vállalkozáson csak nyerhet mindenki. A folytonosság kimutatása, úgy látszik, örök-eleven, emberi szükséglet: a valahova-tartozásé, a valahonnan-eredésé. Különben, ha nem kapcsolnók össze időben is az értékeket, ha nem tennék úgy, mintha a hagyományos értékek holmi finalista folyamatban törekednének az új értékek világrajöttét elősegíteni (akarják vagy sem: azt tessék!), úgy éreznók magunkat, mint az ijedt gyermek, aki hirtelen eleresztvén szülei kezét, velük együtt elveszti a világban való kedvező fogadtatás naív, de oly szükséges biztonságát. Egy új realizmus előhírnökei lennének ezek a jelek? Az otthonosság visszahódításának kísérletei? Akárcsak a klasszikus stílbútoroknak meg az ősi, népi kézművesség termékeinek egyre terjedő kultusza?

Impozáns barokk-palotában, melyet luxusszállodává „demokratizált“ az üzleti szellem, gépiesen szórakozik vagy diszkréten unatkozik egy maroknyi férfi és nő. A stílszerűen dekorált színházteremben zenét vagy prózát hallgatnak, anélkül, hogy hallanák; üres arccal, érzéketlenül és céltalanul bolyonganak a végtelen folyosók pompás frizei alatt, műzeális értékű bútorok között, műkinesszámba menő szőnyegeken. A ridegségében is lenyűgöző tájat olyan mozdulatlanok mutatja a kamera, amilyené a közönyös sétálók tekintete dermeszti. Évszázadok ízlése, munkája létrehozott egy nagy kultúrát, melyet örökösei nem élveznek, talán nem is érzékelnek többé. Kié hát ez a művészet? A Tavalý, Marienbadban című, Alain Robbe-Grillet regényéből készült Resnais-film megérteti azzal is, aki számára ez a fogalom mind ez ideig elvont tudományos műszó volt csupán, mi is az az elidegenedés. Ebbe az élettelen világba, ebbe a luxusbörtönbe, melyet rácsoknál, öröknél biztosabban őriz minden vágy, remény teljes hiánya, betör s makacsul jogait követeli egy elementáris szenvedély: a szerelem. Természetességében eszelősnek tűnik itt, ahol minden diszkréten, kulturáltan, esztétikusan abnormális.

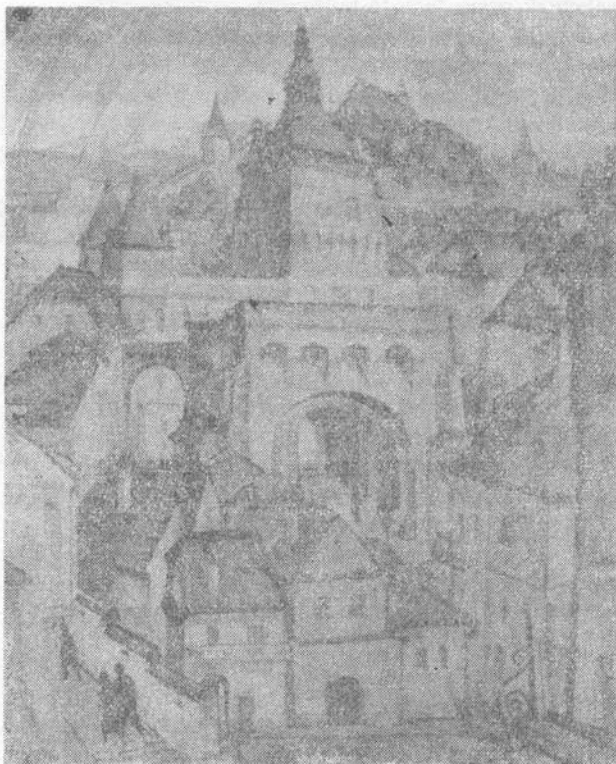
Dosztojevszkij szibériai börtönében létezhetett művészet, mert éhes, tudatlan, megalázott emberek sóvárogtak a szépre, s megbecsülték legszerényebb megnyilatkozásában is. Robbe-Grillet—Resnais modern, elegáns, rezignált rabjai számára a szép használati tárgy, fogyasztási cikk, egy gépies mozdulatokból és sztereotip frázisokból komponált ritus semleges háttere.

Mi hát a megoldás? Le a Kastélyal? Éljen a Börtön? Nem! A börtön nem válhat kastélyá. De börtön lehet a kastély is. Dosztojevszkij börtönfeljegyzései azért zseniálisak, mert pórén mutatják meg az embert,

legnyomorúságosabb állapotában, melyben — épp ezért — méltósága maradékának leghalványabb fellobbanása is az örök tüzet táplálja, az elolthatatlant. Resnais remekművet alkotott, mert dermesztő fényben villantja fel azt a világot, ahol már-már kialszik a fény: a művészet már senkié sem, valóban öncéllá lesz, először történetében. Hiszen akik élvezni tudnák, azokat szegénység és tudatlanság kettős rácsa rekeszti el tőle. Akik meg birtokában vannak, azokat eltompította a konvenció és a jólét.

A művészet — ha úgy tetszik — kastély, mely meghódításra vár. Titok, mely alig várja, hogy megfejtsék. Csak azoknak tagadja meg magát, akik önelégülten vakok és süketek iránta. Mert nemcsak az a barbár, aki elpusztítja a múkincseket, kiirtja a művészeket. Barbár az is, aki a Kastély kulcsát feneketlen kútba veti, s addig hangoztatja megközelíthetlenségének hazug mítoszát, amíg a hozzá vezető ösvényeket lassan belepji a fű. Aki bennrekedt, örökre bennmarad, s elfelejt örülni. Aki meg kívülmaradt, már nem is tudja, hogy a Kastélyt neki emelték.

Filesgé. Zúlia

Balázs Péter:
Segesvár

A politikatudomány és a szociológia viszonyának kérdése régóta foglalkoztatja a filozófusokat. Különféle formákban e probléma a hazai szakirodalomban is jelentkezett. Ezért kívánjuk most felvázolni a román szociológia három jeles képviselője — Dimitrie Gusti, Petre Andrei és Mihai Ralea — erről a kérdéstről vallott nézeteit.

Bár egyikük sem emelkedett a történelmi materialista felfogás szintjére, s nem érthette meg a társadalmi determinizmust a maga teljességében, az említett gondolkodóknak sikerült (bizonyos, néha csupán árnyalatnyi eltéréssel) megragadniuk, ha csak következtelen és részleges módon is, a gazdasági, társadalmi, politikai tényezők és a megfelelő tudományágak természetes összefüggéseit. Erdemük, hogy megértették és javarészből megmagyarázták a társadalomtudományok keletkezési folyamatát hazánkban, szétválaszták a tükrözött társadalmi valóság bonyolultságától, dinamizmusától függően.

A mai burzsoá irodalom egyes szkeptikus elméleteivel ellentétben, a különböző társadalomtudományi ágak elhatárolásának lehetőségére, ezek fejlődőképességére, a társadalomtudományi kutatóknak és elméleteknek tudományos jellegét biztosító sajátos módszerek és módszertanok megteremtésére vonatkozóan, az említett román szociológusok optimista szellemben nyilatkoztak e kérdésekről, megtalálták azok szerzeágzásait, és sikerült megérteniük az eljövendő fejlődési távlatokat. Az együttműködés, az egyéni kutatáseredmények kölcsönös átvétele, a minél árnyaltabb, minél differenciáltabb s így minél sokoldalúbb és mélyebb tükrözés végett kifejtett közös tevékenység — ez az eszmény rajzolódik ki az idézett gondolkodók munkásságából.

Dimitrie Gusti meggyőződése szerint például a társadalom gazdasági szerkezetére épül a társadalmi élet egésze. A politikai tükrözés szintjén — hangoztatja — értékelő, felmérő folyamattal van dolgunk, mivel „... a politikai norma alkalmazása révén a politika az egyéni társadalmi értékek analitikus megvalósulását jelzi, míg az etika például az abszolút értékeket és normákat állapítja meg. Más szavakkal: a politika és az etika értékítéletekkel dolgozik, melyek egy bizonyos értékelést fejeznek ki“ (*Sociologia militans*. Bucuresti, 1935). Elméletében szociológia, politika, etika szigorúan logikus sort alkot, mindegyik tudomány az őt megelőző tudományok logikus következménye, mint ahogyan mindegyik megelőző tudomány módszertani feltétele az őt követőnek. Következésképpen a szociológia a társadalomtudományok, a politika és az etika pedig a szociológia és általában a társadalomtudományok természetes következménye. A szociológia felhasználja a többi tudományág eredményeit, a politika pedig a szociológiára és a többi társadalomtudományra épül, s így a részleges társadalomtudományok

◆ *Hasznos és szép kísérlet: Balázs Péter kolozsvári festőművész kiállítást rendezett szülőfalujában. A művelődési ház két szobáját foglalják el a vásznak, s megindult Magyarfenes apraja-naggya, hogy a képeken önmagával találkozzék. „Nagyon tetszet a kiállítás, fel elevenedett előttünk a falunk“ — írja rossz helyesírással, de tiszta szívvel egy öreg ács, s a vendégalbumban jelentkezik az innen elszármazott, hazalátogató orvos is kurta üzenetével: „Az első magyarfenesi képképzésről szübböl gratulálók!“*

Egyaránt érdekes az, ami egy ilyen „visszacsatolás“ után akár a falu, akár a művész gondolkozásában végbemegy. A magyarfenesi lakosok többnyire kőművesek, akik munkára a városokba és építőtelepekre rajzanak szét, otthon azonban csak a templom középkori Krisztus-freskói jelenthettek számukra művészi emléket. Most eljön közéjük a vérükből való vér, s az ő tájuk, az ő patakuk s az ő mezei vagy építőállványi munkájuk képét bontja eléjük. De tanulságos lehet a szembeállítás a művész számára is, aki itt láthatja, mit is alkotott, ami például az ő legközelebbi kisvilláját is gazdagabbá teszi.

Szolnay Sándor és Ziffer Sándor tanítványaként kezdte, s a tompa zűnek, az egyszerűsítő szemlélet, a megdöbbentő mélaság meg is őrzött ebből az iskolából valamit, ama plakátszerűség ellenére, melyet — újabb bélyegként — egy átmeneti kor málasztott szemléletén. Van azonban egy harmadik Balázs Péter is, aki — talán Incze János hatására — látni mer már szabálytalan és játékosat is, és mind ezt napfényben. Úgy gondolható dialógusban igazi élményt, juk, ez az, ami a szülőfaluuval

krónika

újra való felemelkedést eredményezhet.

Tar Károly, a megyei népművelő és a Magyarfenesen élő Gyulai Pál muzeológus a kiállítás kezdeményezésével utat tört. Máris szó van itt egy katonasági tárgykörű textil- és kerámiai, valamint helytörténeti kiállításról.

◆ Az idei nyáron előtérbe került a folklór. A bukaresti Köztársasági Stadionban augusztus 26-án ünnepélyes seregszemlével kezdődött (beszédet mondott Pompiliu Macovei, a Művelődés- és Művészetügyi Állami Bizottság elnöke, Dumitru Popa főpolgármester, William Eteki-Mboumoua, az UNESCO XV. ülészakának elnöke és Mihai Pop, az Akadémia Néprajzi Intézetének igazgatója) és a Köztársasági Palota nagytermében szeptember 6-án — a közélet és művészeti élet kiemelkedő képviselőinek jelenlétében — díszelőadással ért véget három földrész 16 országa 21 együttesének folklórfesztiválja, az első hazai nemzetközi néprajzi seregszemle a népek művészete külsősős megismerésének szolgálatában.

A folklórfesztivál keretében a Scinteia-ház márványtermében nemzetközi népművészeti kiállítás, a Herăstrău-parkban népművészeti vásár nyílt meg. Az események látványosságát a külföldi együttesek s a fővárosba a romániai folklór napjára sereglett további hazai csoportok nagyszabású felvonulása tetőzte be.

Kiemelte a fesztivál jelentőségét a szeptember 1—3-án között megtartott nemzetközi tudományos ülésszak — a hazaiakon kívül négy világrész 52 külföldi előadójával és számos résztvevőjével. A műsorban szereplő (A népi alkotás a mai társadalomban tárgykörű) több mint 90 előadás közül 3 a magyar néprajz köréből hangzott

és a szociológia szükséges kiegészítőjükre találak a politikában. Gusti következetesen vallja: „Mind den tudománynak megvan a maga rendeltetése, és nem szándékunk egyikük életképességét vagy létjogosultságát sem tagadni. Am egyik tudomány sem léphet túl saját természetes rendeltetésén, határain, melyeken belül kialakult, s amelyek keretében tevékenységét kifejti“ (*Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*).

Ilyen körülmények között Gusti úgy véli, hogy „a részleges társadalomtudományok szabályszerűen megmaradnak bizonyos társadalmi aspektusok tanulmányozásánál anélkül, hogy az egészről számot adhatnának. Anyaguk és eredményeik az egész tanulmányozásában is felhasználhatók, de ez az egybehangoló és szintetizáló tevékenység egyiküknek sem sajátja... A módszernek a kutatott valóságérték sajátosságából kell erednie.“ A társadalmi kutatása a maga valóságában, a tények megállapítása és megmagyarázása, minden egyéb jellegű érdeklődést kizárva, alkotja véleménye szerint a szociológia tudományát. „Ha... minősítjük ezt a valóságot, és a társadalmi eszményhez viszonyítva ítéljük meg, arra törekedve, hogy ne úgy ábrázoljuk, amilyenek adott pillanatban látjuk, hanem úgy, amilyenek lennie kellene, az etika tudományához jutunk. Végül, ha azokat az eszközöket tanulmányozzuk, melyek segítségével a társadalom megvalósíthatja a társadalmi eszményt, a politikatudományhoz jutunk.“

Gusti, a jelentős szociológus, akire természetesen hatással volt az a tény, hogy az ún. szociocentrikus században élt, olyan adottságokkal ruházta fel a szociológiát mint „a nemzet tudományát“, amelyek révén az hozzájárulhatott más tudományágak fejlődéséhez, sőt létrejöttéhez. „A Nemzet Tudománya határozza majd meg az Etikát és a Nemzet Politikáját, ennek révén a nemzet megtalálja majd igazi önmegvalósításának útját.“ Meggyőződése, hogy a szociológiának nem kell a nemzet történelmi mozgásirányától való eltávolodást, elidegenedést jelentenie, hanem a nemzet összes természetes lehetőségeinek maximális valóra váltását kell szolgálnia. Ugyanilyen mértékben fogja megalapozni a természettudomány is a nemzet politikáját, vagyis azoknak az eszközöknek a tudományát, melyek segítségével a nemzet megvalósíthatja nemzeti eszményét.

Gusti felfogása értelmében a szociológia a nemzet tudományának tekinthető, mivel eszményei egybefonódnak a nemzet eszményeivel, pontosabban a szociológia elméleti síkon fejezi ki azokat. „Íme — vallja —, a nemzet tudománya, amely a nemzeti valóságot tanulmányozza, hogyan kapcsolódik szervesen az általa megalapozott etikához és a nemzet politikájához. A nemzet tudománya nem csupán azt mutatja meg, ami létezik, hanem utat nyit a felé, aminek meg kellene valósulnia, az eszmény csúcsai felé, és feltárja az ezek eléréséhez szükséges eszközöket is. A nemzet tudománya megmutatja a nemzet azon alkotó erőit, melyeket haladéktalanul mozgósítania kell a nemzeti küldetés megvalósításáért.“

A Gusti megfogalmazta szempontok nagy része Petre Andrei művében is fellelhető. Mivel ez alkalommal nem vizsgáljuk az e szempontok közötti

krónika

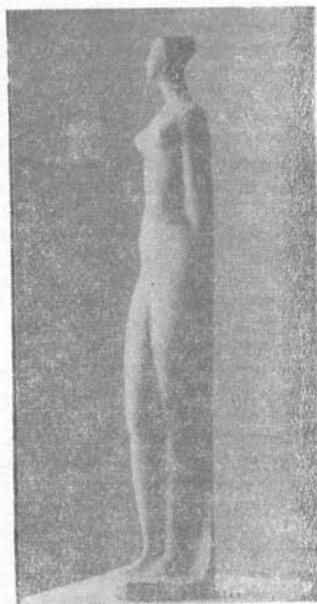
különbségeket, árnyalati eltéréseket, elsősorban azokra a hasonló tézisekre utalunk, amelyek a felvetett problémakörre vonatkoznak. Például Petre Andrei anélkül, hogy tagadná az egyazon társadalomtudományi törzset (vagy ahogy Gusti nevezte: „társadalmi egészet“) alkotó ágak sajátosságát vagy azok megkülönböztetésének szükségességét, kimutatja, hogy az empirikus okságon alapuló szociológia és a többi ág között sokoldalú együttműködés áll fenn. Akárcsak Gustinál: „A szociológia a társadalmat általában véve tanulmányozza, felfedi, hogyan alakult ki, milyen szerkezetű, melyek a funkciói és hogyan fejlődik“ (*Probleme de sociologie*; București, 1927). A szociológia tárgyát tekintve eltér tehát minden más társadalomtudománytól, melyek a társadalmi felépítménynek csupán egyik vagy másik oldalával foglalkoznak, nem pedig azal, ami mindannyiuk „közös vonása, nem a társadalommal általában“. Ugyanebben a művében megállapítja, hogy a szociológia „noha a társadalmat vizsgálja, az egyénnel is foglalkozik mint szociusszal, mint a társadalmi csoport tagjával és a fejlődési folyamat tevékeny résztvevőjével.“ A szociológia feladatául tűzi ki, hogy válaszoljon arra, milyen ennek a természetete és fejlődése, felépítése és melyek a funkciói.

Az „egész tudományától, a szociológiától eltérően, a többi ág ugyanazon társadalmi valóságnak csupán egyes aspektusait, részeit ragadja meg. Akárcsak Gusti, Andrei is hangsúlyozza ezt az egész és a rész közötti viszonyt. Természetesen — szférájukat tekintve — nem kizárólag a szociológia és a határtudományok között tapasztalható különbség, hasonló különbség van a többi társadalomtudományok között is. Petre Andrei még tovább megy. Ami a szociológia és a történelem összefüggését illeti, kimutatja, hogy nemcsak a szociológia, a politikatudomány, valamint a magyarító empirikus tudományként felfogott történelem között figyelhető meg hasonló kapcsolat, hanem a társadalom általános tudománya és a történelemfilozófia között is. Összefüggésük, egységük ugyanis hasonlóságokat és különbségeket egyaránt feltételez. „A történelemfilozófia a társadalmi élet spekulatív oldalával foglalkozik, kutatja a történelmi jelenségek fejlődésének értékét, a szociológia meg a társadalmi valóságot tanulmányozza, leírja, elemzi a társadalmi tényezőket, társadalomtipusokat határoz meg, anélkül, hogy értékelné őket.“ A történelemfilozófiának mint általánosító tudománynak, spekulatív elméleti hivatását felvázolva, Andrei csatlakozik Gusti azon véleményéhez, hogy a szociológia leíró, magyarító tudomány és nem érdeklí a távlat, a jövő.

A politológia és a szociológia viszonyának Mihai Ralea is nagy jelentőséget tulajdonított. Ő is felismerte egymásra gyakorolt hatásukat, ugyanakkor igyekezett elhatárolni tárgyukat, kutatási szférájukat és végső céljukat. A politika tudomány eredete Ralea véleménye szerint (s gondolom, e véleményt mi is elfogadhatjuk) sokkal messzebbre nyúlik vissza az időben; bizonyos, természetesen nem eléggé következetes megállapításokra, disztinkciókra e téren már az ókorban is sor került, a szociológia mint

el. Számunkra külön elégtételt jelent, hogy az előadók között több régi munkatársunk (Faragó József, Pavel Apostol), és egy szerkesztőnk (Köncezi Ádám) is szerepelt.

Az előadások hatásosságát fokozta a korszerű technika, az egyidejű ötnyelvű (román, angol, francia, német, orosz) fordítás, az összehangolt zenei és képi szemléltetés. Az előadások rövidesen megjelennek egy gyűjteményes kötetben. Közvetlenül az ülészek előtt tartották meg Bukarestben a — jóval szűkebb sajtóviszhangú, de tudományos szempontból nem kevésbé jelentős — V. nemzetközi népmesekongresszust is

Kósa-Huba Ferenc szobra

téka

I. Popescu-Puțuri — N. Goldberger — A. Deac — N. Copoiu

In sprijinul Republicii Ungare a Sfiaturilor

A bukaresti párttörténeti intézet munkaközössége gazdag gyűjteményt állított össze az 1919-es Magyar Tanácsköztársaságot támogató román munkástörekvések dokumentumaiból. „A Magyar Tanácsköztársaság kormányának megerősödését érdeklődéssel kísérte, s minden esetben kiemelte a román szocialista sajtó” — közli a bevezető cikk, s a közzétett 92 adalék legtöbbször a Socialismul s más egykorú román munkáslapok rokonszenvét fejezi ki a magyar kommün iránt. Érdekesek a román szolidaritás-mozgalom veteránjainak, így T. Constantinescu-Iași professzornak egykorú baráti nyilatkozatai, s a Vörös Hadsereg harcaiban részt vett Köblös Elek, Lobstein Imre, Salamon László, Gheorghe Timofi és mások visszaemlékezései. A kötet tudományos referense Bányai László professzor. (Editura politică, 1969.)

Illyés Gyula

Kháron ladikján

Illyés Gyula könyvnapi kötetének több részlete már megjelent az Új Irás előző számaiban. Az öregedés tüneteit, az öregséget és az öreg embe-
reket jellemző írásai így együttesen többet adnak a részletekből már megismert gondolatoknál, noha az írói szándék nem összefüggő tablókép, nem is valami átfogó gondolati rendszer megalkotása. Egy-egy realitásában is tipikus,

tudomány azonban sokkal későbbi keletű, csupán Comte óta beszélhetünk róla. Nemcsak hogy érintkezési pontok vannak e diszciplínák között, de maga a szociológia megszületése is csak a politikatudomány testéből való „kiválása” révén vált lehetségessé. „A szociológia lassanként alakult ki, a politikai tudományból kiválva” (*Introducere în sociologie*, București, 1944). Kiválása után saját kutatási szempontot, sajátos optikát alakított ki általános, összehasonlító tudományi minőségében. A szociológia kialakulása során az „egész” tudományaként, a „társadalmi élet összes megnyilvánulásainak” tükrözéseként támaszra talál a többi hártudományban, mint például a politikai gazdaságtan, a történelem, az etnográfia. „A politikatudomány adalékait kiegészítik a politikai gazdaságtanai, mely egyes következtetései révén akaratlanul is szociológiai igazságokhoz jut el.”

A szociológusok közvetlen elődei — vélte Ralea — csakis a fiziokrata közgazdászok lehettek. Erdemük, hogy megfigyelték: a gazdasági jelenségekhez hasonlóan, a társadalmi jelenségek is „rendszer jellegűek, objektív lefolyásúak”, az ember akaratától függetlenek.

A rész társadalomtudományok összefüggése és egymásba való átcsapása Ralea szerint (s hasonló nézeteket vall Gusti és Andrei is) a tükrözendő valóság pluralitásának természetes következménye. Sarkigazságnak tekinti azt a ténnyt, hogy valamely tudományág bármennyire jól megalapozott is, tehetetlen a társadalmi egészsel szemben; hogy a társadalomtudományok rendszerének bármely diszciplínája hivatását csupán mindegyik vagy legalábbis jelentős számú tudomány egyesített erőfeszítései révén teljesítheti. Ilyen értelemben „a történeész csupán egyetlen társadalom helyi jelenségeit tanulmányozhatja. Nyomon követi a szociológus, aki összegyűjti a különböző történezesek kutatásainak eredményeit, láthatárt nyit, és tekintetével felméri az összes korok társadalmait”. Ralea minden társadalomtudományi ágat úgy értelmez mint a különbözőségben megnyilvánuló egységet, mint az összes tudományok fejlődésének egyik mozzanatát és a továbbfejlődés ösztönzőjét. Ha az egyik ereje kimerül, a másik siet segítségére. Például „ahol a jogtudomány megáll, a szociológia kiegészíti más tudományágakkal, a gazdaságtörténettel, a statisztikával... kölcsönösen kiegészítve egymással a tudományágakat”.

A társadalomtudomány mint egész feloszlana tehát több tudományágra, kutatási ágra, melyek mindegyike sajátos módon igyekszik megismerni az „egészet”, jól elhatárolt, sajátos eszközök segítségével. Ralea szerint: „Mindegyik önállóan tanulmányozza a hatáskörébe tartozó jelenségeket. Az összehasonlítást végző általános szociológia az egyik adatait kiegészíti a másik adataival. Az a magyarázat például, mellyel a tulajdonra vonatkozóan szolgál, hiányos, egyoldalú, szűk látókörű lenne, ha nem egészülne ki a gazdasági vagy politikai szociológia nyújtotta magyarázattal.” A kutatók együttműködése e felfogásban tagadhatatlan szükségzerűség, a társadalmi tények kutatóinak és értelme-

zói tevékenysége objektív módon kölcsönösen összefügg.

Következésképpen elmondhatjuk, hogy az egykorú belső folyamatok visszhangjaként, valamint a külföldi szakirodalomban széleskörűen tárgyalt politikológiai problematika hatására e román gondolkodók értékes és eredeti elméleti munkássága hozzákapcsolódik a külföldi politológusok, szociológusok, történészek, jogászok és közgazdászok tevékenységéhez, melynek célja a régebbi és újabb keletű társadalomtudományok pontos elhatárolása, beleértve egymáshoz fűződő kapcsolataik felfedését és megmagyarázását is. Az említett nézetek nyilván részjellegűek, néha korlátozottak, mindamellett tagadhatatlan néhányuk mélyreható, eredeti volta. Termékeny töprengések tanúbizonyságai, és sok tekintetben útmutatóul szolgálhatnak a mai viták számára.

Marin Voiculescu

Figyelemre méltó örökrész

A romániai magyarság irodalmi termése ma már egészében a marxi-lenini kutatás és újrakiadás tárgya, tudomány és közvélemény egyaránt összefoglalóan tudja áttekinteni és megválogatni az elmúlt ötven év széprői hagyatékát. Belelapoztunk már valamelyest a természettudományok és a történetírás hátrahagyott értékeibe is. Ugyanennek a fél századnak politikai és jogi természetű anyagára azonban még kevésbé figyeltünk fel. Jelentős lépés volt e téren Gáll Ernő folyóiratunk idei 7. számában megjelent tanulmánya, mely *Társadalomtudományi hagyományaink és az önismeret* cím alatt egy eddig elhanyagolt örökrész, az ún. „kisebbségi szociológia” használható anyagát választotta el a felesleges tehertől. Az idézett források közt bukkan fel a *Magyar Kisebbség*, melynek 1922-től 1942-ig terjedő XXI évfolyama mindmáig nem részesült megfelelő elemzésben. Miután hasábjainkon kellő időben foglalkoztunk az *Erdélyi Helikon* és az *Erdélyi Múzeum* évfolyamaival, átvehető kincsükkel gazdagítva a folytonosságunkban képviselt materialista szellemi és proletár osztályforradalmi hagyatékot, érdemes most szembenéznünk ezzel az annyi esztendőn át kéthetenként Lugoson megjelent és kötetek címlapján Kós Károly rögtörő székely munkásával jelképezett „nemzetpolitikai szemlé”-vel is.

A folyóirat alapítója és mindenkori főszerkesztője, Jakabffy Elemér, a régi Tisza-féle Munkapárt képviselőjeként számos konzervatív és liberális vonást őrzött meg felfogásában 1918 után is, de átnézve írásait s nyomon követve pályája alakulását, azt a nemzetiségi politikust lehet tisztelnünk benne, aki a romániai magyar közélet törvényszerűségeit felismerte, legjobb munkatársaival, Spectatorral, Balogh Artúrral, Szentimrei Jenővel, Bitay Árpáddal, Hegedűs Nándorral, Paál Árpáddal együtt az Országos Magyar Párt reformszárnyát képviselte és szűkös klikkeken túl egyetemes népszolgálatra törekedett. Fórummá emelte folyóiratát, értékes dialó-

már-már szimbolikus alak rajza feledhetetlen alátámasztást ad a sokszor szabálytalanul, ismételtelen felvetődő gondolatoknak az öregségről, melyet leginkább az én átformálásában, a személyiség határozott és tudatos körvonalainak szétoldásában marasztal el a költő, s melyben az élet és halál folyamatos kapcsolatának csupán egy — és nem egyetlen — periódusát látja. A kötetet egészséges humor hatja át, ami Illyés szerint az öregkor egyik legjobb sajátsága, velejárója is. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

P. P. Panaiteșcu

Introducere la istoria culturii românești

A nemrég elhunyt neves történész és szlavista életművét koronázta meg ez a könyv, mely felvázolja a román történelem és kultúra eredetét, fejlődési szakaszait és fontosabb állomásait az ókortól egészen a fejlett középkorig. Felhasználja régebbi tanulmányait, de történetírásunk legújabb eredményeit is. Elsősorban azokat a problémákat veti fel, amelyek kulcsfontosságúak a román történelem számára. A mű összefoglaló és egyéni konklúzió-jellegénél fogva történetírásunk kiemelkedő eredményének számít: alátámaszt vagy megkérdőjelez, védelmez vagy cáfol véleményeket, hozzáértéssel tárgyal meg nem oldott problémákat, s mündezt mai haladó történetírásunk szellemében. Hasznos olvasmány bárki számára, aki érdeklődik a román történelem alapvető kérdései iránt. (Editura Științifică, 1969.)

téka

Roger Garaudy

Marxizmus szépe XX.

A közismert francia marxista gondolkodó és kommunista politikus könyvének megjelenése román nyelven fontos esemény filozófiai életünkben. A munka azt mutatja be, hogy a marxizmus mennyire élő és hatékony szellemi erő századunkban. Nem a marx tan valamilyen „megújítását” vagy „túlhaladását” tűzte feladatául, éppen ellenkezőleg — igazságainak mélyreható feltárásával harcba száll mindenféle revizionista vagy dogmatizáló kísérlet ellen, és igazolja a valóságkifejező, átütő erejét. Arra törekszik, hogy Marx száz évvel ezelőtt tett felfedezésének aktuális voltát hangsúlyozza. Külön kiemelve azt az egyszerű, de nem mindig eléggé tudatosított igazságot, hogy a marx materializmus a szó legkövetkezetesebb értelmében dialektikus, a tudományos szocializmus pedig nem okoskodó utópia vagy képzelgő illúzió, hanem gondolati útmutató napjainkban is a társadalom átalakításáért folytatott gyakorlati harcban. (Editura politică, 1969.)

Vasile Cucu

Románia ghid

Az útikalauz első részében országunk legfontosabb turisztikai útvonalairól számol be. Különböző, gépkocsival bejárható útrányt ír le a fel-sorolja a leglátogatottabb, vasúton megközelíthető idegenforgalmi helyeket. A vizitívák számára is részletes leírást ad a Duna különböző szakaszairól. A második részben a legfontosabb idegenforgalmi területekről olvashatunk: a

gusok és polémiák kereszttüzében keresve eszményképét: a béke és megértés emberségét. Amikor röviddel halála előtt felkerestük Szatmáron, jól látta, hogy tevékenységének haladó ága szükségképpen a mi szocialista humanumunkba torkollik.

A *Magyar Kisebbség* és melléklapjai, a román *Glusul Minorităților*, a német *Die Stimme der Minderheiten* és a francia *La Voix des Minorités*, az egykorú Románia bel- és külpolitikájának olyan bő tematikáját fogják át, hogy itt és most csak nagy vonásokban rajzolhatjuk ki magatartásképeket. A *Korunk* eredeti írói köre sohasem tartozott munkatársaik közé (keresztjeződések csak a fiatalág utke-rezése folytán adódhattak), s a helyes marx-lenini kritika mindvégig felmérheti a mély elvi s ezekből következő tartalmi, felfogásbeli és gyakorlati különbségeket. Ha azonban úgy tesszük fel a kérdést, hogy ki ellen, mi ellen harcolt a „kisebbségi” lap-csokor, akkor hamar kiderül, hogy ellenségeink többnyire azonosak voltak. A lugosi folyóirat fővonalában hevesen visszautasította az antiszemitizmust, a rasszizmus és erőszakos asszimiláció vagy disszimiláció minden fajtáját, a nacionalizmust, a fasiszmust és a háborút, s mindezekkel szemben — a maga idealista-utópista módján — a román néppel való testvéri megértést, az együttélő nemzetiségek egyenlőségén alapuló hazafiságot, a polgári demokráciát, minden haladó erő parlamentáris összefogását hirdette.

Maga a szép szóbeliség nem volna számunkra elég, hiszen ismerjük a reakciós irányzatok ama praktikáját, hogy az embertelen célokat humanista jelszavak alá rejtik, ami azonban a régi értékek felismerésénél döntő, az Jakabffyék gyakorlati következetessége. Vegyük például az egykorú „zsidókérdés” változatait. A lap kétfronti vitába száll egyfelől a zsidóságot kiválasztani akaró cionistákkal, másfelől a zsidó származásukat kizáró antiszemistákkal, egyben szolidaritást vállal a világ üldözött zsidóságával, s még akkor is, amikor már csak a fasiszmus korlátai közt lehet megnyilatkozni, sors-társaként foglalkozik a zsidóság problémáival. Ugyanez a logikai hűség jellemzi a lapot az európai nemzeti kisebbségek kérdéseinek megítélésében. Míg a magyarpárti vezetőség a spanyol polgárháború idején semlegességet, a jobbszárny Franco-barátságot sugalmaz, a *Magyar Kisebbség* a katalán és baszk álláspontot osztja, s így a fasiszmussal szembeke-rül. Ugyanez áll Mussolini egyik szlávellenes beolvasztó rendelkezésével kapcsolatban is: maga a főszerkesztő szögezi le: „Aki a kisebbségi jogok tisztelet-bentartását az európai béke egyik feltételének vallja, a legnagyobb megütközéssel vehet tudomást erről a fasiszta rendelkezésről” (1926. 6). A szerb, zsidó, lengyel kisebbségek sorsa fordítja szembe a lapot Hitler uralmával, és a lap egy frontra kerül az antifasisztákkal a Dunavölgye nagynémet veszélyeztetettsége kérdésében. Nem véletlen, hogy a lap magavévá teszi Wesselényi Miklós és Csekey István Budapesten ekkoriban megjelent Hitler-ellenes munkáit, vagy hogy nyílt sajtóvitába kezd hol a *Kronstädter Zeitung* sovinsztáival, hol a bánsági Gauleiterrel, leszögezve, hogy „A népek maradnak, a népek

élete örök és az egymással élő népek egymásra utaltsága megvan akkor is, ha ezt akár itt, akár ott tagadni akarnák" (1940. 24).

Bármennyire elismerendő is a polgári demokrácia antirasszista és antifasiszta magatartása szemben az egyre türelmetlenebb jobboldali irányzatokkal, az a tény, hogy a hazai tömegekkel és népmozgalmakkal való szövetkezés helyett a *Magyar Kisebbség* élcsoportha jogi fikciókba, diplomáciai közjátékokba, a kapitalista nagyhatalmak létesítette intézményekbe kapaszkodott, semlegesítette önmagukban helyes elképzeléseinek közügyi hatékonyságát. Jakabffy Elemér és társai felismerik ugyan a két világháború között a nemzeti kérdés megoldatlanságát a polgári világban, s érintkezésbe lépnek különböző országok többé-kevésbé jelentős nemzetiségeivel, kezdve a sokmilliónyi lengyelországi ukrán kisebbségtől egészen a franciaországi bretonokig vagy a még kisebb számú svájci rétorománokig, a néptöredékek sorsában feszülő energiákat azonban nem tudják az októberi forradalomból sarjadó lenini normáig elvezetni (bár nem egy esetben tudomásul veszik a Szovjetunió nemzetiségeinek fejlődését). Inkább a nevelésesen csengő „Világ kisebbségei, egyesüljetek!” jelszóval egy időnként ülésező nemzetközi kongresszust támogatnak, mely eszményi határozataival a genfi Népszövetséget ostromolja... Magáról a kongresszusról a faszálódás ütemében rendre elmarad hol ez, hol az a képviselőt, a hirdeti Népszövetség pedig, melynek munkásságával kapcsolatban a lap már 1924-ben blöfföt emleget, a második világháború kitörésekor semmivé foszlott. Már folynak a hadműveletek, amikor Jakabffy Elemér kis lapjában megrendülten felkiált: „Azt reméltük, hogy a vitákat az emberi igazságérzet ítéltele rendezi és dönti el, és ehhez nem kell száz-érezek pusztulása, mértékek megsemmisülése, ártatlan népek leigázása és így új viták létrehozása. Reményünkben csalódottan, a jövővel szemben bizalmatlanul látjuk a tények borzalmas sorozatát, az emberiség tragikus végzetének újabb beteljesülését” (1940. 11—12).

Az ábrándos kisebbségesdi fiasokójával szemben ott találunk a lapban igazi értékeket, ahol belterjes honi munkáról van szó, a romániai magyar kulturális önösszeszedésnek a haladó román erők bizalmát is megnyerő kísérleteiről. Mindaz, ami a romániai magyarság józan, illúziómentes öntudatát szolgálta, az irredentizmus elutasítása, a cselekvő bekapcsolódás az ország közéletébe, kérdéseink társadalomtudományi szemlélete, a statisztikai és kataszteri önfelmérés, egy elfogulatlanul teljes téma-bibliográfia, avult történelmi előítéletek levedlése és a román néppel közös hagyományok felderítése (többek közt Teleki László 1848-as románbarát megnyilatkozásainak nyilvánosságra hozatala) nemcsak egy új, realisabb közfelfogás és jogérzet kialakulását segítette elő, hanem kedvező visszhangot váltott ki a haladó román közvéleményben is. Nem egyszer találkozunk a lap hasábjain Nicolae Iorga, Petru Groza, Victor Cheresesiu, C. Rădulescu-Motru, Nicolae Titulescu, Teodorescu-Braniște, Victor Eftimiu, Silviu Dragomir magyarbarát nyilatkozatainak idé-

téka

Kárpátokról, a tengerpartról, a Duna deltájáról. A harmadikban országunk legfontosabb turisztikai központjait (városokat, gyógyfürdőket, üdülőhelyeket) ismerteti. A történeti adatokat a műemlékek leírásával és az elszállásolási lehetőségek feltüntetésével egészíti ki. A színes nyomású színtetikus turista-térkép a legfrissebb felmérések eredményeit tartalmazza; szintvonal nélküli tradicionális színfokozatos ábrázolásban adja a hegyrajzot, alapszíne érthetően és világosan fogadja be az értékes és sokatmondó turisztikai adatokat. Könnyen kezelhető, formailag és nyomdatechnikailag is sikerült. (Meridiane, 1968.)

Roman Jakobson
Hang — jel — vers

Az egyik legjelentősebb, legtermékenyebb, ma is alkotó nyelvésznek, a több mint hetvenéves Roman Jakobsonnak életművéből ad válogatást ez a kötet. Összeállítói, Fónagy Iván és Szépe György, nagy gonddal és sikeresen választották ki a neves tudós személyére, tevékenységére legjellemzőbb tanulmányokat. A kiválasztott dolgozatok valóban tükrözik Jakobson fő tevékenységi területeit: a hangtant és fonológiát, a szemantikát és grammatikát, az általános nyelvészetet és a poétikát meg stilsztikát, valamint a folklórt. A kötet gondozói arra is ügyeltek, hogy olyan munkákat válasszanak ki és fordítsanak magyarra, amelyeket nemcsak a nyelvészszakemberek hasznosíthatnak, hanem a nagyközönség is megért.

Aki a nyelvtudomány mai állásáról akar tájékozódni, hazonnal forgathatja Jakobsonnak ezt a magyar nyelvű tanulmánykötetét. Jól tükröződik

téka

benne ugyanis életműve, az a kivételesen szerencsés pálya, amely összekapcsolja a XX. század legjelentősebb nyelvészeti irányzatait: a moszkvai és prágai iskolát a skandinávokéval és az amerikaiéval. (Gondolat, 1969.)

Selected american verse

Maria Bogdan és Sever Trifu egyetemi lektorok az alig 150 éves múltra visszatekintő észak-amerikai angol költészet legjelentősebb 50 képviselőjének műveiből válogattak össze egy kötetre valót. A hazai közönség az amerikai prózát és drámaírodalmat jól ismeri, annál kevesebb alkalma nyílik az „új” földrészt költészetének ízeletgetésére. H. W. Longfellow és R. W. Emerson neve ismerősen cseng, de költészetük még inkább az európai romantika folytatása. Poe és Whitman az első izzig-vérig amerikai költők. Poe rafinált álomvilágba burkolózik; Whitman szabadverse nyers szókimondásával ébreszt — s közben szakít a romantikával. Mellettük gazdag érzelmvilágot tükröző lírai miniatűrjeivel alig vették észre az első jelentős modern költőnőt, Emily Dickinsont. Ebből a triázból levezethető az amerikai költészet legtöbb irányzata. Ma mégsem ők a „nemzeti” költők.

Nemzeti klasszikusnak az utóbbi években elhunyt Robert Frostot és Carl Sandburgot tekintik. Frost az amerikaiak Petőfije. Mellettük és utánuk egész nemzedék nevelkedett. Talán a legtöbbször T. S. Eliotot és a ma is élő Ezra Poundot tartják. A fiatalok körében népszerűséget vívott ki magának a beat-költészet. Képviselőjüket, Allen Ginsberget már világvizonylatban is számon tartják. Az

zésével, s nem érthető félre az a tisztelet, mellyel a szerkesztőség Sextil Pușcariu *Cultura*, Ion Clopoteț *Societate de Măine* vagy Emil Socor A. B. C. című folyóiratát fogadja (mint ahogyan köszönti a Dienes László kezdeményezte *Korunk* megindulását, s idézi is Gaál Gábor lapját, vagy ahogyan Aradi Viktor A *Jövő Társadalma* című folyóiratára reagál).

Egy máig tanulságos eszmei dialógus bontakozik ki előttünk olyan erők között, melyek méltó szintézisével ma a szocialista humanizmusban találkozunk. A *Spectator* követelte kisebbségi magyar katarzis, ez a megisztulás a régi úrhatnamságtól, akárcsak a Szentimrei Jenő hirdette népművelő munka kötelességtudása, a Balogh Artúr tanulmányában lefektetett jogismeret, az erélyi származású Asztalos Miklós realista történelembírálata és kiállása a kisebbségi társadalomtudományért egységes etikai magatartássá formálódik, s ezt a legvilágosabban Paál Árpád fejezi ki *Erkölcsei szempontok a népkisebbségi jogban* című tanulmányában (1935. 11): „...a kis egységek különféleségeinek nagy változataiban tud földérlőni az emberiség életszabadsága. A kis egységek előtt tehát nagy hivatás áll, hogy az emberiség erkölcsi fejlődésének a kidolgozói legyenek”.

Konkrét távlatokra ugyan nem telt kellő ideológiai felkészültség és korszerűség hiányában, az általános erkölcsi modell azonban arra elégséges volt, hogy a *Magyar Kisebbség* a maga nemzedéki folytonosságát biztosítsa. A lapot jegyző „lugosi triumvirátus” egyik tagja, Sulyok István ugyan jobbfelé tűnt el a névtelenségben, a harmadik szerkesztő azonban, Willer József, joggyakorlati ember, s Jakabffy oldalán hasznosan járul hozzá egy új romániai magyar jogásznemzedék felneveléséhez. Az *Erdőlyi Fiatalok* mozgalmával megindult szociográfiai törekvés így kap a lapban megfelelő párhuzamot egy fiatalok szerkesztette „Kisebbségi Jogélet” című mellékletben, melynek munkatársai közül Asztalos Sándor és Mikó Imre jogtudásukkal a felszabadulás után is elismerésre találnak. A lap — ha fenntartásokkal is — vállalja a Vásárhelyi Találkozót, az új, népkutató irónemzedékek együttese s a bécsi diktátum után természetes erőforrásaitól elszakadt romániai magyarság újraélesztésekor — a parancsuralommal és a háborús politikával való nyílt szembeállást kényszerű „harmadikutas” taktikával megkerülve (akárcsak ebben az időben Kolozsvárt a *Termés*) — általános társadalomismereti lappá szélesül. Ekkor kapcsolódik be iskolaügyi tanulmánynyal Kacsó Sándor. Az új, nehéz helyzetben a főszerkesztő főleg a fiatal értelmiséget vonja maga köré, s e falukutató, népművelő „második nemzedék” sorából is nem egy ismerős számunkra, mint aki ebből az iskolából vált be a mi új világunkban: Kecskés József, Kubán Endre, Takács Lajos, Vita Zsigmond és mások.

Eppen az önismereti témakör és a nevek visszatérése szocialista közéletünk kedvező áttételeiben teszi szükségessé, hogy forrásvidékünk kutatását kiterjesszük a lugosi folyóirat értékeinek kiválogatására és feltárására.

Balogh Edgár

A Bethlen Könyvtár helyismereti katalógusa

téka

Négy évtizeddel ezelőtt a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára kiadott *Emlékkönyv* (Sepsiszentgyörgy, 1929) a tanulmányok után közölte a Székelyföldre vonatkozó fontosabb szakirodalom bibliográfiáját is. Ugyanebben az évben vagy valamivel előbb külön kötetben adták ki Dobruzsza és a Bánság bibliográfiáját (Greavu Dunăre: *Bibliografia Dobrogei*. București, 1928; Bugariu Vicințiu: *Bibliografia Banatului, Analele Banatului*, 1929). A helytörténet fejlődése folyamán ugyanabban az időben mindenfelé ráébredtek arra, hogy e tudomány eredményes műveléséhez sokoldalúan összeállított, egy-egy vidék minden kérdésére kiterjedő bibliográfiakra van szükség. A helyismereti bibliográfiák tudományos és gyakorlati haszna és jelentősége azonban csak az utóbbi húsz évben tűnt ki, amikor fokozottabb mértékben fordult a figyelem a helytörténet, a kulturális és népi hagyományok felé, és megindult a városi és falusi monográfiák kérdésének megvitatása.

Ha a történelem keretében éppen a szülőföld ismerete tölti be „ember- és honpolgár-nevelő hivatását”, amint azt Imreh István írta a *Korunk* 1969. 4. számában, akkor annak segédeszközét, a helyismereti bibliográfiát is általános közösségi szempontból kell értékelnünk és megbecsülnünk. A tudományos és nevelő feladat ebben az esetben tehát összefonódik, és egymást erősítve jelentkezik, ez azonban a kérdés megoldását sokszor nem könnyíti, hanem éppen bonyolultabbá teszi. Éppen a kérdés bonyolultsága követeli meg, hogy ne csupán egyes szakemberek foglalkozzanak vele kutatásaik folyamán, hanem *könyvtári munkaközösségek* is. Ezek is csak hosszú ideig tartó, tervszerű és rendszeres munkával érhetik el, hogy egy helynek, egy tájnak, egy vidéknek a bibliográfiáját legalább nagy vonalakban összeállítsák.

A helyismereti bibliográfiák összeállítása a nagyobb megyei, illetőleg tudományos jellegű könyvtárak feladata. Ilyennek tekinthetjük elsősorban a kolozsvári Egyetemi Könyvtár mellett a régi kolozsvári, marosvásárhelyi vagy brassói tartományi könyvtárat, továbbá a Teleki- és a Bolyai-tékát, az enyedi Bethlen Könyvtárat, a nagyszebeni Bruckenthal-könyvtárat. A helyi sajtó részletes feldolgozása nélkül azonban lehetetlen az egykori vagy mai megyei székhelyek történetét és társadalmi életét megismerni, a régi megyei újságok azonban legtöbb könyvtárunkból hiányoznak, és így az 1950-es évek folyamán ilyen jellegű munka csak néhány nagyobb könyvtárunkban indulhatott meg.

Mintegy másfél évtizede csendben, szinte észrevétlenül folyik a helyismereti bibliográfiák anyagát gyűjtő munka a kolozsvári, marosvásárhelyi és brassói könyvtárban, és 1957-ben elkezdődött az enyedi Bethlen Könyvtárban is Dankanits Ádám

antológiát a középiskolák és egyetemek diákjainak szánták, ezért rövid életrajzokat, angol—román szótárt és a tulajdonnevek kiejtését tartalmazó jegyzéket csatoltak hozzá. A kötet közepes angol nyelvtudással is élvezhető. (Editura didactică și pedagogică, 1969.)

Teherán, Jalta, Potsdam

Dokumentumgyűjtemény

Az emberiség történetének legborzalmasabb háborúját ki-robbantó hitlerista Németország és szövetségesei felett végző győzelmet arató Koalíció három nagyhatalma — a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia — vezetőinek teheráni, jaltai és potsdami konferenciáin a legfontosabb nemzetközi kérdések kerültek megvitatásra: a háború mielőbbi befejezése, a háború utáni rendezés, a jóvátétel, a háborús bűnösök felelőssége vonása. A megbeszéléseken nem készült összehangolt jegyzőkönyv vagy gyorsírásos összefoglaló, mindegyik küldöttség önállóan készítette feljegyzéseit. A szovjet delegáció anyagát a Meződunarodnaja zsinny című folyóirat 1961—1962-ben folytatólágon közölte. A most magyarul is megjelent könyv az ennek alapján 1967-ben kiadott orosz nyelvű gyűjteményes kötet fordítása. (Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Charles de Gaulle

Memorii de război

Az évszázad egyik legszínesebb — és kétségtelenül: egyik legjelentősebb — világpolitikai egyénisége emlékezéseinek első kötete (Chemarea. 1940—1942) olyan történelmi események krónikája, amelyet fő-

téka

szereplőjük írt, az átélés hite-
lével (s egyben gyakran meg-
tévesztő szubjektivitásával).
Szó esik a tengerentúli terü-
leteken végrehajtott első náci-
ellenes akciókról s a francia-
országi ellenállási mozgalom
első szakaszáról. A tábornok
kötő stílusza; ezt nemcsak a
higgadtan fogalmazott memo-
ár tanúsítja, hanem — he-
lyenként — a kötet függelé-
keként közölt dokumentum-
anyag is, amelyet pedig —
azon frissiben — lázas akciók
közben hevenyészett, látszólag
igénytelen szolgálóati modor-
ban. (Editura politică, 1969.)

Déry Tibor

A kéthangú kiáltás

Ez a Déry-kötet az író négy
korai kisregényét foglalja ma-
gába. Mind a Befejezetlen
mondat előtt születtek. Sajá-
tos világukban érdekesen ta-
lálkoznak össze Déry életmű-
vének későbbi leglényegesebb
jellemzői. A bukott Tanács-
köztársaság utáni otthontalan-
ság, a háborús évek hozta ki-
ürült, felzaklatott tudatvilág
szervesen illeszkedik az író
polarizáló, az abszurd felé
hajló látás- és szerkesztésmód-
jába. Az egyszerű, valóságos-
ságukban megragadott környe-
zetek, történetek az emberi in-
dulatoktól, élményektől válnak
kísértetessé (A kéthangú kiál-
tás, Országúton). A Pesti fel-
hőjáték és a főként a Szentöl
szembe már a Befejezetlen
mondat Déryjét mutatják. A
társadalmi tartalom előtérbe
hozza a stílus egyértelműségé-
nek, a szerkezet hagyományos-
ságának követelményét. A
négy kisregény tanúsítja, hogy
az íróban már indulásakor
megvoltak későbbi nagy al-
kottó periódusainak jellemzői:
a társadalmi igazságtalanságok
ellen küzdő emberi indulat, és
a valós elemekből új — egy

kezdeményezésére. Az olvasók, az egyszerű érdeklődők, a magukra hagyott műkedvelő történészek, a falujuk monográfiáján dolgozó pedagógusok és a szakemberek, a tudományos kutatók az évek folyamán számtalan esetben nézték meg a könyvtár bibliográfiai céduláit, felvilágosítást kértek a könyvtárosoktól, és így könnyen és biztosan tájékozódtak a számukra fontos kérdésekben. Bár a helyismereti bibliográfia eszerint nem is létezik a nyilvánosság előtt, mégis él, folyton lombosodik, és hatása felbukkan tanárok tanításában, kutatók munkáiban, szakvizsgái dolgozatokban, és színezi, fokozatosan tudatosítja a tanulók ismereteit és műveltségét is.

A helyismereti bibliográfia munkálatainak kezdetén elsősorban az a kérdés merült fel, mit nevezünk ebből a szempontból „hely“-nek. Sem Nagyenyed önmagában, sem a régi megye vagy rajon területe nem felelhetett meg teljesen annak az érdeklődésnek, amellyel az enyedi könyvtár bibliográfiai munkája folyamán számolni kellett. A közigazgatási határok az elmúlt két évtizedben több ízben változtak, a bibliográfiai munkának ezzel szemben az állandóbb jellegű gazdasági, kulturális és táji egységet kell szem előtt tartania. Nagyenyed közvetlen környezetén kívül eszerint mindig gondolni kellett Gyulafehérvárra, az abrubbányai bányavidékre, valamint a régi Aranyosszéknek Nagyenyed gazdasági és kulturális hatásában élő községeire (Torokó, Felvinc). Az említett esetekben inkább olyan ajánló bibliográfiára volt szükség, amely a népi ipar, a népművészet, a gazdasági élet és a műemlékek megismeréséhez ad segítséget. A torokói népművészet, a gyulafehérvári székesegyház és a vár története iránt érdeklődő tanár vagy kiránduló ebben a bibliográfiában nemcsak pusztá adatokat, hanem könnyen hozzáférhető képeket, illetőleg reájuk vonatkozó cédulákat is találhatott, és ezt sokan fel is használták. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Nagyenyed turisztikai központ, és hogy a természettudományi múzeum érdeklődésébe esik nemcsak a Marosmente, hanem az egész Erdélyi Érc-hegység, főként a Székelykő, a Pilis, a Csáklya, a Kecskék vonulata, ahol Herepei Károly gyűjtőmunkát végzett, és ahová a kollégiumi tanárok az utóbbi évtizedekben számos kirándulást vezettek.

Mindezek után hangsúlyoznunk kell, hogy a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban folyó bibliográfiai munkában elsősorban a városra és a kollégiumra vonatkozó forrásmunkákra kellett gondolni, és a további gyűjtést is ebben az irányban kell folytatni. Az *Alsó-Fehér vármegye monográfiája* című mű hosszas előkészületek után az 1900-as években éppen a történelmi réteg megírása folyamán szakadt félbe, így tehát a kutatók a mai napig alapvető és tudományos értékű geológiai, földrajzi és természetrajzi kötet mellett csak a régészeti, az 1848-as és a sok tekintetben már elavult és hiányos néprajzi köteteket használhatják. A monográfia anyagát főként a muzeológusok állandó érdeklődése miatt kellett kiegészíteni a legfontosabb szakfolyóiratok lehetőleg teljes feldolgozásával.

Nagyenyed város történetére vonatkozólag csak

Musnai László *Aiud-Nagyenyed és református egyháza* című (Aiud-Nagyenyed, 1936) munkája ad összefoglaló, de természetesen egyoldalú, a társadalmi fejlődést nem tükröző képet. Szinte csodálatos, hogy a kollégium történelemtanárai a XIX. században megkísérelték ugyan összegyűjteni a kollégiumra vonatkozó dokumentumokat, de a város történetének kérdését egészen elhanyagolták, és csak egyetlen enyedi tanárnak, Lázár Istvánnak jutott eszébe, hogy egy nagyenyedi iparág munkáját érdemes feldolgozni (*A tímárok Nagy Enyeden. Közérdek, 1898; A bőrcserzés Nagy Enyeden. Néprajzi Értesítő, 1900*).

A helyismereti bibliográfia számára kezdetben nagyon kevés önálló munka állott tehát rendelkezésünkre, ezért legsürgősebb feladatnak látszott a helyi sajtótermékek, önálló kiadványok és időszaki lapok számbavétele és ezután rendszeres bibliográfiai feldolgozása. Ennek a munkának első eredményei közé tartozik Dankanits Ádám két dolgozata a felenyedi papírmalom történetéről (*Magyar Könyvszemle, 1959*) és a XVIII. századi nagyenyedi nyomdáról (*Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1960*). A XIX. századi enyedi nyomdák története művelődéstörténeti szempontból már nem látszik olyan érdekesnek.

1882-ben indult meg Enyeden az első politikai lap, a *Közérdek*, amelynek az 1900-as években versenytársa lett a 48-as párt hivatalos lapja, az *Alsófehér*. Ez a két lap mintegy negyedfél évtized alatt olyan hatalmas és sokszor jellemző, dokumentumértékű cikkanyagot közölt Nagyenyed történetéről, kulturális, politikai, társadalmi és gazdasági életéről, hogy annak feldolgozására több évi munkámra volt szükség. Itt jelentek meg többek között a Gáspár János életére vonatkozó cikkek, továbbá Solymosi Elek, Fenichel Sámuel, Fogarasi Albert, Winkler Albert történelmi, néprajzi és egészségügyi cikkei. Később pedig Áprily Lajos, Berde Mária, Szentimrei Jenő első versei (az *Alsófehérben*). Innen ismerhettük meg a különböző enyedi egyesületek, így például a Nagyenyedi Iparosönképzőkör, a Daloskör, a Gyümölcsészeti Egylet, az önkéntes tűzoltóság, a sportegyesületek munkáját, az enyedi kórház építésének történetét, az ismeretterjesztő és népművelő törekvéseket a XX. század első évtizedeiben. Az erdélyi vándor szintársulatok rendszeresen megismétlődő enyedi kiszállásairól, műkedvelő előadásokról, színvonalas hangversenyekről olvashatunk ezekben a lapokban. A zenei élet jellemzésére csak kiragadjuk Liszt Ferenc (1846) és Reményi Ede (1891) enyedi hangversenyeit vagy pedig a Nagyenyedi Daloskör hangversenyeit, amelyeken Beethoven, Haydn, Verdi, Mozart, Schubert egy-egy művét, olykor egész szimfóniáját adták elő. Ez a kis város nem élt távol a kultúra vérkeringésétől, és téves azt hinnünk, hogy a városi polgárság mindig üres, tespedt életet élt.

A helyi lapok sok fontos nagyenyedi kérdéssel foglalkoztak ugyan, de a kollégium, a város vagy a környező falvak és közi városok történetének csak az utolsó évszázadához nyújthatnak bőséges adalékokat. Ezért szükségesnek látszott a különböző évkönyvek mellett a könyvtár régebbi erdélyi vonat-

absztrakt gondolati rendszerhez igazodó — világot teremtő készség. Ez utóbbi a modern filozófiai regény nagyszerű eredményeit adta a magyar irodalomnak Déry Tibor késői regényeiben. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Catherine Valogne —
Étienne Hajdu

Les champs clos

Zárt mezők a címe az elegáns és titokzatos, finom formátumú könyvecskének, melynek merített lapjain egy számmunkra eddig ismeretlen költő versei és az annál ismertebb — mert hazánkfia és világhírű — szobrász tusrajzai változtatják egymást. Hogy melyik illusztrálja a másikat — arra nehéz lenne felelni. Talán nem is fontos, hiszen a címet meghazudtoló nyitott világot alkot ebben a kötetben szín, szó és forma, szabad utat engedve képzeletünknek. Mindkét művész feltűnő élvezettel — melyben az olvasónéző is osztozik — engedi érvényesülni anyagát: a muzsikáló nyelvet, a franciát, melynek minden árnyalatot kifejezni képes pompás hajlékonysága nem is tudni, mit dicsér inkább, önmagát vagy a teremtő költőt — meg az idioma universale-t, ez esetben a vízfestékengedékenységet, áttetsző, színes tust, melynek széles széles formáiban úgy gyönyörködik a szem, mint gyermekkorunk tekintete a felhők játékában, s ha van neve, így hívják: szabadság, fantázia, (Imprimé en Belgique, 1966.)

Lukács György

Az esztétikum sajátossága

Az óriási terjedelmű, kétkötetes munka az olvasók széles rétegeihez nehezen jut el, ezért

téka

a Lukács-tanítvány Fehér Ferenc szerkesztésében, a szerző személyes ellenőrzése alatt készült, körülbelül negyven százalékra csökkentett, de így is közel 800 lapra rúgó rövidített kiadás tömören összefoglalja a mű eszméinek alapvető részét. A központi mondanivaló megmaradt, és a gondos szerkesztés biztosította a részek összefüggését. Ez a változat méltóképpen reprezentálja a művet mint a marxizmus első nagyszabású esztétikai összefoglalását. (Magvető, 1969.)

Korolenko

A multani vérvád

A kis könyv az olvasót óhatatlanul a Dreyfus-ügyben fellépő Zolára és a tiszaezlári vérvád áldozatai mellett kiálló Eötvös Károlyra emlékezteti. A nagy orosz író éppen olyan elszántan és hatékonyan állott ki azok mellett a multani votják parasztok mellett, akiket mint „frissen megtérített pravoszlávokat pogány szokásaik miatt egy öreg koldus rituális meggyilkolásával vádoltak, akárcsak Zola, az igazságtalanul meghurcolt, hazaárulással vádolt francia vezérkari tiszt mellett, vagy Eötvös a tiszamenti szegény falusi zsidók mellett. Mikó Imre válogatása, fordítása, összegező kommentárjai az olvasó elé tárják Korolenko publicisztikai kampányának legszebb, legmegindítóbb darabjait, írói és védőügyvédi munkájának dokumentumait, amelyek végül is a már kétszer elítélt multaniak felmentéséhez, az ellenük emelt igazságtalan vádak összeomlásához vezettek. A kötetet Korolenkonak a kijevi Beilis-pőről szóló írásai egészítik ki, amelyeket a fekete százak inszenálta vérvádat visszaverő

kozású folyóiratainak és politikai lapjainak bibliográfiai feldolgozása is. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, az *Erdélyi Híradó*, az *Erdélyi Protestáns Közlöny*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, a *Sárospataki Lapok*, a *Vasárnapi Újság*, a *Református Szemle*, az *Erdélyi Múzeum* hasábjain számos olyan oklevél, levél-, napló-, emlékirat- és adatközlést vagy pedig írói életrajzot találtunk, amelyek minket közelebből érdekelnek, és régebben nem használták fel őket. Ehhez járultak a hazai román, magyar és német folyóiratok, amelyekben sok tudományos dolgozat világított rá a vidék társadalmi mozgalmaira vagy népi hagyományaira (főként az *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, *Studii*, *Studii și cercetări de istorie artei* és a *Revista de folclor* tanulmányai).

Ha ebben a bibliográfiában nemcsak egyes tanárok és diákok munkásságára, hanem a kollégiumi művelődési törekvésekre, a környező társadalommal való kapcsolataira és társadalmi hatására, az új eszmék terjedésére vonatkozó anyagot keressük, akkor a régi kollégium-történetek (P. Szathmáry Károly, Váró Ferenc) nagy hiányai azonnal ki fognak tűnni, és az egész kollégiumi élet sokkal gazdagabban bontakozik ki előttünk. Gondoljunk csak az ifjúság külső szerepléseire, a színjátszásra, a XIX. század eleji zenés ünnepélyekre, amelyekről sokáig semmit sem olvastunk. Azt is a bibliográfia készítése közben tudtuk meg, hogy Benkő Ferenc, Benke Mihály és Herepei Adám már 1790-ben magyarul kezdett el tanítani. Hogy a latin mellett 1800 után, a legnagyobb elnyomatás éveiben is voltak magyar nyelvű előadások, több kéziratban kurzus bizonyítja. Benke Mihály például 1805-ben magyarul adta elő a filozófiát, és már Köteles Sámuel előtt sűrűn hivatkozott Kantra. Ez csak a kollégiumi vezetőség és a főkonzisztórium hallgatólagos beleegyezésével történhetett, és ezért tévesnek tartjuk Hajós Józsefnek azt az állítását, hogy Benkő Ferenc fizetésének egy részét magyar előadásai miatt tartották vissza „főrangú felettesei”. Ez 1811-ben, úgy látszik, egészen más okok miatt történt, és a fizetéséből levont összeget 1815-ben vissza is adták.

Az 1960-as években a műemlékeink iránt fokozódó érdeklődés, és különösképpen a nagyenyedi templomerőd restaurálására vonatkozó tervek miatt a bibliográfiát ebben az irányban kellett kibővíteni. Ez vezetett többek között az enyedi és Enyed környéki régebbi vagy mai kiadványok *képanyagának* pontos számbavételére. A megyében levő fontosabb középkori műemlékeinket az *Archaeológiai Közlemények*, a *Vasárnapi Újság* és néhány újabb folyóirat cikkei mellett azonban, sajnos, alig mutatják be ma is felhasználható, hiteles képek. A könyvtár képbibliográfiája így is sok esetben nyújtott segítséget mind a kutatómunkában, mind a tanításban, mert könnyen felhasználható szemléltető anyagot kínált a tanároknak (Bod Péter, Aranka György, Szász Károly, Aprily Lajos képei).

Külföldi tapasztalatok alapján a helyismereti bibliográfiát általában három részre szoktuk felosztani. Ezek: 1. szakrendszeri rész, 2. helységrendi rész, amelyben a községek betűrendben vannak elhelyez-

ve, 3. életrajzi rész. Ebben különválasztottuk a kollégiumi tanárok és diákok nevét azoktól az enyedi íróktól, akik nem Nagyenyeden tanultak, és esetleg csak átmenetileg dolgoztak itt (például Turnowsky Sándor). Külön fejezetet alkot a Bethlen Gábor-bibliográfia.

Kétségtelen, hogy a legnagyobb érdeklődést éppen a bibliográfia életrajzi része keltette mind a tanárok, mind a kutatók körében. Habár a teljességet nem lehetett elérni, mégis elmondhatjuk, hogy az ismertebb nagyenyedi tanárok (Pápai Páriz Ferenc, Benkő Ferenc, Szász Károly, Zeyk Miklós, Gáspár János) és diákok minden fontosabb munkája mellett a reájuk vonatkozó személyi közleményeket, életrajzi adatokat is sikerült összegyűjtenünk. Így tisztázhattuk sok nagyenyedi diák külföldi tanulmányútjainak pontos időpontját vagy azt, hogy mikor iratkoztak be egy külföldi egyetemre, és azután hová kerültek.

A Nagyenyedről elkerült tanárok és írók később is melegen ragaszkodtak a kollégiumhoz, és munkáikban bemutatták a város életét. Nagyenyed lényegében a múlt század közepén hatolt be az irodalomba P. Szathmáry Károly, Szász Károly és Jókai Mór munkáival, de az „Enyed az irodalomban” című témakörben ma megtaláljuk Áprily Lajos, Berde Mária, Nagy István, Sipos Domokos, Makkai Sándor és Szentimrei Jenő nevét is. Voltak, akik csak átutaztak Enyeden, de így is jellemző képet adtak róla (Jókai, Móricz), voltak, akik átéltek és újrate-mertették a sok évszázados enyedi életet, és a táj levegőjét belevitték azokba a műveikbe is, amelyeket egészen más környezetben e helytől elszakadva írtak (Áprily).

A szakrendszeri részben, egyelőre úgy látszik, feleslegesen sok helyet foglal el a régi politikai és közigazgatási életet tükröző irodalom. A politikai cikkek címeit időrendben helyeztük le minden jegyzetelés nélkül, ezzel szemben a sokkal fontosabb kulturális és társadalmi kérdésekkel foglalkozó cikkeknel szükségesnek látszik a bőséges jegyzetelés is, hogy a kutatás munkáját megkönnyítsük. Ez azonban nem mindig lehetséges. Ugyancsak fontosnak látszik a történeti, geológiai, földrajzi, természetrajzi és a népi élettel kapcsolatos rész (népi táncok és népköltészet), mert az intézményeken (művelődési ház, múzeumok) kívül az akadémiai kutatók, tanárok, turisták, szakvizsgáló diákok és tanulók is állandóan érdeklődtek eziránt.

A helyismereti katalógus több ezer cédulájával állandóan gyarapodik, és jöllehet ma már olyan részletkérdésekben (piaci árak, üzletek, könyvkötők) is tájékoztat, amelyekre más bibliográfiákban sehol sem találunk még utalást sem, mégis mindig befejezetlen a periodikák gyors szaporodása miatt, másrészt pedig azért, mert még az enyedi és marosújvári periodikák is csak hiányosan vannak meg a könyvtárban. A helyismereti bibliográfia anyagához hozzá kellene számítanunk a plakátokat, meghívókat, sőt a gyászjelentéseket, ezeket általában évenként és ezen belül betűrendben szoktuk csoportosítani.

és leleplező szándékkal vetett papírra. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Jaan Kross

Az észti irodalom története

Közkezen forgó világirodalom-történeteink, Babits és Szerb Antal könyvei mit sem szólnak nyelvrokonaink, az észtek írásművészetéről. Lydia Koidula, Juhan Liiv, Gustav Suits, Heiti Talvik költészete és Eduard Vilde, A. H. Tammsaare, August Jakobson és a többiek prózája a múltban a magyar irodalmi horizont szélére szorult. Pedig kiváló alkotók sajátos törekvéseket, álmokat örökítettek meg eredeti hangulatú műveikben. Mint minden kis nép művésze, irodalma, így az észteké is részt vett a nemzeti tudatért és létért vívott nagyszerű évszázados harcban. Ezért érezzük minden megszólalásukban a helytállás szülérségát s azt a gyötrelmes igyekezetet, hogy bebizonyítsák: létezésük célja az észti nép, a nyelv és kultúra megtartása, erősítése. Az irodalomtörténész Jaan Kross szerkesztésében megjelent „kistükör” a közbeiktatott ismertető szövegekkel teszi érthetővé és élvezhetővé a képzőművészeti alkotásokkal, írói arcképekkel illusztrált irodalmi sétát. (Európa Könyvkiadó, 1969.)

Kardos G. György

Avraham Bogatir hét napja

„Ha ezt a gyereket nem tartottam volna magamnál, most úgy élhetnék, mint egy herceg! De mikor éltem én úgy,

téka

mint egy herceg... — sóhaj fel Avraham Bogatir, amikor nem találja Dávidot, a kiskorú „harcost“ a narancsosában, ahol elrejtette. Jól tudja, mi vár rá, mert az angolok, kik egész hadsereget tartanak 1947-ben Palesztinában, hogy a mandátumukat e területen továbbra is fenntartsák, embertelen kegyetlenséggel nyomnak el minden olyan kísérletet, amely a további bevándorlást segítené elő. Pedig akkor a Földközi-tengert környező partvidékekről, a fasiszta haláltáborokból megmenekült zsidók alig várták, hogy Palesztina földjére léphessenek. Avraham Bogatir még az első világháború előtt Harkovából vándorolt be fiatalon Palesztinába, ahol egy mezőgazdasági szövetkezetben kapott otthont és munkát.

Bogatir hét napjába a kisregény belesűríti a Bogatirok elszigeteltségét, azokét, akik sem testileg, sem lelkileg nem érzik magukat felszabadultnak. Családi élete is szerencsétlen: nagyobbik fiát egy ott felejtett angol akna tépi szét és ez megtévelyíti a kisebbik fiát, kinek bátyja volt az eszményképe. Bogatir lelkileg még mindig orosz. Csodálja a szovjetek eredményeit és még ennyi hosszú év után is gyönyörű oroszággal idéz Krilovtól. A kisregény megkapóan testesíti meg Bogatir személyében azokat a palesztinai zsidókat, akik testvéri egyetértésben akarnának élni az arabokkal. Ezért irtózik mindennemű sovinizmustól. Bogatir a „fekete százak“ véres progromjai elől menekült Palesztinába, és hiába vágyódik arra, hogy az „ígéret szent földjén“ úgy éljenek az emberek egymás mellett, ahogyan ő és a többi Bogatir szeretné, ahogy az ott élő népek érdeke kívánja. (Magvető, 1969.)

A helyismereti katalógus iránti érdeklődés olykor egészen elhalkult, máskor erősebben jelentkezett, és befolyásolta is a munkát. Tíz-tizenöt évre visszatekintve láttuk, hogy egyszer, a kollégium történetének valamelyik szakasza (a reformkor), a különböző tantárgyak tanítása, a tanulók származása és irodalmi munkái, máskor az enyedi sport, a gazdasági élet, a szőlészet múltja és fejlődése iránt nyilvánult meg érdeklődés. Könnyen előfordulhat, hogy olyan kérdésekkel jönnek a kutatók, amelyekre a bibliográfus munka közben nem gondolt, ez teszi indokolttá, hogy a régi periodikák kisebb közleményeire, híreire is kiterjesszük a figyelmünket. Így például a múlt században az előfizetők jegyzéke vagy egy üzlet nyitása is jellemző lehet a gazdasági és társadalmi életre. Az első erdélyi könyvkereskedések hirdetéseiből a könyvkereskedelem fejlődését, a francia és német könyvek Erdélyben való elterjedését ismerhettük meg. Ezek az enyedi művelődést, a kollégiumi ifjúság törekvéseit is közelről érintették. Ezzel szemben elhanyagolhatónak látszik a múlt század végi politikai csatározások aprólékos számontartása.

Az enyedi helyismereti katalógus segítségével lehetett a nevelőmunkának, és állandóan hozzásegíti a tanulóifjúságot, hogy azt az intézetet, amelyben tanul, azt a tájat, amelyben él, tudatosabban megismerje, és értékelni is tudja az ott folyó munkát.

Vita Zsigmond

Lélektani iskoláktól a lélektan felé...

A Korunk hasábjain felbukkanó témák közt a lélektan egyre gyakoribb jelentkezése hűsögesen tükrözi azt a folyamatot, amely szerte a világon végbe megy. A lélektan együtt nő és izmosodik magával az erősödő tudományossággal, a modern ember leküzdhetetlen, korszerű igényességével. Egyre szaporodnak a pályaválasztási tanácsadók, az üzemi képességvizsgáló intézetek; klinikai pszichológusi állások; teret hódít az egyetemi oktatásban részben mint önálló pszichológus-képzés, részben az alkalmazott pszichológia ágaiban a gyógypedagógiától a mérnök-pszichológiáig. A legkülönbözőbb kiadók listáján pedig egyre több és izgalmasabb kiadvány csábítja a szakembert és az egyszerű olvasót a lélektan berkeibe: minél többet megtudni önmagunkról és embertársainkról.

D. Omlomijevszkij

Francuzszkij klasszicizmus

A mennyiségi gyarapodás mellett a minőségi fejlődés illusztrálására ragadjunk ki e kiadványok közül egy szerény című kötetet, mely Budapesten jelent meg magyar fordításban a kísérleti pszichológia módszereiről*. Szerzője három francia pszichológus: Jean Piaget, Paul Fraisse és Maurice Reuchlin. A két első szerző a Sorbonne professzora, és közülük is az első a francia lélektan nagy öregje, aki Claparède után a genfi J. J. Rousseau Intézet vezetője volt, s nemzetközi tekintélyét bizonyítja, hogy 1966-ban ő volt a moszkvai nemzetközi lélektani kongresszus elnöke.

Paul Fraisse szigorú francia racionalizmussal, lényegretapintóan emeli ki azokat a mozzanatok a tudományok (főként a filozófia, orvostudomány, fiziológia, fizika, matematika, biológia, neurofiziológia, kísérleti lélektan) történetéből, amelyek a lélektani iskolák megszületéséhez vezettek. Ezen a kanyargós úton a tudományos határterületek, országok és történelemszabta sajátosságok különböző lélektani iskolákat hoztak létre. Az emberi lélek megismerésének ezek a regionális útjai azonban ma már egyre élesebb kanyarral fordulnak mind egyetlen nagy, széles út: a lélektan felé. A hangsúly már sokkal inkább azon van, hogy a maguk külön igazságának hangsúlyozása helyett a közös nagy igazságot keressék.

Két mozzanatot emeljük csak ki, amit a modern lélektan a sokféle örökségből magába olvasztott. Az egyik a kísérleti módszerek diadalmas bevonulása a lélektanba. Érdekesen mutatja ki Fraisse az idő megérését a kísérleti lélektan megszületéséhez a természettudományok eredményeinek és kudarcainak vegyülékéből: „... az első pszichológusok — képeztiket tekintve — gyakran fiziológusok (Wundt, Binet, Pavlov), néha fizikusok (Fechner, Helmholtz) voltak... szokásukká vált, hogy alávessék magukat a tények meggyőző erejének... Végül rendelkeztek bizonyos módszerekkel és fogásokkal, sőt néha műszerekkel is, ... ha pedig nem volt ilyen műszerük, könnyen szerkesztettek.“ A különböző német iskolák késhegyre menő harcából győztesen maga a kísérletezés került ki, az elméletek elévültek. A kísérleti pszichológia kezdetei azonban szinte a németországgal egyidőben, bár sajátos színekkel rajzolódnak ki Angliában, Franciaországban, Oroszországban és Amerikában is. A sajátos nemzeti színek közül végül is legerősebben maga a kísérletező igény mint modern tudományos főrekvés válik uralkodó jellegűvé.

A másik közös mozzanat a kialakuló új lélektanban az, amit Fraisse szerint a „behaviorista forradalom“ hozott. Itt is elismeri az amerikai kezdeményezést, ha dátumhoz és helyhez akarjuk kötni a „forradalmat“ (Watson cikke 1913-ban) — mint ahogy

A szerző célja felszámolni azokat az egyoldalú nézőpontokat, amelyek a romantikus írók és kritikusok támadásai nyomán a francia klasszicizmust csupán a Boileau-féle költészeti szabályok merev követésének tekintették, Belinszkij csalhatatlanságában bízva figyelmen kívül hagyták az irányzat különböző fejlődési szakaszait, vagy Saint-Beuve és Taine, Brunetière és Lanson, Plehanov és Fricse véleményéből kiindulva kizárólag az abszolút monarchia szellemi vetületét látták benne. A kötet fő érdeme, hogy harcolt ama „kultúrtörténeti“ iskola hatása ellen, mely a vulgárszociológia túlzásai során csak azt vizsgálta, hogy a klasszicizmus mennyiben fejezi ki a nemesség vagy a polgárság ideológiáját, esztétikai oldalát pedig elhanyagolta. Omlomijevszkij, Lunacsarszkij és más szovjet kutatók (Grib, Vipper, Balasov, Szigal) észrevételeit szintetizálva, sokoldalúan és differenciáltan tárgyalja a francia klasszicizmus szerepét és fejlődését a XVII. és XVIII. században, viszonyát a reneszánszhoz, a felvilágosodáshoz, a realizmushoz, és elemzi az irányzat Boileau nyújtotta értelmezését, eszmei és műfaji problémáit. Bár hiányoljuk a klasszicista művészetre utalás elmaradását, a könyv egészében véve jelentős hozzájárulás a világirodalom fejlődése e fontos láncszemének alaposabb megismeréséhez. (Izdatyelsztvo Nauka, 1969.)

Tőkei Ferenc

Antikvitás és feudalizmus

A nemzetközi tekintélyű marxista történelemfilozófus munkásságának tárgyául kez-

* Jean Piaget — Paul Fraisse — Maurice Reuchlin: A kísérleti pszichológia módszerei. Fordította Semlyén András. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.

téka

dettől fogva lényegében a társadalmi formák fejlődésének elméletét választotta. Cikkei, rövidebb írásai mellett főleg Az „ázsiai termelési mód“ kérdéséhez és A társadalmi formák elméletéhez című terjedelmes tanulmányai hívták fel rá a szakkörök figyelmét világvizonylatban is. Most megjelent munkája az utóbbinak közvetlen folytatása. Az a termelés és a tulajdon alapformáinak strukturális bázisát és ezen alapuló dinamikáját változta fel, ez a könyv az egyik alapformából a másikba való történelmi átmenetet, valamint egy-egy alapforma — nevezetesen az antik, illetve a „germán forma“ — kialakulását s konkrét kiteljesedésének, szerkezeti beérésének döntő vonatkozásait írja le. A szerző munkáját — mint a megelőzőt is — a kísérletorozat folytatásának tartja, nem befejezésnek. (Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Benedek Marcell

Világirodalom II. Felvilágosodás, romantika, realizmus

A 3 részre tervezett zsebkönyv-sorozatnak a múlt évben napvilágot látott, Az első nagy korszakok alcímet viselő bevezető kötete néhány alapfogalom tisztázása után a klasszikus görög és latin szerzőktől a középkor századain át a barokk kor ismertetéséig jutott el, tehát harmadfél évezred kultúrtörténetét vázolta. A posztumusz újabb kötet két évszázadot ölel fel, s azt vizsgálja, hogyan nyilvánult meg a XVIII. századi felvilágosodás s a XIX. századi romantika és realizmus a különböző európai országok és részben Amerika irodalmában. A legfontosabb áramlatokat, írókat és műveket röviden, tömören,

Wundt kísérleti laboratóriuma Lipcséhez és 1879-hez köti a kísérleti lélektan születését —, de nemzetközi távlatokat és összefüggéseket vázol fel. „Ha a pszichológusok között Pavlov az első, aki a viselkedés törvényeit mentalisztikus fogalmak felhasználása nélkül tanulmányozza, akkor Henri Pieron az első, aki tökéletes szabotossággal fogalmazza meg a viselkedés pszichológiájának álláspontját...“ Ha ebben a kérdésben is gombamódra szaporodnak és vitatkoznak az iskolák, győzni ismét az fog, ami közös, ami a kor és a korszerű tudomány igénye: „a pszichológus az általa megfigyelt helyzetek és válaszok kapcsolatait kutatja“. Hogy ez a kapcsolat milyen komplex és hogyan magyarázható, és hogy egyáltalán akarja-e a kutató a meg nem figyelhető, mérhető, ismételhető, kontrollálható mögöttes valóságot magyarázni, az már ismét felfogás és „iskolák“, dolga, de hogy a lélektan elsősorban afelé fordul, amit megfigyelhet — az többé nem kétséges.

Az utolsó évek fejlődése egyre inkább a törekvések konvergenciáját bizonyítja. A technikai tökéletesedés az agyműködés olyan titkait tárja fel, az információelmélet és kibernetika olyan új távlatokat nyitottak a lélektanban is, hogy a valóság megismerése egyre izgalmasabb közös témává válik minden kutató számára. A technizálódás veszélyét azonban érdekes módon ellensúlyozza az egyre inkább erősödő sajátosan lélektani szempont érvényesülése: „A mai pszichológusok — bármilyen terminológiát is alkalmaznak — mind egyetértenek abban, hogy a viselkedésről csak akkor nyerhetünk hű képet, ha a helyzet változásain kívül olyan közbenső változásokat, azaz a személyiséghez kötött változásokat is felvesszük, amelyek bizonyos értelemben latens, strukturált és hierarchizált reakciómódok.“

Míg a fejlődés első szakaszában inkább maga az ingerre válaszoló viselkedés volt a téma, ma inkább a kognitív viselkedés, az inger feldolgozása, a közbenső változó szerepe, a személyiség lép előtérbe. A szóhasználat még korántsem egységes. *Viselkedés*, *magatartás*, *beállítódás* — mintha a terminológia is egyre jobban a mélyfúrás irányát jelezné.

Kísérletezik a lélektan, de a kísérlet fogalma és tárháza ma már nagyon gazdag (korántsem csupán műszeres kísérlet); megfigyel a lélektan, de olyan bonyolult kérdések megértését, értelmezését tűzi ki célul, mint például a *motiváció*. A legősibb spekulatív problémák kerülnek terítékre, így az „emberi szellem“, de már a tudomány merész és szigorú módszereinek éles reflektorfényében.

A könyv második nagy fejezetében Paul Fraisse ennek a két központi fogalomnak, a viselkedés megfigyelésének és a felmerülő problémák kísérleti tisztázásának módszertani kérdéseivel foglalkozik. Fejtegetései elvi síkon mozognak. A könyv nem kézikönyv, melyből az ankétok, próbák, kísérletek ma már rendkívül gazdag tárházat megismerheti az olvasó (ilyen kézikönyv román és magyar nyelven, eredeti össze-

állításban és fordításban többféle is áll rendelkezésünkre), hanem éppen az eljárások sokfélesége indokolja, hogy tisztázzuk azok jelentőségének, szerepének, bizonyítóerejének, alkalmazhatóságának körülményeit, korlátait. A lélektan sajátos szempontjai a megfigyelés és kísérletezés sajátos módszereit kívánják. „A személyiséget végeredményben viselkedésén keresztül lehet megragadni” — írja a szerző, vagy így nyilatkozik: „A pszichológiai tény végeredményben valamilyen viselkedés.”

A viselkedés matematizált modelljével már találkoztunk Zörgő Benjámin cikkében a *Korunk* 1968. 10. számában a motivációval kapcsolatban. A független változó, amit a kísérletező kezel: a helyzet, a kiváltó inger, a függő változó, a megfigyelt viselkedés, a kapott válasz, de kettőjük viszonyát rendkívül bonyolult függvényben szabja meg a személyiség, „a sokrétűen bonyolult lelki kauzalitásnak” ez a tényezője, melyet önmagában is csak úgy tekinthetünk, mint „a helyzetek és a magatartások közti kapcsolatok csomópontját”. A tényezők variálása, faktorterek készítése, a kísérletezés gazdaságossága, hatékonysága, tévedések, eredmények feldolgozása, magyarázatok, általánosítások, hipotézisek jogosultsága, szükségyszerűsége megannyi szigorú, nehéz kérdés, mellyel a pszichológusnak szembe kell néznie. „Mindenkinek tudja, hogy a valóság bonyolultságát leegyszerűsíti a laboratórium”, de „a merész óvatosság lehetővé teszi, hogy a gyakorlat és a tudomány lassan egymásra találjon”.

A lélektanban ez a Fraisse követelte egymásratalálás még csak alig néhány ponton történt meg (pályaválasztási tanácsadás, az üzemi pszichológia, a gyógypedagógia esetei). Fialat még az egész tudomány, egyelőre mai rohamos fejlődése sem érezteti még gyakorlati életünkben kellően a hatását. Ennek egyik oka talán a most kialakulóban lévő szaknyelv tisztázatlansága, de főként egyre fokozódó bonyolultsága. Egy átlagos gyakorlati pedagógus bizony néha alig-alig érti meg egy igényesebb lélektani szakkönyv terminológiáját, különösen, ha nemcsak képzett pedagógusokra, hanem minden hivatásos pedagógusra — például a szülőkre is — gondolunk. Az egyre nehezedő szakszargonhoz még a fokozódó matematizálás is hozzájárul. Korrelációs számítás, szóródási statisztika már régóta elengedhetetlenek a lélektanban, ehhez járulnak még manapság a kibernetika és az információelmélettel összekapcsolt entrópia és más fizikai fogalmak is, gazdagítva, de egyben nehezítve is az ismereteket. Pedig ha a fizikusok nem teszik tönkre ezt a szép-csúf világot, boldoggá a pszichológusok fogják tenni! De ehhez mindenkinek pszichológussá kell válnia, s bizony ehhez meg egyre több matematikát kell megtanulni. Ez is egyik furcsa paradoxona korunknak.

A gondolataink ürügyeül szolgáló könyvben Maurice Reuchlin külön fejezetet ír erről a kérdéstről *A mérés a pszichológiában* címmel. Meg sem kíséreljük ezzel kapcsolatban a népszerűsítő ismertetést, elég, ha néhány fejezetcímet sorolunk fel: Nominális skálák; Ordinális skálák; Intervallum-skálák; Viszony-

plasztikusan jellemzi, érzékelte az emberi természet végtelenségét s az emberi társadalmak életének történeti változatait, amelyeknek kifejezője az irodalom (Minerva, 1969.)

Gh. Bolocan — T. Vorontova

Dictionar frazeologic rus—román

Elméleti és gyakorlati jelentőségű szakkönyv: az összehasonlító nyelvészet művelői és a fordítók egyaránt haszonnal forgathatják. A szerzőknek munkájuk során még nem állt rendelkezésére A. I. Molotkova időközben megjelent egy nyelvű frazeológiai szótára, ezért kiindulópontul csak a D. N. Usakov, V. Dal és mások szerkesztette értelmező szótárak anyagára támaszkodhatunk, de könyvük így is értékes tagja a két nyelvű frazeológiai szótárak nem túl népes családjának. Az orosz szövegeket magyarra átültetőknek is segítségére lehet, mert sok olyan kifejezés fordítására ad útmutatást, amelyeket a hasonló rendeltetésű orosz—magyar összehasonlító munkák (Russzicizmusok. 5000 orosz szólás és kifejezés, szerkesztette Keszthelyi Ernő, Terra, 1961; Nemzedékről nemzedékre; Ezer orosz—magyar közmondás és szólásmondás, gyűjtötte és feldolgozta Dr. Rákos Ferenc, Művelt Nép, 1955) nem tartalmaznak. (Editura științifică, 1968.)

Magyar életrajzi lexikon I—II

Az elmúlt hat évtized szükségessé tette egy modern szempontok szerint összeállított életrajzi lexikon megjelenését. A MÉL nemcsak azokról akar képet nyújtani, akik nyomtatott írásművekkel tet-

téka

ték emlékezetessé nevüket, hanem „a legszélesebb értelemben vett magyar művelődéstörténet“ minden kiemelkedő alakjának főbb adatait feljegyz. Mint a MÉL főszerkesztője, Kenyeres Agnes kifejti, számos nehézségbe ütközött a lexikonszerkesztés, mert a szaktudományok által még fel nem térképezett területeket kellett átkutatniok, elfelejtett életműveket újraértékelniök. Adataik pontosak, aránylag kevés a megkérdőjelezett, esetleg tévesen közölt évszám. Kár, hogy a megszabott két kötetes terjedelem miatt csak kb. 11 000 lezárt életművű nevezetes embert tudtak felvenni a MÉL-be, így a még alakuló életpályák egyelőre homályban maradnak, pedig ez utóbbiakról sokszor igen nehéz pontos adatokat találni. (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Lukács György

Művészet és társadalom

A Lukács György Válogatott Művei I. kötetében közölt, 1910 és 1960 között írt tanulmányok a gondolkodó egyéni fejlődésén túlmenően annak a fél évszázadnak a bonyolult problémáit is tükrözik, amely létrejöttük háttérül szolgált. A szerző önálló tanulmány-számba menő előszava korábbi és érettebb „kísérleteiről“ szólva azt is megvilágítja: „milyen koráramlatokkal harcolva, melyeket elfogadva vagy továbbfejlesztve, melyeket tagadva jöttek létre a bennük kifejezésre jutó szempontok“. A tanulmánygyűjteményben a tendencia és a pártosság, a művészet és az objektív igazság, a tragikum, az avantgárdizmus világnézeti alapjai és más elméleti kérdések mellett az eposz és a regény, a riport, az elbeszélés és a leírás műfaji,

skalák; Derivált skalák... Ezek ismerete szükséges és elengedhetetlen, de amikor értelmezni akarjuk a mérések eredményét, akkor jönnek csak az igazi nehézségek, mert „közbelépnek bizonyos változók, melyeket nem lehet olyan explicit módon definiálni, mint a szóban forgó mérési eljárások alapján nyert változókat“, ezek pedig „sokszor olyan tapasztalatokkal fűződnek, vagy látszanak fűződni a mért változókhoz, amelyeket nem lehet mindig valamilyen numerikus indexszel kifejezni“. Reuchlin szerényen bevallja, hogy „a mérés csak egy fázisa annak a fokozatos megközelítő folyamatnak, amely által ismereteink gazdagodnak és szerveződnek. Ez a fázis összefügg a megelőző és következő fázisokkal, ezektől elszakítva nem definiálható. Minden fázist magával ragad a folytonos újjászerveződés mozgása, és ebben a mozgásban mindegyik egyszerre eszköz is és tárgy is“.

A lélek „megfoghatatlanságának“ sarkalatos kérdése vetődik fel abban a részben, melyet utoljára hagyunk, bár a könyvben nem a végén szerepel. Éppen a nagy tekintély, Jean Piaget nyúl ahhoz a kényes kérdéshez, a pszichofiziológiai paralelizmus-hoz, amely évezredek óta foglalkoztatja a gondolkodó, önmagára eszmélő s ezen az eszmélésen elcsodálkozó embert. Tanulmányának címe: *A pszichológiai tények magyarázata és a pszichofiziológiai paralelizmus*.

Érdekes, hogy a magyarázat és a paralelizmus problémájához Piaget éppen mint kísérletező kutató jut el, mert szerinte „minden autonóm és spontán kutatás egymást követő fokozatokon át épül fel, és azok a fokok, amelyek bizonyos színvonalat meghaladnak, a tudományban rendszerint a magyarázó hipotézis igazolásának nevezett mozzanatként felelnek meg“. Érdekes emlékeztetni itt Claude Bernard jeles francia fiziológusnak a kísérletezés módszeréről szóló műve egyik kitételére: „Egy tény önmagában semmit sem ér. Egy tényt lényegében azért idéznek fel vagy elő, hogy a kísérletező által felállított hipotézist igazolja.“

A kutatóelme a felbukkanó tényekből kísérletezéssel vonja ki a törvényszerűséget, majd a közben adódó problémák s ezek kísérleti tisztázása egyre tovább és mélyebbre viszik a valóság feltárásában. Törvényszerűségektől valódi törvényhez jutni, a törvény magyarázatát megkeresni, mely szerint a jelenség szükségképpen következik be adott körülmények között, vagyis kauzális magyarázatot keresni a jelenségekre — ez a lélektannak is igénye, mint minden tudománynak. Hogy az évezredek filozófiai, majd a modern idők lélektani iskolái annyi elavult elméletet állítottak fel a lelki jelenségek magyarázatára, ez Piaget szerint abból származik, hogy a kauzalitás klasszikus (fizikai) fogalma nem alkalmazható a tudatra. Miután sorra veszi a különböző magyarázatokat — amelyek a lélektan sajátos természetéből következően olyan „sajnálatosan sokfélék“ —, eljut a paralelizmus problémájának modern fogalmazásához, mely többé már nem a szellem és a test, hanem kizárólag „a tudat és az alapul szolgáló fiziológiai struktúrák problémája“.

„Mi tehát a természete a fiziológiai kapcsolatok és a rajtuk nyugvó tudatos ítéletek kapcsolatának?“

— kérdezi. A fogalmazásbeli különbözőségeken túl, a verbális vitát mellőzve, végül a következő két megoldásra redukálja a szóbajóható javaslatokat: „Vagy kölcsönhatás van a tudat és a megfelelő idegi folyamat között, vagy két párhuzamos jelenségsorról van szó, amelyek heterogenitása eleve kizárja, hogy egymásra hatással legyenek.“ A kölcsönhatás tapasztalati tényének mibenlétét megérteni azonban nem lehet a fizikai kauzalitás alapján. Akár „pszichikus energiát“ tételezünk fel, s ennek vagyunk kénytelenek bizonyos fizikai tulajdonságokat tulajdonítani (ami már nem pszichológia) a szomatikus hatás megindításánál, akár megmaradunk csupán a tudattal járó idegműködésnél, éppen azért, mert a tudat által kivált idegműködés nem azonos a tudat nélkül végbemenővel — a *hogyan* kérdésébe mindig beleütközünk. Ezért jut el a legtöbb szerző a paralelita megoldáshoz, azzal a fenntartással, hogy minden tudatállapotnak megfelel egy idegfolyamat, de fordítva már nem igaz a tétel.

A paralelizmus dualista válfajai közül a modern idők Gestalt-elmélete izomorfizmusról beszél, a különböző pszichikus és nem pszichikus struktúrák megfeleléséről. A monista törekvésű paralelisták „a két sorozatban ugyanannak a valóságnak két arculatát látják: belülről (tudat) vagy kívülről (fiziológia) ragadva meg“. A tudat azonban „sokféle törvénynek engedelmeskedik“, és szerepét önálló, egyre bonyolultabb funkcióját mind az egyén, mind a társadalom életében a tudományok egész története tanúsítja.

Szerzőnk érvelése során végül annak a megállapításához jut el, hogy a tudat „eredeti és specifikus kategóriákhoz tartozik, amelyekről az anyagi tények önmagukban nem vesznek tudomást“. A tudatállapotok mindig valami jelentést hordanak, s ezek a jelentések — akár kognitívak, valamely állításban rejltő igaz vagy nem igaz felismerésére törekedve, akár értékelők, például a célszerűség vagy erkölcsi kötelezettség szempontjából — olyan módon kapcsolódnak egymáshoz, hogy a pusztán kauzalitás ugyan nem meríti ki őket, de mégis létező egymásból következősüket inkább *implikáció*nak lehet nevezni. Az implikatív kapcsolatok birtokában Piaget végül felállítja hipotézisét a pszichofiziológiai paralelizmusról, mely így hangzik: „A tudatállapotok és a megfelelő fiziológiai folyamatok paralelizmusa lényegében a tágabb értelemben vett implikációs rendszerek és a kauzalitás körébe tartozó rendszerek izomorfizmusán alapozik.“

Az egész könyv értékelése során csábítóan tódlanak fel értékelő címkék, melyeket a különböző lélektani iskolák s a rájuk jellemző világnézetek a maguk harcai során kovácsoltak fegyverre. Úgy érezzük, méltóbb dolog ennek a címkézésnek ellenállni és helyette, akár elfogadva, akár elvetve a hipotézist, elgondolkozni a felvetett kérdéseken.

Váróné Tomori Viola

tartalmi és formai problémái is helyet kapnak, s találhatunk benne részleteket A történelmi regény, A különös és Az esztétikum sajátossága című, nagyobb lélegzetű művekből is. A kötet értékét növeli a tanulmányok forrásainak felsorolása, valamint a részletes tárgy- és névmutató. (Gondolat, 1968.)

Balogh László

József Attila

Sikerült olyan szuggesztív erejű portrét rajzolni a költőről, mely a tájékozatlanabb versolvasó számára is ismerősebb teszi ezt az arcot, egyszerűen barátjának, sorstársának, küzdőtársának érezheti a költőt. És mégsem sikkadnak el e könyvben az irodalomtörténet, a szigorú irodalmi elemzés szempontjai. Az életmű szakaszolása, a legjelentősebb versek elemzése a megértés, az együttgondolkodás és együtt küzdés vágyát ébresztik bennünk. Különösen nagyszerű József Attila kapcsolatainak és magáramaradottságának sokoldalú elemzése: a marxizmus és a freudizmus hatásának kimutatása és az a vonalvezetés, mely ezzel szoros összefüggésben a költő kettős harcát mutatja be; a külső harcot, a politikai fasizmus és dogmatizmus ellen, a társadalmi viszonyok megváltoztatásáért, a szocializmus gondolatáért, a Duna-völgyi népek egyességéért, a kisemmizett tömegekért; a belső harcot önmagáért, a személyiség bomlása ellen a személyiség megmaradásáért.

Jól vázolja a folyamatot a „proletár és a parasztsors“ vállalásától az „értelmiségi sors“ vállalásáig és a politikai hovatartozás tudatának állandóságát. Az önmaga szuverenitásáért folytatott harcát és a küzdelmet a „kis és nagy családhöz“ való tartozásért, az

otthonért. Politikai és szerelmi vívódását a halálig, s végül a nagy keresést, hogy találjon valami „bizonyosabbat, mint a kocka”. (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Jerzy J. Wiatr

Az „ideológia alkonya“?

Vitáirat, amelyben a neves lengyel szociológus korunk szellemi és politikai életének egyik alapvető problémáját tárgyalja: a mai polgári társadalomelméletek, szociológiai vizsgálatok ideológiaellenességének gyökerét és tényleges tartalmát. A szerző bebizonyítja, hogy az „ideológia alkonya” jelszó a burzsoá teoretikusoknak az ún. ipari társadalomról szóló nézeteiből fakad, s a kapitalizmus és szocializmus egyazon irányú fejlődését, kiegyenlítődését és integrálódását hivatott elméletileg alátámasztani. Tehát osztályérdekeket hangsúlyoz és érvényesít — végső fokon az elkötelezettség ideológiai álláspontjára helyezkedik. A szerző polémikus jellegű esszéjében sokoldalúan vizsgálja az ideológia továbbélését a legfejlettebb tőkés országokban, de ilyen irányú kutatását kiterjeszti a szocialista világrendszerre is, bár itt a lengyelországi helyzet felmérése indokolatlanul túlsúlyban van. Elemzés tárgyává teszi az ideológia fogalmát, és tanulságokat, következtetéseket von le a különböző meghatározási típusokból. Érdekesek és gyakorlati szempontból is meg szívlelendők azok a megjegyzései, amelyek a tömegek ideológiai elkötelezettsége és a történelmük átalakítása közötti kölcsönös összefüggésre és visszahatásra vonatkoznak. (Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Kedves Guszti!

Figyelem magam: miért jöttem zavarba új könyved olvasásakor?

Az önfigyelés eredménye: nem tetszik a *Sóhajt a fenyves* című novellagyűjteményed*; az igénytelen mondanivaló, az írások egyhangú megformálása torzító tükörként mutat Téged, az író. Torzító tükörként mutat, mondom, mert a legjobb igyekezettel sem találok bennük a valóságos, a hús-vér Herédit; szókimondásod, őszinteséged, újrátörekvésed. Szorgalmasan számítgatva, tizenöt éve követem érdeklődéssel munkásságodat, riportjaid, novelláid számtalanszor megörvendeztettek. Magával ragadott harcos kiállásod, igazságszereteted, fantáziád frissesége, és azt hiszem, most épp ez a vesztem: túlzott magabiztossággal, bizalommal közeledtem ehhez a könyvedhez. Persze, felelősségrevonhatatlanul hallgathatnék, élhetnék a klasszikus, sokak gyakorolta elv szerint: barátunk művéről vagy jót vagy semmit... Tudom, jóideig restelném a hallgatásom; magam előtt is, előtted is.

Hadd következék hát a véleményem:

Lássuk előbb a kötet novellának nevezett, de kisregény terjedelmű darabját, a *Kecskés bácsit*. Kecskés bácsi régi ismerősöm; az *Igaz Szó* 1965. februári számából tudom a történetét: kezdetben hadiárva bádogos inas, családfenntartó lázadó fiú, később boldogtalan, falvakon kóborló iparos, ki egy adott pillanatban felismeri, hogy anyja és tollasodó testvérei számára ő csupán szégyellnivalóan elhanyagolt, kihasználható, jámbor kenyérkereső. Dühében feleségül veszi a vidéki útjain megkedvelt szeretőjét, a szép háborúsözvegy Amálit. Házassága sikeresnek látszik egészen addig, amíg fel nem ébred benne a gyerek utáni vágy. Eleinte óvatosan, tapintatosan kéri feleségét, menjen orvoshoz, vizsgáltsa meg magát, mi az oka meddőségének. Amáli szemérmes, makacsul elhárítja embere óhaját, mire az az italban keres vigasztalódást, és rendszeresen verni kezd. Egyre mélyebbre süllyed, szadistává, perverzé züllik, s az asszony, meglepően, intelligens levelet hagyva a lakásban, eltűnik. Kecskés bácsi másodsor is megnősül, ez a házassága is kitűnően indul, de... nincs és nincs gyerek. Ezt az élettársát is nyaggatja: menjen orvoshoz. A feleség ellenállása kihozza a sodrából, felszínre csapódik szadista-perverz természet, és azon kapja magát, ez az asszony is faképnél hagyta. Természetesen levél — a szituációhoz, a figurák kultúrsvonalához viszonyítva, hihetetlenül intelligens levél — marad utána. Íme: „Sok mindent kellett volna neked elmondanom, de nem volt hozzá lelki erőm. Tudd meg végre, hogy elmentem az orvoshoz, nem is egyhez, de mind azt

* Herédi Gusztáv: *Sóhajt a fenyves*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

mondta, nekem az égvilágán semmi bajom. Érted? Én tehát régóta tudom, hogy nem lesz gyermekünk, s belenyugodtam, vállaltam így is mellette az életet, mert szeretlek. Mikor azonban láttam, hogy te nem tudsz megbékélni a helyzettel, kétségbeesett lépésre szántam el magam: úgy ahogy, de legyen gyermekünk. Érted? Te azonban csak ütsz, versz, holott már várandós vagyok. Itt kellett hát hagyjalak, hogy épségben kiviselhessem a gyermeket. Bocsáss meg ezért. Én is megbocsátok neked.“ Kecskés bácsit megdöbbennek ezek a sorok, de a legkényelmesebb megoldást választja: hátat fordít a munkának, mindenét (lakberendezését, hosszú évekig gondosan ápolgatott kertjét) itálra váltja, és búsul. Kórházba kerül, meggyógyítják, és ismét asszony kell neki; első feleségénél, Egeresen terem...

Ez lenne a kisregény első része, az általad hol Pistának, hol Jósának hívott főhős kálváriájának a vége. Ekkor éppen befejeződik a második világháború, és ettől kezdve Kecskés bácsinak zsirozott csapágyakon gördül előre az élete. A visszaszerzett Amálival tölti, magtalanságába úgy-ahogy belenyugodva, hátralévő napjait, ahogy esik, úgy puffangondolattal illeszkedik az országépítésbe, és igénytelensége, maradisága akkor éri el csúcspontját, amikor elmarasztalja azokat a (bádogos) szakikat, akik jobb munkakörülményeket, több megbecsülést igényeltek a szocializmustól. Megelégedésére, ezeket félreállították, mert úgymond, senki sem pótolhatatlan. „Ma meg nem értett zsenik — mondja Kecskés bácsi —, gőgös-bántottan sétálgatnak a Sétatér fái alatt, akárcsak egykor Napóleon Szent Ilona szigetén.“

Az *Iqaz Szó*-beli Kecskés bácsiról Veress Zoltán jóságos-megbocsátó bírálatot közölt, úgy vélte: „... a Kecskés bácsi pillanatnyi megtorpanást jelentő fél-sikere ellenére is lehetetlen nem látnunk, mekkora szorgalommal, milyen becsületesen küzd Herédi az egyre nagyobb szépírói feladatokkal, amelyeket ő maga vállal.“ Talán éppen Veress Zoltán véleményének tulajdonítható, hogy alaposan átdolgoztad, kisregény-méretűvé írtad elbeszéléseidet. A jóhiszemű tettek több eredménye van; megszűnt a mű vázlatyszerűsége, tökéletesedett az ábrázolás, és határozottan szép, az író tehetségét bizonyító részek kerültek előtérbe, például a képzelt viták Pirossal (a második feleséggel) háztetön, vonaton, ágyban. És mégis... a kisregény hiányérzetet kelt az olvasóban, ami véleményem szerint az idejétmúlt koncepciónak, a nyelvezet jellegtelenségének a következménye.

Te — gondolom, akaratlanul — azt a rég lejárattott irodalompolitikai felfogást propagálad, miszerint a múlt csupa szenny és gyötrődés, a jelen meg makulátlan tisztaság, vidámság, bölcs tisztánlátás foglalata. Írás közben meglehetősen siethettél, mert a tömörségre törekvés ürügyén ilyen jellemzést adsz Amáliról: „Jó kiállítású szépszal fehérnép volt, tatárkoponya, amilyent csak Kalotaszegen látni.“ A *Szorongás* című novelládban hasonlóképpen jársz el: „Magányos, zord asszony volt Herlicskáné. Valamikor belvárosi lakos, palota, szállító vállalat, gazdaság.“ (Kiemelések tőlem: P. J.) Visszakanyarodva Kecskés bácsihoz, muszáj elmondanom még, hogy meglepően bölcs ember, állandóan oktatja az írókat és

téka

Georg Lukács

Specificul literaturii și al esteticului

A válogatott művek németből románra fordított gyűjteménye kettős célnak felel meg: ízelítőt ad mind az esszéiről, mind a teoretikus Lukács György munkásságából. Ezért a Lessing, Goethe, Stendhal, Balzac, Tolsztoj, Thomas Mann alkotásával foglalkozó tanulmányok mellett részleteket tartalmaz két szintetizáló elméleti műből: a Történelmi regény és történelmi dráma című fejezetet A történelmi regényből és három szemelvényt Lukács esztétikai rendszerének illusztrálására Az esztétikum sajátosságából (Az ember mint mag vagy hű; A művészet világszerőségének feltételei; A műalkotás mint önmagáért létező). N. Tertulian bevezető tanulmánya átfogó képet nyújt „korunk marxista kultúrája legkiválóbb egyéniségének“ szellemi fejlődéséről. (Editura pentru literatură universală, 1969.)

Kériné Sós Júlia

Tanárok élete és munkája

Az értelmiségi réteg számban és hatásban jelentős csoportjáról, a tanárokról szól ez a szociológiai felmérés. Szerzője — az időközben elhunyt K. Sós Júlia — a tények nyelvén ír napjaink pedagógusainak életmódjáról, munkájuk sajátos területeiről, e kettő kölcsönhatásáról. A kétszáz esettanulmányt feldolgozó értekezés jellegzetes típusokat sorakoztat fel; ilyen a tudós, a tanítás módszerét fejlesztő, a szervező, az egyéni kapcsolatokat teremtő tanár; végül pedig ezek nevelői hatását elemző száz diák emlékezése alapján. Utóbbiak tanulsága, vég-

téka

ső kicsengése ez: a gyerekek kegyetlenül őszinték és igazság szeretők. A diákokat — akár világnézetről, akár szakmai kérdésekről essék szó az órán — becsapni, félrevezetni nem szabad. (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Manipuláció

(A tudatiparról)

A jelenkori tökéletes társadalom fejlett országában új „ipar” — a tudatipar — jött létre. A gondolkodás manipulálása, „megdolgozása” szerves tartozéka az állammonopolista kapitalizmusnak, és arra szolgál, hogy az embereket olyan lényekké formálja, akik engedelmesen és pontosan azt teszik, amit az állam, illetve a monopóliumok akarnak tőlük. A Manipuláció szerzői kollektív műve, s tavaly jelent meg a Német Demokratikus Köztársaságban. A munka többek között olyan alapvető problémákat tárgyal, mint: ideológia és politika; mit jelent a tudat manipulálása; az ideológiai modell; az imperialista gondolkodás modellje; a közvélemény kipuhatólása és formálása; a tömegkommunikációs eszközök monopóliuma; a tömegkultúra a manipuláció szolgálatában; az eszmények elhasználódása és újrateherlése; a tudományos-műszaki forradalom és a szellemi élet. A szerzők — annak hangsúlyozása mellett, hogy a manipulálás többé-kevésbé valamennyi kapitalista országban kifejlődött, s legtökéletesebb formáit az USA-ban érte el — helyzetük révén példáikat főként Németország Szövetségi Köztársaságából veszik. (Kosuth Könyvkiadó, 1969.)

az olvasót, megmagyarázza: régen a béres az istállóban aludt „egy olyan jászol fölé tákolt priccsefőlen.” És ilyen — újbekezdéses — felkiáltásai vannak: „Micsoda bódulat!” meg „Nagynyavalya!” Igazságtalan lennék viszont, ha nem említeném meg a mellbevágóan kitűnő sorokat: „kihalt volt a határ, csak az egerek vigyorogtak rám üregeik oltalmából”, vagy ezt: „...mikor meg este lefeküdtünk, hozzám sütötte tüzes, fiatal testét...”

Abban a reményben olvastam tovább a novelláidat, hogy hátha felfedezem bennük a nekem tetsző, igényes Herédit, úgy, ahogy én őt az életben ismerem. Ez csak részben sikerült. Az *Irigység*, abszolút provinciális, a *Sóhajt a fenyves* az irodalomban sémává merevedett módszerrel sablonos házastársi viszonyt tárgyal, a *Szorongás* kezdete szürke, de szerencsére a befejezése kárpótol: gyönyörű. Szeretném, elvárnám, hogy a *Maradék*, a *Jutalom*, a *Mi célt kövessék?* a *Szorongás* színvonalát elérje; a *Koncepció* és a *Szépség* inkább riport, mint novella, de a *Magány*, a kötetzáró írás — az érzélgős részeket leszámítva — nagyon szép. Ebben a novellában bizonyítottál; bebizonyítottad, hogy az eddigieknél sokkal többre vagy képes.

Ha nem veszed rossznéven, van pár tanácsom:

1. Szokj le a *be* (=de) szó használatáról, legalább ott, ahol nem a hősökkel mondatod. A *be* túlzott alkalmazása selypítésnek tűnik a mi sok tekintetben férfias prózánkban.

2. Az olyan modern hangvételű novellákban, mint a *Jutalom*, kerülj a földrerántó szavakat. Például: *nétené*. E szó jelenlétét a novella főalakjának mezőgazdász volta sem indokolja.

3. Ne erőltess műveidre szimplifikált, obligát-optimista befejezést, mint ahogy a jelen kötetben tetted. Hatalmas élettapasztalod ismeretében merj állítani: Te tudod a legjobban, mennyire simogatóbb-kegyetlenebb, jóságosabb-gonoszabb, felmagasztalóbb-porbasújtóbb a valóság, s ezt remélem, manapság senki kulturált halandó nem tagadja.

Öszinte híved:

Pusztai János

TALLÓZÁS

Tőkésországok valutaproblémái

(Lumea, 305.)

Costin Kirişescu a First National City Bank of New York évkönyvének adatait elemezve összegezi a tőkés országok pénzügyi gondjainak súlyosbodását az 1967-ben végződött évtizedben (az átfogó nemzetközi statisztikák a nyilvánartás és érvényes összehasonlítás technikai nehézségei miatt rendszerint lemaradnak egy-két évvel). Megemlíti mindenekelőtt a legtárgyalagosabb vizsgálódások kritériumai szerint is érvényes ama tényt, hogy a tőkés országok nemzeti valutái a határozott gazdasági növekedés éveiben is veszítenek vásárlóértékükből. Azonos pénzügyi szempontok miatt mindenütt kevesebbet lehet vásárolni, mint néhány esztendővel ezelőtt.

Meglepő, hogy az értékcsökkenés Közép- és Dél-Amerika három államában, Guatemalában, El Salvadorban és Venezuelában volt a legjelentéktelenebb. 1957-hez képest 1967-ben a guatemalai quetzal mindössze 1, a salvadori colón 6, a venezuelai bolívar pedig 12 százalékot veszített értékéből.

A nagy tekintélyű, „kemény” valuták értékcsökkenései az említett periódusban a következőképpen alakultak: USA dollár 16; belga frank 20; NSZK márka 21; svájci frank 24; font sterling 25; olasz líra 29; yen 24; francia frank 38 százalékos. A lemorzsolódás rekorderei a spanyol peseta (50%), a bolíviai peso (51%), a török líra (55%), a kolumbiai peso (50%). Az argentin peso és a brazil cruzeiro esete világviszonylatban rendkívüli: előbbi értékének mindössze hat, utóbbi pedig két százalékát őrizte meg.

Kirişescu az elértéktelenedés ütemét is felméri. Megállapítja a tendencia határozott gyorsulását. Míg az elértéktelenedés — 45 országra számítva — az évtized során átlag évi 3,3 százalékos volt, 1967-ben már elérte a 3,8 százalékot.

A világgazdaság, s ezen belül a világereszkedelem szempontjából az elértéktelenedés problémái a paritás, a valuták

egymáshoz viszonyított értékének körében konkretizálódnak. A valuták belső értéksökkenése nem befolyásolja közvetlenül nemzetközi paritásukat. Ha valamelyik ország pénznemének értéke belső viszonylatban ötven százalékkal csökken, s más országoké változatlan marad (ez csak példahipotézis!), a szóban forgó ország valutája a nemzetközi piacon csupán eredeti értékének a felét érné meg, más szóval hozzá mérten a külföldi valuták árfolyama a kétszeresére emelkedne. De a valóságban a dolgok nem így történnek, több ok következtében, s ezek sorában fontosak a nemzetközi pénzügyi egyezmények.

A szerző a továbbiakban a szabályozó nemzetközi egyezmények hatékonyságának korlátaival foglalkozik, és — most már hosszabb időszakot és 109 állam pénzügyeit alapul véve — megállapítja, hogy 1949—1967-ig a tőkés szférában összesen 226 paritás-módosítást eszközöltek (223 leértékelést és 3 újraértékelést).

Tizenkét iparág pénzneme mindvégig megőrizte paritását, ám közülük csupán a japán yen és a svájci frank játszik említésre méltó szerepet a világ pénzügyeiben.

Costin Kirişescu az önellentmondásos infláció és az elértéktelenedés szoros összefüggését is vizsgálja, majd rátér a lemorzsolódás társadalmi következményeire. Ez utóbbiakkal összefüggésben állapítja meg: „Igaz az, hogy az említett időszakban a bérek is emelkedtek, de nem az elértéktelenedéssel azonos arányban. S e tényt nem csupán mennyiségi, hanem minőségi vonatkozásaiban is figyelembe kell vennünk; még ha bizonyos országokban a bérek »lépést is tartottak« a pénznemek vásárlóértékének csökkenésével, az elégtelenség a gazdasági fejlődés és a műszaki-tudományos haladás mértékében egyre növekvő anyagi és szellemi szükségletekhez mérten jelentkezik.”

Színpadkép és szobor

(România literară, 1969. 45.)

Egész oldalas mellékletet szentel a lap — meggyőző reprotákkal — a Képzőművészek Szövetsége ez évi kitüntettjei, Tóth László és Szervátiusz Tibor művészetének.

Tóth László művészportréjának megrajzolásakor a kritikus — Livia Drăgoi — kimondatlanul is onnan in-

dult el, ahonnan egyébként a kitüntetés apropójából a sajtóban megjelent valamennyi méltatás szerzője: ti. a díszlettervezést vállaló festőművész dilemmájából. Főlemlíti, hogy Miklóssy Gábor tanítványa volt, a festészetben debütált és sejtteni hagyja, „hogyan átváltása“ a díszlettervezésre nem is lehetett olyan egyszerű. Következtetése viszont kategorikus: Tóth Lászlót négyéves szcenográfusi múlt (14 díszletterv!) tapasztalata után főntartás nélkül tekinti egy személyben képzőművésznek és a színpad művészeknek. Tóth László színpadtervei — állapítja meg — egységes és átgondolt művészi elképzelés termékei. Felfogásában a színpadkép azonosul az előadással, távol áll attól, hogy csupán illusztrációval szolgáljon a közönségnek, részt vállal a drámai katarzis teljességében. Arthur Miller *Bűnbeesés után* című drámájának színpadképe talán a legjobb érv a fentiek igazolására. Nemcsak a drámai jelenetek egyetlen képben összpontosított szimultán jelzéseivel alkot szemléletesen és hangulatilag tökéleteset a színpadkép szerzője, hanem mechanikus effektusaival (különleges fényhatások alkalmazásával például) a közönség aktív részvételét is fokozza. A Báiešu-darab (*Megbocsátás*) absztrakt színpadképe ugyanakkor plasztikus megtervezésében, drámai fény-árnyék játékában nyújtott maradandó élményt.

Szervátiusz Tibor művészetének eredőit követve, a cikkíró a fiatal szobrász szemléleti közösségét mutatja ki édesapja, Szervátiusz Jenő művészségével és művészet-etikájával. Követi azt a fejlődési szakaszt, melyen a modern művészet öntörvényű útjait járó alkotó első „egyéni“ szobrai a *Dózsa*-ábrázolásig és a díjnyertes *Doftanáig* eljutott.

A *Dózsa*-kompozíció — írja —, melynek expresszivitását a mondanivaló felfokozott belső átélése határozza meg, föltétlenül új korszakot jelez Szervátiusz Tibor szobrászatában. A díjnyertes szobor-kompozíció egyébként nem ősfomájában, hanem átdolgozott, technikailag tökéletesített, monumentálisabb változatában él tovább Szervátiusz „útjelző“ alkotásai sorában. S az a körülmény, hogy a szobrászt az első változat után is foglalkoztatta a téma, a cikkíró érvelése mellett bizonyít.

A *Szamosújvári kút* szobrászi-kompozicionális értékeinek méltatásához tartozik, hogy Szervátiusz Tibor végül is barokk környezetbe tervezett, szellemében „barokk“ szobrot álmódott. A cikk szerzője által emlegetett szobrászi játé-

kosság, könnyedség tehát e rendkívüli a művészi feladatnak, hallatlanul izgalmas szobrászi elképzelésnek tulajdonítható.

Örök kortársunk, Dosztojevszkij

(*Secolul 20, 1969. 4.*)

Századik számát az Írószövetség világirodalmi folyóirata kimeríthetetlen témának, Dosztojevszkij életének és művének ajánlja. Illusztris szerzők kiemelkedő tanulmányai közül a fiatal angol esztéta, George Steiner írása (*A „gótikus“ regénytől Dosztojevszkij tragikus-fantasztikus realizmusáig*) a komparatista történeti szempont páratlanul eredeti érvényesítésével kelti fel a figyelmet.

Dosztojevszkij sajátos alkotási módszerének természetét kutatva, Steiner mindenekelőtt magát az író t idézi: „Azt mondják rólam, hogy pszichológus vagyok. Tévedés. Egyszerűen realista vagyok, a szó legerőteljesebb értelmében.“ S noha — amint a továbbiakban meggyőzően kiderül — Steiner korántsem tekinti a *Bűn és bűnhődés* szerzőjét a valóság szolgái másolójának, szükségesnek érzi, hogy leszögezze: „Nem egy olyan mozzanat, mely a túlzás és a kitalálás jegeit viseli, valójában határozottan ön-életrajzi indítékúnak bizonyul.“ Betegsé-ge, az epilepszia, viharos szerelmei, nem utolsósorban pedig éppen politikai üldözöttsége, mely a kivégzőosztag előtti végtelen percekig a szibériai börtönben töltött éveket, nem mindennapi megrázkódtatások átélésével gazdagította képzeletét csakúgy, mint valóságismeretét, elfogósította Dosztojevszkijt, hogy így nyilatkozzék egyik levelében: „... amit az emberek többsége fantasztikusnak és rendkívülinek lát, az számomra nem egyéb, mint az igazság kvintesszenciája.“

Steiner azonban nem korlátozza sem önvallozásokra, sem életrajzi adatokra a páratlan életmű forrásait. Dosztojevszkij regényeinek környezetét, hőseit, hangulatát, melyben a rettenet, a szenvedés, az ártatlanok mártírúma, a bűnök tobzódása, a titokzatos gyilkosságok és az ördögök vagy az angyalok kategóriájába sorolható alakok sokasága található, visszavezeti a kor irodalmi ízlésére. Ez az ízlés, ezek a kellékek éppúgy fellelhetők Balzac és Dickens, Victor Hugo és a Brontë nővérek, vagy még előbb: Schiller, Puskin műveiben, mint az olyan irodalomalatti termékekben, mint Anne Radcliff és Eugène Sue rémregényeiben, melyeket csakúgy faltak a kor olvasói,

a művelteket is beleértve. A sötét hatalmaknak, a borzalomnak ez a tenyészeté főként a nagyvárosok nyomorúságos síkátoraiból került a giccs-termékekbe s a klasszikus remekművekbe egyaránt. Ezt a hagyományt, melyre a továbbiakban felfűzi Sade-tól és E. T. A. Hoffmann-tól Kalkáig a fantasztikumot a realitással ötvöző szerzők rangos sorát, Steiner a *neogótikum* szellemes gyűjtőfogalmába sűriti.

Dosztojevszkij egy személyben volt a neogótikus rettenet-irodalom örököse és a századunkban kiteljesedett tragikus fantasztikum egyik megteremtője, jóllehet minden idők realista prózájának egyik felülmúlhatatlan mesterét tiszteljük benne. Nem véletlen, jegyzi meg Steiner, hogy éppen ő ismertette meg az orosz közönséggel Edgar Allan Poe művészetét.

Steiner szerint Dosztojevszkij abban látta feladatát — mely alkati adottságainak, élettapasztalatának és a kor követelményeinek egyaránt megfelelt —, hogy „megragadja és kézzelfoghatóvá tegye az emberi sors hiteles adatait annak szélsőséges és döntő válság-sorozatában; hogy a tapasztalatot tragikumként tolmácsolja... s közben mindvégig megmaradjon a modern városi élet természetű díszletei között...”

**„A jóléti társadalom árnyékában”
avagy
„A gazdagok paradicsoma”**

(*Der Spiegel*. 1969. 39.)

Erdemes ideiktatni a két mottót, amely a német hetilap *A gazdagok paradicsoma* című cikkét bevezeti. Az egyik: „A gazdasági hozamok igazságos elosztásának és a szociális törvényhozásnak népünk vagyontalan rétegeit nagymértékben tulajdonnal rendelkező emberekké kell tennie” (*A Christlich Demokratische Union düsseldorfi Irányelveiből*, 1949). A másik: „Természetesen és sajnálatosképpen nálunk is léteznek társadalmi igazságtalanságok. De annak, aki felpanaszolja őket, nem szabad szemet hunynia afölött, hogy Németország SZK-ban 1969-ben egymillió új autót vásároltak. Egymilliót egyetlen felév alatt!” (*Bild-Zeitung*, 1969).

A félremagyarázhatatlan igazság már a Spiegel-cikk első bekezdéséből kitűnik: „Kereken 2380 nyugatnémet vállalkozó és tőkések 1965-ben fejenként átlagosan 190 000 márka havi jövedelemmel rendelkezett. Ugyanabban az évben a bér munkások és az alkalmazottak egyharmada maximum

havi 500 márkát keresett: tizenkét hónap alatt annyit, amennyit a milliomosok 23 óra alatt.

Németország SZK nagyáruházai 1967-ben minden más gazdasági ágánál nagyobb fizetéseket juttattak vezetőségi tagjaiknak: havi átlagban 45 303 márkát. A faburkolatú igazgatósági emeleték alatt az áruházakban a Szövetségi Köztársaság legrosszabbul fizetett alkalmazottai dolgoznak. Havi átlagkeresetük 1014 márkát tett ki — amennyit a Top-Management urai öt óránként váltak zsebre.

1966-ban a Szövetségi Köztársaság 15 247 polgára fizetett adót egymillió márkánál nagyobb vagyon után. Németország 34 leggazdagabb emberének vagyona évi több mint 10 millió márkát hozott fejenként. Ennek a kis csoportnak — amelyhez Friedrich Flick és Herbert Quandt gyárosok, Axel Springer, a sajtócépa, a Thurm és Taxis család feudális nemzetsége is tartozik — kerek 680 millió márka jövedelmet kellett bevallania, pontosan kétszer annyit, mint a duisburg-hamborni August Thyssen Hütte A. G. (a Thyssen Kohóművek Részvénytársaság) 29 000 alkalmazottja együttesen.

A nyugatnémet háztartásoknak majd a fele 1961-ig még 2000 márkát sem tehetett félre a jövedelméből. Ez az összeg csak arra elég, hogy a családfenntartó temetési költségeit fedezze. Kereken 3 millió családnak, közel 9 millió családdal nincsen más tulajdona, mint szerény lakberendezése és ruhatára.

Ez a rideg valóság, és ez mindazoknak a terveknek és ígéreteknek a gyakorlati eredménye, amelyeket a kereszténydemokrata kormányok Adenauer óta a jelenlegi „nagy koalícióig” tettek. A számadatokból világosan kitűnik, hogy tulajdonmegosztás tekintetében a „gazdasági csodának”, tehát a nyugatnémet ipar gyors újraépítésének és modernizálásának kizárólagos haszonélvezői a régi tőkések és az újgazdagok. A munkások „részesedésének”, a tulajdon igazságosabb elosztásának hirdetői megmaradtak kegyes óhajuknál, az adóztatás és az állam pénzügyi politikája továbbra is a gazdagoknak kedvez. A választások küszöbén a legkülönbözőbb formákban felújított részesedési és vagyon-megosztási tervek sem ígérnek többet, mint az előzők, amelyek teljesen érintetlenül hagyták a mammut-tőkések hatalmát, és semmiben sem akadályozták a gazdagok és a vagyontalanok között a szakadék mélyülését.

A *Der Spiegel* prognózisa a továbbiakra nézve is borúlátó: „Hála annak a po-

litikai maximának, hogy semmi sem történhet, ami a vagyonosokat akár csak homlokkráncolásra készítetné, a multimilliomok vékonya rétege a jövőben is mind gazdagabb és exkluzívabb marad.“

Hessen pénzügyminisztere, Albert Osswald közölte, hogy landjában 1247 polgár tulajdonában van az adóköteles vagyonnak több mint 40 százaléka. A maradékon 40 882 állampolgár osztozik. Hessen több mint ötmillió lakosa egyáltalán nem rendelkezik jövedelmi adó alá eső vagyonnal.

A tudományos intézetek becslése szerint a nemzeti jövedelem 1979-ig körülbelül 1200 milliárd márkával fog növekedni. Ennek az összegnek a zöme — ehhez a legkisebb kétség sem fér — megint csak a privilegizált két százalék birtokába jut.

Amint a Szövetségi Munkaügyi Minisztérium igazgatója, Franz Koester felpanaszolja, már ebben az évben „a vállalkozók vagyonának olyan robbanásszerű növekedése várható, amely mellett minden eddigi eltörpül“.

Mikor született Napóleon?

(*Le Figaro littéraire*, 1212.)

Furcsa kérdését, mely zavarba hozhatja a világméretű Napóleon-bicentenárium ünneplőit, Gilbert de Chambertrand előbb a lexikonok, történelemkönyvek közismert adataival válaszolja meg: 1769. augusztus 15-én, keddi napon. Csakhogy más adatok is vannak, melyekről mit sem tud a nagyközönség.

A Boldogasszony-napi születést, mely a horoszkópokat buzgón tanulmányozó császár számára azzal az előnnyel is járt, hogy alátámasztani látszott — az Oroszlan jegyében világrajóttek „fejedelmi elhivatottságával“ — a maga uralkodásra természetét, számtalan dokumentum hitelesíti. Számuk és forrásaik különös-képp felkeltik a történettudós gyanúját. Joseph Bonaparte, a császár bátyja memoárjaiban ezt az adatot hagyományozza az utókorra. Még figyelemreméltóbb d'Abrantes hercegnő emlékiratainak az a passzusa, ahol Madame Laetizia bizalmas körben tett emlékezését rögzíti, még hozzá szinte a fiát Franciaország teljhatalmú urává emelő államcsíny másnapján: „... elmesélte nekünk, hogy a Miasszonyunk napján, az ünnepi misén érték utol a fájdalmaik, alig volt ideje hazazérni, már világra is hozta, egy ócska szőnyegen, Napóleon.“

Az ajjaciói anyakönyvnek az a lapja viszont, amelynek Napolione Buonaparte születésének dátumát kellene tartalmaznia — hiányzik. Szemmel láthatóan ki tépték. Megmaradt viszont egy az államcsínyt három évvel megelőző keltezésű hivatalos okmány: Napóleonnak, a Forradalom fiatal tábornokának polgári házassági szerződése Josephine de Beauharnais-val. A jövendőbeli császárné itt valóságos koránál négy évvel fiatalabbnak szerepel, vagyis alig néhány hónappal idősebben a szépreményű vőlegénynél. Éppen a szépasszony hiúságával magyarázható „kiigazítás“ hitelesíti a másik adatot, Napóleon születésének dátumát: 1768. február 5 ...

Amint az egy köztársasági tábornoktól várható volt, a házasság nélkülözötte az egyház áldását. Am telj az idő, s a koronázása előtt álló császárelőtet híres tombolásainak egyikére ingerelte a pápa üzenete, hogy Napóleon és Josephine császári párrá koronázását elengedhetetlenül meg kell előznie a legalább utólagos — egyházi esküvőnek ... A dühroham érthető volt: a formások során előkerülne az indiszkrét házasságlevél, egészen más születési időponttal, mint amit az államcsíny óta, ő és családja, bizalmasai szakadatlanul igyekeztek a köztudatba vénsi. A pápa igényelte szertartás ezért aztán különös körülmények között ment végbe: tanúk nélkül, az esketést magát Fesch bíboros, udvari gyóntató, a leendő császár nagybátyja végezte ... Ünneprontó okvetetlenkedéséért a pápa azzal lakolt, hogy új szentet beiktatnia a naptárba, Szent Napóleon, aki ragaszkodott hozzá, hogy nevenapját egyszerre ülje meg a Szent Szűzzel, vagyis: augusztus 15-én ...

Chambertrand pompásan dokumentált, szellemes cikke világosan kimondja azt is, milyen célt szolgált, mit akart feltétlen elhárítani a hamisításoknak s egyéb komédiáknak ez a valóban napóleoni gátlástalanságú özöne: 1768. február 5-én, Napolione Buonaparte olasz alattvalóként az akkor még a Genuai Köztársasághoz tartozó Korzikán született. A szigetet csak néhány hónappal később, 1769 derekán foglalták el a francia csapatok, s helyezték a francia korona fennhatósága alá. Napóleon előbb a nevet „franciásította“, majd születési adatait másította meg, hogy elfeledtesse olasz eredetének nyomait a franciákkal. Nemesak „valódi tettekkel, hamis adatokkal is »alakította« a történelmet“ — állapítja meg a cikk írója.

A tudás migrációja

(Saturday Review, LII. 31.)

Az amerikai folyóiratban Nuri Eren, Törökország ENSZ-képviselőjének helyettes vezetője a szellemi munkaerő-vándorlás sok gondot okozó problémájáról szóló cikkét a következő jellemző eset leírásával kezdi: „Egy török vállalkozó külföldi üzleti útra indult, hogy nyugatnémet és egyesült államokbeli beruházókkal tárgyaljon egy műtrágyagyár létesítéséről. Frankfurtban kiderült, hogy a gyár tervezője dél-afrikai, az építésvezető mérnök pedig iráni. Az üzletembert a New York-i repülőtéren a vállalat kiviteli főosztályának indiai származású főnöke fogadta. A New Jersey-ben működő telepet pedig egy török vegyész mutatta be neki. Aznap este találkoztam az üzletemberrel. Készerűen panaszkodott: törökországi vállalkozásához képtelen megfelelő képzésű szakmai személyzetet toborozni.“

Nuri Eren a *brain drain* okozta fokozódó nehézségekről szólva, megemlíti, hogy több fejlődő ország kormánya drámai felhívással fordult a világ közvéleményéhez: elvéreznék a gyengén fejlett országok, ha a legelőrehaladottabbak továbbra is könyörtelenül kiszivattyúzzák szellemi tőkéküket. A szakember-migrációval újabb komoly formában foglalkozni kényszerült az UNESCO, a nemzetközi együttműködési és gazdaságfejlesztési szervezet és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet. Az ENSZ Közgyűlésének fórumán afrikai részről elhangzott már a vád: az egykori gyarmatosítók a gyarmattalanítást követő új szakaszban nem érik be a drága természeti kincsek további kiaknázásával; a legértékesebbtől, a minden gazdagságot szülő szellemi potenciáltól fosztják meg az önálló államiságra csak nemrég berendezkedett népeket.

A török diplomata szerint négy év alatt Iránból a mérnökök 51,9, a tudósok 14,1 s az orvosok 10%-a vándorolt ki, s vállalt munkát külföldön. A közegészségügy megsínyli az orvosok nagy arányú emigrálását. Libanonból 35,5, Törökországból 15,2, a Fülöp-szigetekről 19,3%-uk távozott más országba. Afrikában ennél is rosszabb a helyzet. Egyetlen példa: 150 kameruni orvosból 100 Franciaországban dolgozik, 6-an másfelé szerződtek, csak 44-en maradtak otthon.

Az okok? A cikk írója a *brain drain* érdekes történelmi áttekintésével gazdagítja ugyan a probléma gyarapodó iro-

dalmát, de megoldási javaslaival képtelen felülemelkedni a jámbor óhajok szintjén, s a felületi „kommunikáció-elméletek“ egyik változatával magyaráz. „A világvizonylatú mobilitást a közlekedési forradalom okozta. Ez a forradalom az emberiség történetében eddig ismeretlen méretű vándorláshoz vezetett. Ugyanakkor előmozdította minden társadalom belső ügyeinek egyetemes megismerhetőségét. A jólétesültség a szakemberek transznacionális közösségeinek kialakulását eredményezte. Afrika dzsungeljeiből jött orvosok, az Andokból származó mérnökök kozmopolita központok orvosaival és mérnökeivel dolgoznak együtt. A transznacionális pool (érdekszövetkezet) tette alkalmassá a legelszigeteltebb szakembereket is arra, hogy oda igyekezzenek, ahol nagyobbak az esélyek...“

Gazdaságpolitikai felületességről tanúszkodó végkövetkeztetései és javaslatai egyikében „az intellektus elillanása“ ellen Nuri Eren azt javasolja, hogy a gyengén fejlett országok előrehaladott országokban tanuljék meg a hallgatókat a tanintézetek helyéig az otthoni környezetnek megfelelő otthonokban, mert ez — úgy mond — hozzájárulhat „szökésük“ megelőzéséhez.

Fénytorony és kibernetikus város

(L'Express, 1969. 939.)

Nicolas Schöffer párizsi szobrász és urbanista a jövő várostervezőjének tartja magát, bár inkább a múlt embere — hatvannégy éves. Bizar nézeteivel az utóbbi két évtized folyamán alapjaiban támadta meg a hagyományos művészetet, világhírré tett szert, még a Szovjetunió fiatal értelmisége körében is akadtak követői. *Kibernetikus város* című könyve méltó feltűnést keltett. Vezérelve, hogy egyetlen műterembe kell összehozni a művészt, a technikust és a tudóst, s e két utóbbinak is a művészet szolgálatába kell állnia. Schöffer századunk új művésze mellett tesz hitet, s azt négy jelzővel ruhazza fel: „*spatio-lumino-chrono-dynamique*“. Mindez önmagában is elég ahhoz, hogy Schöffert elátkozzák a szakemberek, és felkapják a magazinok. Ennél azonban több is történt. A mester elkészítette egy 322 méter magas, 60 méter átmérőjű fénytorony tervét. 1973-ban fogják felállítani a tornyot Párizs északnyugati külvárosában, a Dé-

fense téren. Erről faggatta Schöffert a *L'Express* munkatársa.

A fényszobrász közli, hogy tornyának acélváza sokkal kevesebb anyagot fog igényelni, mint a hasonló magasságú Eiffel-torony. 114 tengelyre 260 tükröt szerelnek, s azok négy irányba fogják vetíteni a fényt különböző sebességgel. A vázon körülbelül 3000 vetítógépet helyeznek el tízes csoportokban. Külön fényágyúk két-három kilométer távolságra fényugarakat vetítenek majd az égre. Több mint kétezer villanólámpa bocsát ki programszerűen robbanófényt. Elszórtan színes füstfelhők emelkednek fel. A torony állandóan változtatni fogja színét, ütemét és sebességét. Lesz úgy, hogy a torony egészen eltűnik.

Az interjúból megtudjuk, hogy a párizsi fénytorny nem elszigetelt jelenség. Schöffernak messzemenő tervei vannak a jövő kibernetikus városának felépítésére, s ebben szobrok helyett „fényhatások” fogják dúsítani a köztereket. Párizs — úgymond — gyönyörű, de egy darab középkor. Brasília modern város, de ezen is túlhaladt már az idő. Franciaország pusztaság, felületének csak 40%-a van beépítve. Egyes szűkre szabott városai nem tudnak terjeszkedni.

Ezt az ellentmondást — folytatja Schöffert — csak a kibernetikus városrendezés oldhatja fel. A jövő városa három részből áll: a munka, a pihenés és a szabad idő városából. A munka városa függőleges irányú, mert vertikális helyzetben végezzük mind a testi, mind a szellemi munkát. Példa a 420 méter magas Empire State Building, amelynek a tetejére két perc alatt lehet feljutni.

— De az alvás, ugyebár, vízszintes helyzetben történik? — veti közbe az újságíró.

Schöffert megnyugtató, hogy igen, de nem a „földön”, hanem 20–30 méter magas bungalókban. Hiszen már a hinduk rájöttek arra, hogy a magasban édesebb az álom, a földnek pedig teremni kell, ha mást nem, virágot.

— S milyen „szinten” töltik az emberek a szabad időt?

— Attól függ, hogy fizikai, tudományos vagy művészi elfoglaltságot választanak-e — folytatja Schöffert. — Mindenestre külön intézmény fogja biztosítani a szexuális életre szánt szabad idő felhasználását. Egy női mellet ábrázoló felhőkarcolóba felvonó viszi fel a

párokat megfelelő változatos szín-, fény- és hanghatások kíséretében, s onnan egy csigavonalú ereszkedőn fognak visszateretni a földszintre, ahol különböző művészi élvezetek várnak rájuk.

A társadalmat esztétizálni kell — vonja le a következtetést Schöffert. A tudományt és az ipart az esztétikum szolgálatába kell állítani.

— És akkor el fog tűnni maga a műalkotás? — tette fel aggódva a kérdést az újságíró.

— Számomra már el is tűnt — felelte Schöffert. — Az ember lesz a művészet alanya és tárgya.

Hídverés — a zenében

(*Musikhandel*, 1969. 4.)

A müncheni Goethe-Institut rendezésében Bukarestben, Iași-ban, Kolozsvárott és Brassóban bemutatott nyugatnémet zene-kiállításon 78 kiadó és 6 lemezgyártó vállalat képviseltette magát a világháború utáni termésének legjavával. Dr. h. c. Karl Vötterle, a mai német zeneműkiadás egyik vezéregyénisége, aki a kiállítást kezdeményezte és Bukarestben *A zene világhatalom — országhatárok nélkül* című beszédével megnyitotta, gondolatébresztő vezércikket írt erről az úttörő vállalkozásról a zenemű-, lemez- és hangszerkereskedelem hivatalos szaklapjába.

A Szövetségi Köztársaság Vötterle szerint nem a kultúra-exportőr öntudatával lépett fel Romániában, hanem hogy a kölcsönös kapcsolatokat keresse. „Romániában sokkal nagyobb szerepet játszik a zene, mint a Szövetségi Köztársaságban. Itt van mit tanulnunk; ebben a kultúr-cserében nemcsak adunk, hanem kapunk is” — írja, majd befejezésül hosszasan idézi Lucian Blagát, aki a mindenkori német hatást a román kultúra szempontjából katalitikusnak, önmagára ébresztőnek minősítette, ellentétben az utánzásra ösztönző francia befolyással.

A szerző a két ország zenei életének jövőbeli kapcsolatait illetően a kiállítást a legnagyobb reményekre jogosító első lépésnek tartja, és az ilyen jellegű, kölcsönös tiszteleten alapuló és egymás megismerését szolgáló „hidak” további építésére és fenntartására buzdít.

Emlékezés Halász Gyulára

„Sírással kezdem az életet s írással végzem“ — ezzel a mondattal fejezte be ezelőtt két esztendővel utolsó könyvét Halász Gyula. Ott topogott már a századik év küszöbén, de nem tette le a tollat talán egész országunk íróinak, újságíróinak nesztora. Még 98 éves korában is rendezgette visszaemlékezését, amikor a halál elragadta közülünk.

Csetény dunántúli kisközségben előbb néptanító, később szatócs volt az édesapja. Nyolc gyermekét azonban nem tudta felnevelni, mert tüdőbaja már 48 éves korában végzett vele. Így az 1871-ben született Gyula fiára még iskolai végzettséget sem hagyhatott örökölni. A fiú oktatását azonban már a szülői háznál megkezdték, és alkalma is került, hogy középiskolába mehessen. Alig volt 17 éves, amikor már a *Székesfehérvár és Vidéke* című lapocska szerkesztését és írását bízták rá. Mikor egyetemi hallgatónak Budapestre került, már gyakorlott riporternek számított. Több újságnak (*Egyetértés, Hírcsarnok, Pesti Napló, Pesti Hírlap, Szabad Szó*) volt munkatársa, s ez utóbbi jóvoltából még mint főiskolás hosszabb kiküldetésre ment Párizsba.

Első önálló verseskötete, *A Szajna partján* ezelőtt 75 évvel jelent meg. Következő írói állomásait további könyvei jelzik: a *Gondolatok Az ember tragédiájáról, Petőfi és Béranger, Petőfi élete és halála, Brassói kalauz, Zajzoni Rab István és A századik év küszöbén*. Írói alkotásainál azonban sokkal jelentősebb egykori újságírói tevékenysége. Ez szorosan Brassóhoz fűzte.

Brassót a XIX. század utolsó évtizedeiben nagyon sokan „gyarmati“ helységnek tekintették. Ha középiskolai tanárt vagy állami hivatalnokot neveztek ki ide, legtöbbször mint kényszerlakhelyet, fanyalogva foglalta el új állomáshelyét. A szerencselovagok azonban boldogulásuk első lépcsőjének tekintették a városkát, nagyvonalú öntömjénezéssel, hangos hatásvadászással léptek fel, és könnyedén az élvonalba küzdötték fel magukat. Itt volt őrmester a néptanító Huszár Károly, aki miniszterelnöki bársonyszékig jutott fel, vagy Szerényi Hugó egykori újságíró, ki itteni hangos fellépése után lett báró és kereskedelemügyi miniszter.

1896-ban került a brassói társaságba Halász Gyula. Mint vállalkozószellemű kisdíák előzőleg gyalogszerrel járta be Erdélyt, így jutott el ide a Cenk alá. Bevallása szerint ez a vonzó hegy élt mindig emlékezetében, s tanulmányai befejezésekor könnyű volt a kínálkozó Pozsony és Brassó közül az utóbbit választania. A tízéves műltra visszatekintő író és újságíró az akkor még csak hetenkint háromszor megjelenő *Brassói Lapok* gárdája szívesen fogadta maga közé. A kezdeti nagy barátkozás azonban nem tartott örökké. Érzésben, gondolkozásban sokkal közelebb volt a kisémberekhez, mint az akkori vezető-réteghez. Vitába elegyedett a vezető nagyságokkal, és alig pár évi itt-tartózkodás után külön utat kellett választania. Ellenfelei ürügyet is találtak kibuktatására, mert az „államvallás“ hívei csak „visszatértnek“ tekintették. Így indította meg Halász Gyula már a századfordulón első saját újságját, a *Brassói Szemlét*, 1912-ben a *Brassói Hírlapot*, majd 1933—1936 között a *Brassói Naplót*.

Az egykori újságok legfontosabb mondanivalója a címloldal első hasábján köztölt vezércikk. Ennek volt mestere Halász Gyula. Naponta szorgalmasan rötta „kutyanyelvekre“ véleményét a városban hallott, kévházban ellesett vagy más lapokat foglalkoztatott problémákról. Írása mindig időszerű, figyelme, témaköre minden aktuális kérdésre kiterjedt. Minden érdekeltte, a város fejlődése, az állami hivatalnokok megvesztegethetősége és harácsolása, munkanélküliség, az elbocsátott vasutasok küzdelme, a zsilvölgyi bányászok sorsa.

Közel négy évtizedet töltött a tanári katedrán. Számára a dobogó pompás alkalmat nyújtott arra, hogy az itteni soknyelvű, -foglalkozású és -felfogású társadalmat belülről tanulmányozza. Minden tanulójához közvetlenséggel, megértéssel és érdeklődéssel fordult, s így nyiladozó értelmű ifjak meghitt bizalmával találkozhatott. Vezércikkéhez gyakran az osztályában talált anyagot, és mint vérbeli újságíró, ott a katedrán írta meg aznapi mondanivalóját.

Nagy tévedés volna érdemeit csak írói, nevelői munkájában keresni. Nemhiába vonzotta Brassóba a Cenk és valószínűleg a többi szép hegy, mert életének egyik célját a hegymászásban, természetjárásban találta meg. Már 1907-ben az Erdélyi Kárpát Egylet helyi elnökévé választotta. Akkor tett fogadalma alapján építettek a Nagykőhavason csinos menedékházat. Az első világháború idején azt a turistaszállást telitalálat érte, megsemmisült, de a háború után alakult Brassói Turista Egylet, élén Halász Gyula elnökkel, megépítette a mai nagykőhavasi nagyszállót. Kár, hogy mindezt már sokan elfelejtették, még csak egy tábla sem hirdeti érdemeit, és lassan feledésbe merült a „Halász Gyula útja“ elnevezés is, mellyel az egykori BTE-tagok elnökük emlékét szerették volna megőrizni.

Jó volna, ha az ő természetjáró végrendeletét sokan elolvassák. Íme egy mondat belőle:

„Szeretni a természetet és benne a szabadságot, kibányászni belőle a rejtett drágaságokat és azokat szétesztani a kényelemben és közönyben tengődők között, leszállni a titkok mélységeibe és fölemelkedni az elérhetetlen magasságig, eltávolodni a mindennapitól, az emberek tömegétől, a zúgó, zsibongó, vergődő, viaskodó világtól, s mégis szeretni, átölelni őket a testvériség együttérzésével, ez a turista, ez a turistaság...”

Több mint hetven esztendői élt le Halász Gyula Brassóban. Élő várostörténelem volt az élete, mégis, amikor tehette, szívesen látogatott el Párizsba. Előbb csak ifjúkori emlékeit kereste, s a szabad szellemet, akárcsak Ady, Munkácsy, Szomory és sok más kortársa. Később pedig az ott élő, Brassai néven ismert európai hírvésető, szobrász, író és fotóművész fiához vágyakozott a Szajna parti metropolisba. Egyik ilyen kirándulásuk emlékét örökítették meg utolsó könyve fedőlapján. A Luxembourg-kert egyik százados tölgyfája tövében ül a Halász család. Bevallásuk szerint akkor is mindhárman Brassóra, a Cenk alatti városra gondoltak, s az abban dolgozó, olvasó, író, sokat küzdő, de minden szépért lelkesedni tudó emberekre.

Utolsó könyvében idősebb Szemlér Ferencről, egykori barátjától és kartársától búcsúzva egy olyan mondatot írt, ami pontosan talál az idén elhunyt „Gyula bácsi“-ra is: „Ahogy munkás életével, közérdekű szolgálataival nem csapott zajt, s nem törtetett hír, népszerűség, magasabb állás után, elmúlása is szinte észrevétlenül történt.”

Brassó, 1969. augusztus.

Szabó Sámuel
helytörténész

Sumar

Kallós Miklós: Spiritul responsabilității politice	1447	Sir Bernard Lovell: Luna nu este cîmp de luptă	1523
Horváth István: Satul natal și cercetările arheologice	1452	Ray Bradbury: O nouă Renaștere	1525
Ion Horațiu Crișan: Vase dacice din Sarmisegetuza	1460	Gérard Klein: Prețul Lunei	1526
Bakó Géza: Avarii și Transilvania	1462	Jordáky Lajos: Istoriografie, sociologie, publicistică de viață internațională	1529
László Attila: O inscripție multiseclară din Moldova	1467	Nagy Miklós: Dialog despre Lumea a treia	1536
Czimbalmos László: Rezultatele cercetării Venusului	1468		
Tókécs Béla—Czégei József: Sistemul periodic al elementelor și teoria atomului	1478		
Steinmetz József: Rolul informației în medicină	1485	Glück Jenő—Kovács Géza: Martirii din Arad și posteritatea	1543
Szőcs Kálmán: Poezii	1490		
Gazda József: Rolul grotescului în arta lui Ince János	1493		
Mareșalul Montgomery despre Napoleon și Wellington	1500	Bán Elek: Predarea modernă a limbilor străine	1549

OGLINDĂ

Geréb Attila: Fenomene demografice în satul Hoghia

1512

NOTE

Lászlóffy Aladár: Salut scriitorului Horváth István
Bálint Tibor: „Versul alb” și poezia
Gy. Szabó Gyula: În jurul unor denumiri geografice

1515

1516

1518

VIATA INTERNAȚIONALĂ

F. L.: Ecoul investigațiilor „Apollo”
Françoise Giroud: Călătorie de plăcere
François Mauriac: Tentația destinului

1521

1521

1523

	RECENZII	
	Szilágyi Júlia: Opera de artă și lumea	1555
	Marin Voiculescu: Politologia și sociologia în știința românească	1559
	Balogh Edgár: O moștenire însemnată	1563
	Vita Zsigmond: Catalogul localităților a Bibliotecii din Aiud	1567
	Váróné Tomori Viola: De la școli psihologice spre psihologia	1572
	Pusztai János: Despre un volum de nuvele	1578

POȘTA REDACȚIEI

Szabó Sámuel: Amintiri despre Halász Gyula

1587

CRONICA, BIBLIOTECA,
REVISTA REVISTELOR

Hazai magyar könyvújdonságok

- ARANY LÁSZLÓ:** Fehérlófia. Szerkesztette **FARAGÓ JÓZSEF** (népmesék)
- ARISZTOTELÉSZ:** Poétika. Fordította **SARKADY JANOS**, bevezeti **SZABO GYÖRGY**
- BODOR PÁL:** A meztelen lány (vers)
- DSIDA JENŐ:** Összegyűjtött műfordítások. Szerkesztette **SZEMLÉR FERENC**
- ELTETO JOZSEF:** Ismeretlen beszéd. Bevezeti **BAJOR ANDOR** (Forrás)
- DÜRRENMATT, FRIEDRICH:** Görög férfi görög nőt keres. Fordította **BORS GIZELLA** (Horizont)
- GREY, ZANE:** Nevada. Fordította **NAGY BALINT** (Argus)
- HALASZ IGNÁC:** A három bokréta. Szerkesztette **HALASZ GYULA** (mesék)
- HOLLO ERNŐ:** Téli készülődés (versek)
- IBRAILEANU, GARABET:** Írók és áramlatok. Fordította **LÁNG GUSZTAV**
- JANKY BELA:** Az ezüst ember tánca (versek)
- KAZINCZY FERENC:** Fogságom naplója. Szerkesztette és bevezeti **JANCSÓ ELEMÉR** (Magyar Klasszikusok)
- KÁDAR JÁNOS:** Sarkos szavak (versek)
- KANYADI SANDOR:** Fából vaskarika (mesék)
- MARKI ZOLTÁN:** Napszakok éhsége (versek)
- NIEDERKORN JÁNOS:** A félvezetők
- PÁSKANDI GÉZA:** Zápfog király nem mosolyog (mesék)
- PETRESCU, CAMIL:** Velencei történet. Fordította **BAJOR ANDOR** (drámák)
- POPESCU, DUMITRU RADU:** Fehér eső. Fordította **VERESS ZOLTÁN** (novellák)
- REMARQUE, ERICH MARIA:** Három bajtárs. Fordította **SZEMLÉR FERENC** (Horizont)
- SAINT-SIMON:** Az európai társadalom újjászervezéséről. Új kereszténység. Fordította és bevezeti **JORDÁKY LAJOS**
- STAHL, HENRIETTE IVONNE:** A fény határán innen. Fordította **SZÓCS RACHEL**
- SPIELMANN JÓZSEF:** Másoknak világítva (Mátyus István életregénye)
- SZEMLÉR FERENC:** A mirigy esztendeje (regény)
- SZILÁGYI DEZSŐ:** Útinapló (Montevideo, Santiago, Phenjan)
- TAMAS GÁSPÁR:** Bonyodalom a földszinten (regény)
- TEODOREANU, IONEL:** Gyermekkorom utcája. Fordította **TAMÁS MÁRIA** (elbeszélések, Napsugár)
- VÁSÁRHELYI GÉZA:** Viaskodás az angyallal. Bevezeti **KÁNTOR LAJOS** (Forrás)